

SOÚ

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

Česká religiozita na počátku 3. tisíciletí

Výsledky Mezinárodního programu
sociálního výzkumu ISSP 2008
– Náboženství

Dana Hamplová, Blanka Řeháková

Tuto práci recenzovali:
Ing. Mgr. Jan Spousta
PhDr. David Václavík, Ph.D.

Tyto Sociologické studie vznikly s podporou výzkumného projektu „Proměny české religiozity v mezinárodním srovnání, ISSP 2008“, č. 403/08/0720, podpořeného v letech 2008–2010 Grantovou agenturou České republiky. Publikace byla vydána za podpory Výzkumného záměru Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., „Sociologická analýza dlouhodobých sociálních procesů v české společnosti v kontextu evropských integračních politik, rozvoje znalostní společnosti, lidského, sociálního a kulturního kapitálu“, č. AV0Z70280505.

Obsah

Abstrakt	9
Abstract	10
Abstrakt	11
Úvod	13
Literatura	15
1. Náboženství v evropském prostoru: cesta k ateismu, nebo detradicionalizované religiozité? (Dana Hamplová)	17
1.1. Institucionalizovaná religiozita	18
1.2. Alternativní religiozita/spiritualita	20
1.2.1. Nová náboženská hnutí	21
1.3. Evropský zájem o alternativní náboženství	21
1.3.1. Neviditelné náboženství jako přirozený důsledek modernizace?	22
1.3.2. Komunistická minulost, nebo slovanství?	22
1.3.3. Teorie náboženské mobilizace	23
1.3.4. Je česká náboženská ekonomika monopolizovaná?	26
1.4. Český ateismus a jeho specifika	27
1.5. Závěr	28
Literatura	28
2. Kdo patří do církve? (Dana Hamplová, Blanka Řeháková)	30
2.1. Náboženské vyznání	30
2.1.1. Které církve mizí a které rostou? Vývoj náboženského vyznání mezi roky 1991 a 2001	31
2.1.2. Náboženské vyznání a věk	34
2.1.3. Náboženské vyznání a pohlaví	37
2.1.4. Náboženské vyznání a vzdělání	39
2.1.5. Náboženské vyznání a region	41
2.2. Návštěvnost bohoslužeb	41
2.2.1. Návštěvnost bohoslužeb mezi roky 1993 a 2008	42
2.2.2. Návštěvnost bohoslužeb a pohlaví	42
2.3. Sympatie k církvím a náboženstvím	44
2.4. Závěr	50

Literatura	51
Datové zdroje	52
3. Čemu Češi věří? (Dana Hamplová)	53
3.1. Bůh, nebo horoskopy?	53
3.2. Je vysoká víra v magii stabilní?	57
3.3. Víra a pohlaví	59
3.4. Víra a věk	60
3.5. Věřící věří, že jsou věřící?	62
3.6. Závěr	63
Datové zdroje	63
4. Náboženské dimenze a jejich sociodemografická podmíněnost (Blanka Řeháková, Dana Hamplová)	64
4.1. Tři religiozní dimenze: křesťanství, magie/alternativní religiozita a východní tradice	64
4.1.1. Křesťanství, pohlaví a věk	68
4.1.2. Křesťanství a vzdělání	69
4.1.3. Alternativní religiozita/magie, pohlaví a věk	70
4.1.4. Alternativní religiozita/magie a vzdělání	71
4.1.5. Východní tradice, pohlaví a věk	72
4.1.6. Východní tradice a vzdělání	72
4.2. Obecná religiozita	73
4.2.1. Obecná religiozita, pohlaví a věk	73
4.2.2. Obecná religiozita, pohlaví a vzdělání	74
4.3. Závěr	74
Literatura	75
Datový zdroj	75
5. Náboženská socializace v dětství a zájem o náboženství v dospělosti (Blanka Řeháková)	76
5.1. Náboženská socializace v dětství a zájem o náboženství v dospělosti	76
5.1.1. Náboženská socializace v dětství a pohlaví	78
5.1.2. Náboženská socializace v dětství a věk	78
5.1.3. Náboženská socializace v dětství, zájem o náboženství v dospělosti a pohlaví	79
5.1.4. Náboženská socializace v dětství, zájem o náboženství v dospělosti a věk	81
5.1.5. Náboženská socializace v dětství, zájem o náboženství v dospělosti a vzdělání	82
5.2. Náboženská socializace a náboženské aktivity v současnosti	82
5.2.1. Náboženská socializace, náboženské aktivity v současnosti a pohlaví	83
5.2.2. Náboženská socializace, náboženské aktivity v současnosti a vzdělání	84
5.2.3. Náboženská socializace, náboženské aktivity v současnosti a věk	85
5.3. Závěr	87
Datový zdroj	87

Závěr	89
Příloha 1: Otázky měřící „víru v Boha“	91
Příloha 2: Polynomiální kontrasty v logitových modelech	93
Příloha 3: Dotazník ISSP 2008. Model náboženství	94
Příloha 4: Přehled výsledků šetření ISSP 2008 – Náboženství	106
Shrnutí	133
Summary	135
Zusammenfassung	137
O autorkách	139

Česká religiozita na počátku 3. tisíciletí

Výsledky Mezinárodního programu sociálního výzkumu ISSP 2008 – Náboženství

Dana Hamplová, Blanka Řeháková

Abstrakt

Studie zpracovává data z reprezentativního výzkumu české religiozity uskutečněného v rámci Mezinárodního programu sociálního výzkumu ISSP v roce 2008. Práce je svým zaměřením empirická a kvantitativní a jejím hlavním cílem je popsat, jak tento reprezentativní výzkum českou religiozitu zachycuje. V úvodní části se zabýváme postavením náboženství v moderních společnostech a rozlišujeme mezi tradičním a alternativním (detradicionalizovaným náboženstvím). Poté se věnujeme tradičnímu institucionalizovanému náboženství a analyzujeme, kdo v českém případě patří do církve a chodí do kostela a jak lidé tradiční náboženské systémy hodnotí. Ukazujeme, že pokles počtu členů je typický pro tradiční denominace s masovým členstvím, zatímco menší církevní uskupení zaznamenávají poměrně dynamický růst. V dalších částech práce přesouváme naši pozornost od náboženského chování k tomu, čemu česká populace věří. Dokumentujeme přitom, že v České republice je masově rozšířena víra v nadpřirozeno, ale že převážná většina společnosti tuto víru nevnímá jako víru náboženskou.

Klíčová slova

náboženství, víra, alternativní religiozita, tradiční religiozita, sekularizace

Czech Religiosity at the Start of the Third Millennium

Results of the ISSP 2008 – Religion

Dana Hamplová, Blanka Řeháková

Abstract

The study processes data from a representative study of Czech religiosity that was carried out as part of the ISSP 2008. The study is empirical and quantitative in focus and its primary objective is to describe what this representative study revealed about religiosity. In the introduction the authors examine the place of religion in modern societies and distinguish between traditional and alternative (detraditionalised) religions. They then focus on traditional institutionalised religion and examine who attends church in the Czech Republic and how people view traditional religions. They show that a decline in members is typical for traditional religions with mass membership, while smaller church groups are experiencing dynamic growth. In the next parts of the study the authors turn their attention away from religious behaviour to examine the beliefs held by the Czech population. They find that there is a widespread belief in the supernatural, but the vast majority of society does not view this kind of belief as religious in nature.

Keywords

Religion, faith, alternative religiosity, traditional religiosity, secularisation

Die Religiosität in Tschechien am Anfang des 3. Jahrtausends

Ergebnisse des Internationalen Sozialforschungsprogramms ISSP 2008 – Religion

Dana Hamplová, Blanka Řeháková

Abstrakt

In der Studie werden Daten aus einer repräsentativen Erhebung zur Religiosität in Tschechien verarbeitet, die im Rahmen des Internationalen Sozialforschungsprogramms ISSP im Jahr 2008 durchgeführt wurde. Es handelt sich um eine empirisch und quantitativ ausgerichtete Arbeit, deren Hauptziel es ist, zu beschreiben, wie diese repräsentative Erhebung die Religiosität in Tschechien erfasst. Im einleitenden Teil befassen wir uns mit der Stellung der Religion in den modernen Gesellschaften und unterscheiden dabei zwischen traditionellen und alternativen (enttraditionalisierten) Religionen. Danach widmen wir uns der traditionellen institutionalisierten Religion und analysieren, wer in Tschechien einer Kirche angehört und in die Kirche geht und wie die Menschen die traditionellen Religionssysteme bewerten. Wir zeigen dabei auf, dass die rückläufige Mitgliederzahl typisch für die traditionellen mitgliederstarken Denominationen ist, während kleinere Kirchengruppierungen ein relativ dynamisches Wachstum verzeichnen. In den weiteren Teilen der Studie wenden wir unsere Aufmerksamkeit weg vom religiösen Verhalten und hin zu dem, an was die tschechische Bevölkerung glaubt. Wir dokumentieren dabei, dass in Tschechien der Glaube an das Übernatürliche stark verbreitet ist, dass aber die überwiegende Mehrheit der Bevölkerung diesen Glauben nicht als religiösen Glauben wahrnimmt.

Schlüsselwörter

Religion, Glauben, alternative Religiosität, traditionelle Religiosität, Säkularisierung

Úvod

Základem studie, kterou otevíráte, je reprezentativní výzkum české religiozity uskutečněný v rámci Mezinárodního programu sociálního výzkumu ISSP (International Social Survey Program) v roce 2008. Významným přínosem zmíněného šetření je jeho novost a skutečnost, že se jedná o poměrně velký soubor (1512 dotazovaných, z toho 690 mužů a 822 žen reprezentujících českou populaci ve věku 18+).¹ Naše práce je svým zaměřením empirická a kvantitativní a jejím hlavním cílem je popsat základní obrysy české religiozity, jak ji tento výzkum zachycuje, a čemu Češi věří. Data ISSP 2008 ale doplňujeme i dalšími zdroji, například výzkumem ISSP 1998,² šetřením Detradicionalizace a deinstitutionalizace náboženství z roku 2006 (dále DIN 2006),³ daty z Evropské studie hodnot z roku 1999 (dále EVS 1999)⁴ nebo výsledky Sčítání lidu. Použití více výzkumů nám umožní naše výsledky zobecnit a ukázat, zda a jak se v české společnosti religiozní orientace mění.

Používání kvantitativní metodologie má své přednosti i slabiny. Nevýhodou kvantitativních metod je, že nemohou zachytit, jak svoji situaci zakoušejí aktéři situace, a nedokáží popsat drobné nuance významů. Jejich výhodou je naopak jistá míra objektivity a standardizace, ale především to, že sbírají informace o velkém množství osob. Pokud jsou dotazovaní vybráni náhodně a pokud je jich dostatečný počet, můžeme předpokládat, že jejich složení odpovídá struktuře cílové populace a že jejich odpovědi reprezentují rozložení názorů v této populaci. Kvantitativní metody tak umožňují testování hypotéz a pomáhají zodpovědět otázky, jak běžný určitý jev ve společnosti je a jak typické jsou vztahy mezi různými názory, postoji a chováním.

Dříve než přistoupíme k empirickým analýzám zmíněných dat, nemůžeme se vyhnout otázce, proč se tématu religiozity na počátku 21. století vůbec věnovat. Jak ale ukážeme v první kapitole, názory, že se náboženství a náboženské představy postupně ztrácejí a že jejich význam oslabuje, se zcela nenaplnují. Nejenže totiž tradiční náboženství, jako jsou křesťanství a islám, zažívají na mnoha místech světa ojedinělou obnovu (a zdá se, že podobné závěry platí i pro některá církevní uskupení v České republice, viz Kapitola 2), ale – pro zastánce sekularizační teorie překvapivě vysoká – víra v nadpřirozeno se udržuje i v „sekulárních“ evropských společnostech, které navenek projevují vůči

1 Průměrný věk respondentů byl 50,5 let (48,3 let pro muže a 52,4 pro ženy). Vzorek byl vybrán náhodným stratifikovaným výběrem a sběr dat proběhl na podzim roku 2008.

2 Tohoto šetření se zúčastnilo 1224 respondentů (481 mužů a 743 žen) reprezentujících populaci České republiky ve věku 16 let a starší (průměrný věk 45,0 let).

3 Tohoto výzkumu se zúčastnilo 1200 respondentů starších 18 let (471 mužů, 729 žen; průměrný věk 50,2 let).

4 EVS zachycuje informace o 1908 respondentech ve věku 18+ (913 mužích a 995 ženách; průměrný věk 47,6).

organizovanému náboženství lhotejnost. Jak ukážeme v této práci, česká společnost není v tomto ohledu v žádném případě výjimkou.

Náš přístup k analýzám náboženských fenoménů je založen na rozlišení mezi tzv. institucionalizovanou religiozitou a tzv. alternativní religiozitou/spiritualitou [více viz Greeley 2003; Heelas 1999, 2002; Knoblauch 2003; Nešpor 2008]. Klíčovou charakteristikou institucionalizovaného náboženství je jeho organizovanost a navázanost na církevní instituce, zatímco alternativní religiozita/spiritualita odkazuje k náboženským představám, které nepatří do oficiální věrouky tradičních historických církví (více viz kapitola 1). Zatímco institucionalizované náboženství můžeme spojit s alespoň volným přináležením k církevním strukturám, alternativní religiozita je vůči nim často antagonistická [Nešpor 2008]. Podstatným rysem tohoto alternativního náboženství je přitom snaha ovládat transcendentní síly, stejně jako zaměření na sebe sama, synkretičnost, důraz na autenticitu a spontaneitu a většinou minimální morální požadavky. Rozšíření alternativní religiozity přitom není okrajovou záležitostí, ale podle některých autorů [např. Heelas 2002] se necírkevní náboženské formy stávají do značné míry mainstreamovou kulturou [více viz Nešpor 2008].

Je třeba však zdůraznit, že v reálném životě nemusí být mezi oběma typy religiozity naprosto jasná hranice. S oběma koncepty pracujeme spíše jako s ideálními typy ve weberovském smyslu, protože jejich rozlišení nám pomůže smysluplně uspořádat složitou realitu, jíž religiózní představy, postoje a chování jsou.

Druhá kapitola se věnuje tradičnímu institucionalizovanému náboženství a snaží se najít odpověď na otázky: kdo v českém případě patří do církve a chodí do kostela a jak lidé tradiční náboženské systémy hodnotí. Náboženské vyznání, jeho vývoj v čase a rozdíly v počtu vyznávajících podle pohlaví, věku a vzdělání a typu církve dokumentujeme především na datech ze Sčítání lidu. Ukazujeme přitom, že i když se podíly obyvatelstva, které se hlásí k náboženskému vyznání v České republice, snižují, je tomu tak především díky poklesu počtu členů tradičních denominací s masovým členstvím. Menší církevní uskupení naproti tomu zaznamenávají poměrně dynamický růst a některé z nich své počty během 90. let až ztrojnásobily. V této kapitole rovněž dokumentujeme, že do církví patří především ženy a starší lidé, a nabízíme čtenářům i přehled soudobých sociologických teorií vysvětlujících vyšší náboženskost žen a starších generací. Účast na bohoslužbách zjišťujeme ve stejné kapitole použitím časových řad z výzkumů ISSP pocházejících z období mezi roky 1993–2008. Ukazujeme přitom, že i když podíl českého obyvatelstva hlásícího se k náboženskému vyznání během 90. let významně poklesl, návštěvnost bohoslužeb byla v tomto období víceméně stabilní. To naznačuje, že k církvím se přestávají hlásit jejich nejvladnější členové, kteří se neúčastnili církevního života již na počátku 90. let [Spousta 1999].

V závěru stejné kapitoly nás pak zajímá, jak česká populace různé náboženské systémy hodnotí. Vycházíme zde ze šetření DIN 2006 a ukazujeme, že nejpozitivněji Češi hodnotí křesťanství (spíše katolicismus než protestantismus), nejmenší sympatie naopak vyjadřují vůči Svědkům Jehovovým, New Age a islámu. V této souvislosti je ale rovněž nutné uvést, že některá náboženská hnutí (např. New Age nebo novopohanství) značná část dotazovaných vůbec neznala a nebyla je tak schopna ohodnotit.

Třetí kapitola přesouvá svoji pozornost od náboženského chování k otázce, čemu česká populace věří. Její závěry jsou poměrně jednoduché: Češi nejsou zdaleka tak sekularizovaní, jak by se mohlo

zdát, pokud se podíváme na vyprázdněné kostely a deklarované náboženské vyznání. V Boha sice věří pouze malý podíl české populace, ale značná část českého obyvatelstva se domnívá, že amulety přinášejí štěstí, věštcí mohou předvídat budoucnost, léčitelé mají nadpřirozené schopnosti nebo že hvězdy ovlivňují běh lidského života. Vysokou víru v tyto nadpřirozené fenomény a účinnost magie však převážná většina společnosti nevnímá jako víru náboženskou.

Následující kapitola u otázky, čemu Češi věří, zůstává, nevěnuje se však tomu, nakolik lidé věří jednotlivým nadpřirozeným fenoménům, ale hledá odpověď na otázku, jak spolu náboženské představy souvisejí a zda se za odpověďmi skrývají nějaké konzistentní náboženské orientace. Data ISSP 2008 naznačují, že tomu tak opravdu je: náboženské postoje lze nejen teoreticky, ale i empiricky klasifikovat do tří kategorií. První odpovídá tradičnímu křesťanství (víra v Boha, nebe, peklo atd.) a druhá odkazuje k naší definici alternativního náboženství a zahrnuje víru v působení magie (horoskopy, léčitelé, amulety, předvídaní budoucnosti). Třetí náboženská dimenze spojovala náboženské fenomény spjaté s východními náboženskými tradicemi. Čtvrtá kapitola ale rovněž ukazuje, že tyto tři náboženské dimenze nejsou nezávislé, ale natolik provázané, že můžeme hovořit o faktorů obecné religiozity.

Pátá kapitola se nakonec podrobněji věnuje otázce, do jaké míry lze náboženskou víru, její úroveň i typ připsat socializaci v dětství. Jak ukazujeme, vliv rodičů na to, zda budou jejich děti otevřené víře a náboženským aktivitám, je zcela zásadní. Respondenti, kteří vyrostli ve zcela sekulárních rodinách, tak měli jen mizivou pravděpodobnost konverze.

Jak jsme uvedli již v začátku tohoto úvodu, naše práce je svým zaměřením empirická a neklade si za cíl uceleně vysvětlit specifika české náboženské scény. Jejím základním cílem je čtenářům přiblížit, jak českou religiozitu zachycuje nejnovější sociologický výzkum náboženství ISSP 2008. Na závěr této práce proto v Přílohách 3 a 4 připojujeme jak plné znění dotazníku, tak základní rozložení odpovědí na otázky z modelu náboženství.

Literatura

- Greeley, Andrew M. 2003. *Religion in Europe at the End of the Second Millennium*. New Brunswick (USA) & London (UK): Transaction Publishers.
- Heelas, Paul. 1999. *The New Age Movement*. Oxford: Blackwell Publisher.
- Heelas, Paul. 2002. „The Spiritual Revolution: from ‚Religion‘ to ‚Spirituality‘.“ Pp. 412–436 in Linda Woodhead a kol. (ed.). *Religions in the Modern World. Traditions and Transformations*. London: Routledge.
- Knoblauch, Hubert. 2003. „Europe and Invisible Religion.“ *Social Compass* 50: 267–274.
- Nešpor, Zdeněk R. 2008. „Religiozita a spiritualita.“ Pp. 167–172 in Zdeněk R. Nešpor (ed.). *Příručka sociologie náboženství*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Spousta, Jan. 1999. „České církve očima sociologických výzkumů.“ Pp. 73–90 in Jiří Hanuš (ed.). *Náboženství v době společenských změn*. Brno: Masarykova Univerzita.

1. Náboženství v evropském prostoru: cesta k ateismu, nebo detradicionalizované religiozitě?

Dana Hamplová

Úvahy o tom, že náboženské instituce a religiózní představy postupně v moderních společnostech ztratí svůj význam, nalezneme v pracích post-osvícenských sociologů a filosofů od samého počátku a nevyhnul se jim ani žádný z „otců zakladatelů“ moderní sociologie [Nešpor 2008b: 16]. Pokud otevřeme *Velký sociologický slovník* nebo typickou přehledovou učebnici sociologie, dozvíme se, že moderní společnosti procházejí procesem tzv. sekularizace, při němž dochází jak k uvolňování sociální a politické sféry společnosti z institucionální závislosti na církvi, tak k emancipaci širokých vrstev obyvatelstva od náboženských představ [Velký sociologický slovník 2006: 977, heslo sekularizace].

Tvrzení, že modernizace a rozvoj moderní vědy přinesou ústup náboženských přesvědčení a že náboženství postupně přestane ovlivňovat sociální život a politiku, však v žádném případě není univerzální pravdou a v soudobých sociálních vědách se setkává se stále větší kritikou. Pokud totiž badatelé věnující se významu náboženství nacházeli před několika desetiletími pro sekularizační tezi celou řadu důkazů, v dnešní době to již ani zdaleka neplatí. Naopak. Spíš se zdá, že jsme svědky – slovy známého francouzského sociologa Gillese Kepela [1996] – „Boží pomsty“ a že svět nikdy nebyl nábožensky horlivější, než je tomu dnes. V sociologii se proto stále častěji hovoří o procesu tzv. desekularizace, tj. návratu náboženství do veřejného prostoru [Berger 1999; Davie 2002; Martin 1990; Nešpor 2008b].

Soudobý zájem o duchovní a náboženské fenomény se projevuje ve dvou podobách. Mimo evropský prostor se udržují nebo zažívají bezprecedentní oživení tradiční náboženství, jako jsou křesťanství či islám. Nemusíme přitom poukazovat jen na běžně citovanou výjimečnost Spojených států amerických, kde církve hrají významnou roli i dnes, přestože se jedná o společnost vysoce individualizovanou a modernizovanou [Berger 1997]. Modernizace v jejich případě nejenže nevedla k úpadku náboženského cítění, ale zdá se, že se počty členů církví a návštěvnost bohoslužeb za posledních 200 let v této zemi naopak prudce zvýšily (více viz oddíl 1.3.3).

Masová náboženská obroda ale zasahuje i jiné části světa. Například jihovýchodní Asie, Jižní Amerika nebo Subsaharská Afrika procházejí „protestantskou explozí“ a masovou konverzí ke křesťanství převážně evangelikálního typu [Martin 1990; Patterson 2004]. To, že nejde o okrajovou záležitost, dokumentuje skutečnost, že v některých jihoamerických zemích se během jedné generace protestanti rozrostli z hrstky až na 20–30 procent obyvatelstva a přerostli i počet praktikujících katolíků [Martin 1990; Patterson 2004]. Modernizace, urbanizace a rostoucí vzdělanost tak jde v případě těchto zemí ruku v ruce s vývojem přesně opačným, než očekávala klasická sociologická teorie.

Podobnou náboženskou obrodu zažívá i arabský svět, v němž od sedmdesátých let dvacátého století dochází k poměrně prudké reislamizaci. Nejradikálnější islámským skupinám se sice podařilo převzít moc pouze v Íránu a v jistém období i v Afgánistánu, v dalších muslimských zemích se však prosadila „plíživá“ reislamizace mravů a způsobu života [Kepel 1996]. Zastánce sekularizační teorie přitom jistě nepotěší, že fundamentalistický islám se těší zvláštní oblibě mezi vzdělanými vrstvami a že například vedoucí činitelé íránského režimu se rekrutují „hlavně z absolventů amerických univerzit, kteří si ovšem nechali narůst vousy“ [ibid.: 1996: 32].

Při pohledu na mezinárodní náboženskou scénu se tak zdá, že Evropa představuje výjimku, v níž se sekularizační teorie zdá opravdu naplňovat [Willaime 2006]. Tvrzení o sekulární evropské výjimečnosti je však oprávněné jen tehdy, pokud se zaměřujeme pouze na institucionalizované náboženství, tj. na chování vztahující se nějakým způsobem k církvím a církevnímu učení. Evropané totiž sice nechodí příliš často do kostela, ale přesto – masově – věří v nadpřirozeno a působení nemateriálních sil a jsou ochotni věnovat značný čas, pozornost i finanční prostředky na religiózní aktivity. V Evropě tak vítězí spíše jiná podoba náboženského vnímání světa, kterou lze nazvat alternativní či detradicionalizovanou religiozitou či spiritualitou.

Příkladem podobného typu religiozity může být četba horoskopů nebo víra ve schopnosti léčitelů, novopohanství, věštění nebo čtení karet, ale třeba i zájem o parapsychologii, různé meditační techniky, jógu, východní medicínu, homeopatii nebo New Age. V nejširším pojetí tento typ religiozity zahrnuje celou řadu sociálních jevů, včetně některých proudů současného managementu, které nekladou důraz pouze na produktivitu, ale jejichž cílem je i transformace celého pracovního prostředí tak, aby získalo duchovní rozměr [Heelas 1999; Nešpor 2007]. Pro všechny tyto jevy je charakteristické, že se jedná na náboženské představy, postoje a činnosti, které stojí mimo oficiální věrouku tradičních historických náboženství a církví.

Česká společnost není v tomto ohledu v žádném případě výjimkou, naopak. I když – měřeno podílem obyvatelstva, které se hlásí k náboženskému vyznání nebo chodí na bohoslužby – patříme mezi nejsekulárnější evropské země [Greeley 2003; Kvasničková 2005; Tižík 2006], neznamená to, že jsou Češi sekulární ateisti, kteří nevěří v nadpřirozeno a nezajímají se o spirituální otázky. Šetření z posledních let – a následující kapitoly této publikace – naopak naznačují, že nejenže nezanedbatelný počet Čechů věří, že existuje nějaká nadpřirozená síla, že hvězdná znamení a horoskopy mohou ovlivnit běh lidského života nebo že někteří věštcí mají schopnost předvídat budoucnost, ale že patříme mezi evropské země, v níž je tato víra nejrozšířenější [Greeley 2003; Hamplová 2000a, b; Lužný 1998; Lužný, Navrátilová 2001; Spousta 1999].

Než přistoupíme k empirickým analýzám a popisu výsledků sociologických šetření, nemůžeme se vyhnout detailnějším definicím „institucionalizované“ a „alternativní“ religiozity, jak se objevují v sociálních vědách, ani tomu, abychom čtenářům nepřiblížili, jak soudobé sociální vědy evropskou (a v užším smyslu českou) „výjimečnost“ vysvětlují. Učiníme tak ve zbytku této kapitoly.

1.1. Institucionalizovaná religiozita

Pod pojmem *institucionalizovaná religiozita* sociální vědy většinou odkazují na organizované církevní náboženství, v českém kontextu tedy křesťanství. Klíčovou charakteristikou tohoto typu religiozity je

jeho organizovanost a navázanost na (církevní) instituce, v jejichž rámci se definují základní stavební prvky věrouky i náboženských rituálů a chování. Institucionalizovaná podoba náboženství se nejčastěji dokumentuje členstvím v církvi, účastí na církevních aktivitách (například návštěvností bohoslužeb či počtem pokřtěných), finanční podporou církevních organizací, charitativními a dobrovolnickými aktivitami nebo souhlasem s prvky oficiálního dogmatu. Sociologie zaměřená na institucionalizovanou religiozitu se však nezabývá jen chováním jedinců ve vztahu k církvím a víře, ale značná pozornost se zaměřuje na chování církevních institucí samotných. Církev například provozují celou řadu ekonomických aktivit a zaměstnávají značný počet pracovníků [Nešpor 2008a], stejně jako jsou významným aktérem v politice, sociální a charitativní práci nebo vzdělávacím systémem.

Jelikož se v případě institucionalizované religiozity jedná o náboženství organizované a založené na explicitně definované věrouce, jeho existence se – do určité míry – měří snadněji, než je tomu v případě alternativní religiozity/spirituality. Musíme však zdůraznit právě slova *do určité míry*, neboť mnoho zdánlivě jednoduchých pojmů je z hlediska kvantifikace problematictější, než by se mohlo na první pohled zdát. Podívejme se například na běžně používané charakteristiky, jakými jsou náboženské vyznání, členství v církvi nebo křest.

Přitažlivost náboženského vyznání jako ukazatele religiozity tkví v jeho jednoduchosti, tato míra má však rovněž řadu nevýhod. Tou největší je, že podíly obyvatelstva patřící do určité církve, denominace nebo k určitému náboženství, nemusejí nutně vypovídat o náboženských sentimentech populace, ale do značné míry závisejí na politickém a právním systému dané země a vztazích mezi státem a církvemi. Extrémem jsou v tomto ohledu např. země, kde nedošlo k odluce mezi státem a církví (jako příklad můžeme uvést Švédsko nebo Island) a kde se občané stávají členy státní církve automaticky bez ohledu na jejich skutečný zájem o dané náboženství [Stark, Iannaccone 1994]. Ale i v zemích, kde státní církve neexistuje, často platí, že značná část vyznávajících vyjadřuje spíše přináležitost k určitému široce pojatému kulturnímu společenství než svoji víru v Boha.

Členství v církvi přitom nemusí mít nutně lepší vypovídací hodnotu. Tradiční denominace (např. Církev římskokatolická) považují za člena každého, kdo byl pokřtěný, bez ohledu na případnou konverzi k jinému náboženství nebo odmítnutí náboženství jako celku. Jiné náboženské skupiny posuzují členství na základě aktivní účasti (to platí např. o některých protestantských denominacích) a jiné dokonce požadují „osobní sepsané a podepsané prohlášení stvrzující, že se člověk členem stává“ [Václavíková-Helšusová, Václavík 2006: 174]. Pokud se tedy při analýzách zaměříme na pouhé „členství“ bez ohledu na další faktory, získáme údaje, které jsou v principu nesrovnatelné. Podobně nesrovnatelné mohou být i statistiky o počtu pokřtěných. I v tomto případě musíme zvažovat význam a typ křtu v dané církevní tradici. Zatímco v některých církevních uskuteních je křest univerzální a může být vnímán jako znak příslušnosti k určitému široce pojatému společenství či kulturní orientaci, v jiných církvích je vnímán jako závazek rodičů vychovávat dítě podle náboženských pravidel. V dalších tradicích je pak uznáván pouze jako znak vlastní konverze a vědomého rozhodnutí pro určitou víru.

Znamená to tedy, že bychom se měli vzdát jakýchkoliv snah institucionalizovanou religiozitu měřit? V žádném případě. Pokud ji však měříme, měli bychom si být vědomi toho, že čistě formální statistiky nutně nenapovídají, jak skutečně vypadá religiózní scéna dané společnosti a že je třeba je doplnit dalšími údaji, například náboženskými aktivitami či tím, čemu lidé vlastně věří.

1.2. Alternativní religiozita/spiritualita¹

Do tzv. alternativní religiozity/spirituality se zahrnují náboženské představy, postoje a činnosti, které nepatří do oficiální věrouky tradičních historických církví. Charakteristickým prvkem této religiozity je synkretičnost, zaměření na sebe sama a sebenaplnění a minimální morální požadavky. Typický je i důraz na emoce a mimořádné zážitky [Knoblauch 2003] či snaha ovládat transcendentní síly, a tak ovlivňovat okolnosti svého života [Greeley 2003]. Empirické výzkumy tohoto typu religiozity nejčastěji pracují s jevy, jako je víra v účinnost amuletů, schopnosti věštců předvídat budoucnost, horoskopy, převtělování, spiritismus, New Age, novopohanství apod.

Zájem o tento typ náboženských fenoménů samozřejmě není nic nového a snaha ovládat transcendentní síly magickými prostředky nestojí vždy nutně v opozici k organizovanému náboženství, ale byla například významnou součástí středověké kultury [Greeley 2003; Stark 2001]. Současnou popularitu „alternativních“ náboženských představ tak musíme chápat v kontextu toho, že v západním světě po staletí koexistují dvě vize skutečnosti [Ellwood, Partin 1988]. První z nich nachází vyjádření v tradičním církevním křesťanství a moderní vědě. Přestože – často zdůrazňované – rozdíly a střety mezi křesťanstvím a vědou mohou vyvolávat dojem, že se jedná o protichůdné přístupy ke světu, oběma je společné, že jasně rozlišují mezi subjektem, tj. poznávající myslí, a objektem, tj. věcí, o níž přemýšlíme. V křesťanské verzi tohoto pohledu na svět se pak rozlišuje mezi Bohem jako stvořitelem a lidmi jako stvořenými bytostmi podléhajícími Božím zákonům, zatímco v neteistické vědecké verzi se tento přístup ke světu projevuje v rozlišování mezi lidmi jako myslícími bytostmi a neosobním fyzickým světem, jehož zákonům podléhají. Jasně rozlišení mezi subjektem a objektem přitom předurčuje i způsob poznávání, které je otázkou pozorování okolního světa a logického a racionálního myšlení, jež pozorované fakty organizuje.

Druhý, menšinový přístup ke světu, vychází z platonismu a východních náboženství a jeho projevy můžeme nalézt jak v mystických tradicích křesťanství a judaismu, tak ve filozofii a učení renesančních umělců a vědců, magii nebo okultismu. Základem tohoto alternativního pohledu na svět je představa jednoty mezi Bohem, člověkem a zbytkem vesmíru. Z toho vychází i důraz na intuici a mystické zážitky i přesvědčení, že celý fyzický svět prostupuje jistá forma vědomí nebo představa božství v každém z nás. Podle Ellwooda a Partina [1988] to však neznamená, že by tento přístup ke světu odmítal racionalitu, ale spíše v sobě nese očekávání, že psychické a duchovní schopnosti mohou přesahovat empiricismus a logické myšlení. Soudobá spiritualita/alternativní religiozita pak navazuje především na tuto bohatou mystickou tradici, která jde od gnosticizmu a hermetismu přes středověké sektářství, čarodějnictví, kabalou a alchymii k novověkému rosikrucianství a okultismu.

¹ Ačkoliv označení alternativní religiozita je patrně nejčastější, lze se setkat i s termíny jako magie, okultismus, spiritualita nebo mystická tradice. Označení alternativní religiozita obhájuje např. Hubert Knoblauch [2003], protože její hlavní rys je právě v distanci od historicky institucionalizovaného náboženství. Termín magie či magické náboženství k popisu víry ve věštcy, léčitele, astrologii, horoskopy používá například Greeley [2003]. Vychází přitom z toho, že pro tyto náboženské aktivity je typická snaha ovládat transcendentní síly tak, aby člověk dosáhl chtěných výsledků a ovlivnil okolnosti svého života, což je základní charakteristikou magie.

1.2.1. Nová náboženská hnutí

V souvislosti s alternativní religiozitou a spiritualitou se rovněž hovoří i o tzv. nových náboženských hnutích, která odkazují k fenoménům podobným jako religiozita alternativní, ale většinou jsou jistým způsobem institucionalizovaná a jejich příslušníci vytvářejí organizované skupiny. Jako příklady nových náboženských hnutí se obvykle uvádějí náboženské organizace jako je Církev sjednocení, Scientologická církev, Mezinárodní společnost pro uvědomění Krišny, Svědci Jehovovi, Teosofická společnost, Wicca, Zen buddhismus, Hnutí svatého grálu nebo Svobodné zednářství [Bromley 2007]. Rozlišení mezi alternativní religiozitou (neorganizovanou) a novými náboženskými hnutími není však vždy jasné a oba fenomény se často prolínají. Například New Age byl ve své původní formě hnutím označujícím konkrétní náboženskou skupinu, a patřil tak spíše mezi nová náboženská hnutí. V průběhu 80. let se však tento název rozšířil a začal označovat širokou paletu spirituálních jevů, v jejichž základu je holistické pojetí vztahu mezi člověkem, přírodou a božským, což ho řadí spíše k alternativní neinstitutionalizované religiozitě.

Mnohé z těchto „nových“ náboženských hnutí vycházejí ze starých náboženských tradic, proč se tedy v sociologické a religionistické literatuře označují jako „nová“ či „alternativní“? Důvody najdeme tři [více viz Václavík 2008]. První skupina autorů zdůrazňuje novost obsahů náboženské víry, které tato hnutí zastávají a které se odlišují od náboženství historicky „tradičních“ v daných (většinou západních) společnostech. Netradičnost těchto hnutí přitom nespočívá jen v tom, že se tato hnutí obracejí k jiným náboženstvím, ale i v tom, že se od těchto tradic často významně odklánějí nebo propojují několik rozdílných tradic. Tak například Církev sjednocení vznikla propojením vybraných křesťanských prvků s tradičním korejským šamanismem [Bromley 2007].

Druhá skupina vysvětlení, proč hovoříme o „nových“ náboženských hnutích, poukazuje k období, kdy se tyto náboženské skupiny institucionalizovaly, tj. jako „nová“ se označují hnutí, jejichž příslušníci se začali organizovat v druhé polovině 20. století. Konečně třetí vysvětlení připisuje „novost“ kontextu, v němž tato náboženství vznikají, tj. jedná se o hnutí, která se formovala v prostředí moderního a post-moderního světa charakterizovaného bezprecedentním blahobytem, rozvojem sociálního státu, důrazem na konzum a zaměřením na sebe sama. Nová náboženská hnutí jsou tak přirozenou součástí politických protestů 60. let a s nimi spojené kontrakultury, jejímž významným prvkem je důraz na experimentování, a to i v oblasti náboženských sentimentů.

1.3. Evropský zájem o alternativní náboženství

V úvodu jsme se zmínili – a budeme to dokumentovat i v dalších kapitolách naší publikace – o tom, že i přes značný nezájem o křesťanství a církevní život je v evropských společnostech značně rozšířená víra v nadpřirozeno. Nabízí se otázka, proč tomu tak je a proč je pro Evropany magie a mysticismus atraktivnější než církevní institucionalizované náboženství. Vysvětlení najdeme několik a v následujících oddílech se jim budeme detailněji věnovat.

1.3.1. Neviditelné náboženství jako přirozený důsledek modernizace?

Podle Huberta Knoblaucha [2003] je vhodným východiskem k pochopení evropské popularity alternativní religiozity a spirituality koncepce neviditelného náboženství Thomase Luckmanna [1967; 1996]. Základem Luckmannovy teorie je přesvědčení, že religiozita je antropologická konstanta, a že lze nějakou formu náboženství proto nalézt v každé existující společnosti. Nízký zájem o organizované církevní náboženství v moderních společnostech tak není projevem nižší náboženskosti Evropanů, ale svědčí o tom, že křesťanství je postupně nahrazováno novou individualizovanou formou náboženství [Luckmann 1967: 90].

Zmíněná náboženská změna má být přirozeným důsledkem rostoucí specializace moderních institucí a racionalizace jejich fungování [ibid.: 95]. Jedinec žijící v moderní společnosti totiž musí vykonávat řadu oddělených sociálních rolí, s nimiž spojené aktivity mají význam jen v té oblasti života, k níž se vztahují. Lidé tak hrají role spojené s institucionalizovaným náboženstvím pouze v jasně vymezených sociálních situacích, díky čemuž náboženství ztrácí univerzální platnost. Relativní omezenost významu těchto rolí je pak nutně činí triviálními a církevní normy dávají smysl pouze v „doméně náboženství“ a vzdalují se od subjektivně platného systému významů.

Druhým podstatným bodem Luckmannovy teorie je přesvědčení, že základním principem dominujícím aktivitám moderního člověka je konzumerismus a konzumní orientace, v jejímž základě leží důraz na individuální nezávislost a možnost individuální volby. Subjektivní preference tak v dnešních společnostech určují veškeré chování mimo aktivity, které jsou pod přímou kontrolou primárních institucí (tj. příbuzenstva, vzdělávacího a ekonomického systému) a moderní člověk si tak podle svého vkusu a chuti vybírá zboží, služby, přátele, životní partnery a prvky náboženských systémů, které mu vyhovují a na jejichž základě si buduje svůj vlastní významový svět [ibid.: 99].

Podstatnou charakteristikou individuálních či „privatizovaných“ významových systémů je proto synkretičnost, vágnost a důraz na sebevyjádření, seberealizaci a osobní svobodu bez nutnosti podřídit se vnější autoritě [Houtman, Mascini 2002; Knoblauch 2003; Luckmann 1967]. Knoblauch [2003] v této souvislosti rovněž připomíná, že „nápadným rysem alternativního náboženství a spirituality je rovněž důraz na neobyčejné zážitky, ať už vycházejí z ‚esoterické tradice‘, transpersonální psychologie, hnutí lidského potenciálu, (...) pozápádněného hinduismu a buddhismu (různých forem meditace a jógy), nebo jsou založeny spíše na spiritismu, parapsychologii, magii, moderním věštění či čarodějnictví“ [ibid.: 271].

Luckmannova teorie je důležitým příspěvkem do sociologie náboženství a umožňuje nám porozumět tomu, proč se v jistém segmentu západních společností šíří zájem o privatizovanou „alternativní“ religiozitu. Nevysvětlí však, proč tomu tak je více v Evropě než v jiných rozvinutých individualizovaných a plně modernizovaných společnostech. Nedokáže objasnit ani to, proč Evropané chodí méně často do kostelů než obyvatelé jiných částí světa. V následující části se proto podíváme na další teorie vysvětlující evropskou „výjimečnost“.

1.3.2. Komunistická minulost, nebo slovanství?

Jiné vysvětlení, proč se lidé – zvláště v některých částech Evropy – obracejí k horoskopům, léčitelům nebo hádání budoucnosti a proč projevují zájem o magii, ačkoliv víra v církevní věrouku upadá, se ob-

jevuje v pracích amerického sociologa a teologa Andrew Greeleye [2003]. Tento autor vychází z předpokladu, že se za zájmem o magii/alternativní religiozitu skrývá snaha ovládat transcendentní síly, a tak ovlivňovat okolnosti lidského života a dosahovat chtěných výsledků. Greeleyho základní otázkou pak je, jak je možné, že je zájem o magii a její nástroje poměrně vysoký i v dobách, kdy se šíří vzdělání a moderní technika poskytující prostředky, pomocí nichž lidé mohou mít vyšší kontrolu nad svými životními podmínkami.

Greeley odpovědi na tuto otázku hledá ve starších výzkumech ISSP a ukazuje, že víra v magii je rozšířená především v zemích střední a východní Evropy. Vzhledem k tomu, že tento typ religiozity byl o něco slabší v Maďarsku a bývalém východním Německu, Greeley navrhuje myšlenku, že snaha ovlivňovat okolnosti vlastního života ovládnutím nemateriálních sil může být důsledek komunistické minulosti. Místo toho připisuje zájem o věštce, léčitele, astrologii a amulety „slovanství“ a slovanské kultuře [ibid.: 43]. Slabinou autorovy teorie ovšem je, že jako slovanské klasifikuje například i baltické země.

Greeleyho práce otvírá otázku, zda vysoký zájem o okultní a magické fenomény opravdu není dědictvím spojeným se socialistickou minulostí těchto zemí. Je možné, že nepředvídatelnost chování těchto režimů, neschopnost ovlivňovat svůj osud standardními prostředky a vlastní aktivitou a závislost na mocenských rozhodnutích komunistických elit obyvatele těchto zemí vedla ke snaze ovládat životní okolnosti jinými než standardními prostředky, a tak nechtěně podpořila zájem o věštění, magii a předvídaní budoucnosti.

1.3.3. Teorie náboženské mobilizace

Asi nejzajímavější vysvětlení evropské výjimečnosti nabízí teorie náboženské mobilizace, mezi jejíž nejvýznamnější představitele patří američtí sociologové Rodney Stark a Roger Finke a ekonom Laurence Iannaccone. Tito autoři religiozitu a náboženské chování vysvětlují v termínech ekonomické teorie a klasickou sociologickou teorií kritizují s tím, že se orientuje na „náboženské spotřebitele“ (jedince) a ignoruje „náboženské podniky“ (církve). Důsledkem úzkého zaměření na spotřebitele pak podle nich je, že se nízká návštěvnost bohoslužeb vysvětluje jako důsledek nezájmu evropských společností o náboženství a neuvažuje se o tom, že se může jednat o důsledek nekvalitní nabídky na monopolizovaných náboženských trzích.

Teorie náboženské mobilizace klade hlavní důraz právě na chování „náboženských firem“ a „náboženských dodavatelů“. V jejím základu jsou tři předpoklady: 1) náboženství je každý systém víry a praktik zabývající se otázkou konečného smyslu lidského života, který odkazuje na existenci nadpřirozena; 2) náboženské firmy jsou podniky, jejichž hlavním účelem je vytvářet, udržovat a dodávat náboženství; 3) tzv. náboženská ekonomika zahrnuje veškerou náboženskou aktivitu v dané společnosti a její principy se neliší od komerčních ekonomik. Součástí náboženské ekonomiky je tedy trh současných a potenciálních zákazníků, firmy, které se snaží obsluhovat určitý segment trhu, a produkty nabízené těmito firmami.

Osud a úspěšnost náboženských firem závisí na jejich organizační struktuře, obchodnících, nabízeném zboží a marketinkových technikách. Přeloženo do církevního jazyka, úspěch náboženských organizací a církví závisí na kvalitě jejich společenství, církevních představitelů, doktríny a evangeli-

začních technikách. Zastánci teorie mobilizace přitom zdůrazňují, že používání ekonomického jazyka v žádném případě neznamená, že by ignorovali důležitost učení dané církve. Naopak, úpadek některých liberálních církví s masovým členstvím lze podle nich vysvětlit právě modernizací a přizpůsobováním jejich učení modernímu světu, což nutně vede k tomu, že jejich produkt má jen dočasnou platnost [např. Finke, Stark 1993a].

Principy fungování náboženské ekonomiky se nijak zvlášť neliší od principů jiných ekonomik [Stark, Iannaccone 1994]. Přirozenou formou náboženského života společnosti je proto náboženská pluralita, protože žádný jednotlivý náboženský produkt nemůže uspokojit rozdílný vkus a potřeby zákazníků.² Náboženské firmy mohou získat v dané náboženské ekonomice monopol jen tehdy, pokud se na jejich stranu postaví stát a použije k udržování jejich monopolu donucovací prostředky. Náboženská deregulace pak vede přirozeně k náboženské pluralitě, rozšíření nabídky a specializaci náboženských firem, které se orientují na potřeby určitého segmentu trhu. Díky specializaci a náboženským produktům šitým na míru, mohou náboženské společnosti přitáhnout větší počet zákazníků, a tak lze očekávat, že v konkurenční a pluralistické náboženské ekonomice bude poměrně vysoká účast na náboženských aktivitách.

Tito autoři dále tvrdí, že pokud je náboženská ekonomika monopolizovaná jednou či několika málo státem podporovanými firmami, společnost je sice vysoce sakralizovaná, vládne však obecná náboženská apatie a účast na církevním životě a organizované náboženství upadají, protože monopolní firmy nejsou schopné uspokojit rozdílné zájmy. Rozlišení mezi sekularizací a desakralizací je přitom pro tuto teorii klíčové. Sakralizace odkazuje ke skutečnosti, že náboženská firma, které se podaří získat monopol, má přirozenou snahu rozšířit svůj vliv i na ostatní sociální instituce a její náboženské symboly, jazyk a rituály prostoupí každý aspekt života. Sakralizace společnosti ale v žádném případě neznamená vysokou účast na církevním životě nebo vysoký zájem o náboženství.

Zastánci teorie náboženské mobilizace v tomto ohledu odkazují na historické práce z posledních let, které dokumentují, že minulost nebyla v žádném případě obdobím univerzální víry. Zdá se, že středověká zbožnost byla charakteristická pouze pro vyšší vrstvy, avšak mezi masami vládla všeobecná náboženská apatie. V souladu s tím je i fakt, že středověké farnosti byly rozlehlé a mohly sloužit jen zlomku vesnického obyvatelstva. Navíc se zdá, že značná část venkovských kněží často neměla ponětí ani o nezákladnějších prvcích křesťanské víry (stručný přehled historických prací na téma středověké zbožnosti lze najít například právě ve zmíněné práci Starka a Iannaccona). Zde můžeme pro zajímavost připomenout, že kostely nebyly ani zdaleka plné ani ve „zlatém věku“ evropské církevní religiozity, v 19. století v Čechách [Nešpor 2008b].

Vraťme se však k teorii náboženské mobilizace a jejímu rozlišení mezi desakralizací a sekularizací. Ztráta absolutního monopolu podle této teorie nutně vede k desakralizaci společnosti, což je často – mylně – zaměňováno se sekularizací, tj. ztrátou zájmu o náboženství. Pro evropské společnosti je podle Starka a Iannaccona [1994] typické to, že prošly značnou desakralizací, ale ještě se v nich – na rozdíl od jiných částí světa – nevytvořily pluralitní náboženské ekonomiky, což je dané nejen zásahy evropských států do náboženství, ale i setrvačností lidského kapitálu investovaného do neefektivního státního náboženství, který jedince svazuje i nějakou dobu poté, co začnou vznikat alternativy [Cha-

² Stark a Iannaccone to ilustrují tím, že žádný náboženský podnik nemůže být zároveň fundamentalistický a liberální, orientovaný mimo tento svět nebo orientovaný na světské činnosti, přístupný pro všechny a elitářský.

ves, Cann 1992]. Desakralizace by však s jistým časovým zpožděním měla nakonec nutně vést i k náboženské pluralizaci, která by měla přinést oživený zájem o organizované náboženství.

Finke a Stark [1993b] svoji teorii dokumentují na kontroverzním, avšak fascinujícím popisu „zcírkevnění“ Ameriky a tvrdí, že představa Ameriky jako společnosti budované na puritánském základě vychází z nostalgických romantizujících představ z pozdější doby. Na dobových dokumentech totiž dokazují, že Nová Anglie nebyla v žádném případě náboženskou kolonií, jak si ji dnes představujeme. Jednalo se sice o sakralizovanou společnost, jejíž právo a veřejné symboly byly založeny na puritánských normách, téměř nikdo však nechodil do kostela a členství v církvích bylo velmi nízké.

Americké državy nebyly v koloniálních dobách puritánské ani z hlediska chování a normou byly spíše mravy uvolněné. Finke a Stark svoje tvrzení podepírají nejen vybranými charakteristikami demografického chování (např. značná část prvních dětí byla počata před uzavřením manželství), ale například i skutečností, že anglické soudy posílaly do amerických kolonií tisíce trestanců jako alternativu k vězení. Tito autoři přitom odhadují, že v období boje o nezávislost (tedy na konci 18. století), se členství v církvích pohybovalo kolem 20 procent v severních koloniích a kolem 12 procent na jihu. V polovině 19. století se však díky rozpadu církevního monopolu a nástupu pluralitní náboženské ekonomiky hlásila k církvím již třetina Američanů a v druhé polovině 20. století pak dosáhlo členství v církvích kolem 60 procent.

Nejkontroverznější část teorie náboženské monopolizace se týká jejich předpovědí budoucího vývoje na evropském kontinentu. Stark a Iannaccone [1994] si totiž kladou otázku, zda a jak bude vypadat náboženská mobilizace evropských společností, až na tomto kontinentu dojde k deregulaci náboženských ekonomik (a oba autoři předpokládají, že k tomu vývoji opravdu dojde). Jejich závěrem je, že tyto společnosti čeká růst náboženské aktivity na úroveň podobnou jako ve Spojených státech, protože „tváří tvář náboženské ekonomice amerického typu – konkurenční, deregulované a naplněné širokou škálou motivovaných dodavatelů – Evropané zareagují stejně jako jejich američtí a kanadští příbuzní“ [Stark, Iannaccone 1994: 246]. Svoje tvrzení přitom dokládají jak rostoucím počtem severoamerických misionářů na evropském kontinentě, tak růstem místních evangelikálních hnutí nebo zvyšujícím se počtem Svědků Jehovových (více k tomu viz kapitola 2).

Teorie náboženské mobilizace vyvolala značnou kontroverzi, a to zvláště při snahách použít ji na evropské prostředí. Co tedy evropským badatelům na zmíněné ekonomické teorii náboženství vadí? Britská socioložka náboženství Grace Davie [2002] kritické reakce rozděluje do dvou skupin. První je typická pro teoretiky, kteří vycházejí z klasické sekularizační teze a zdůrazňují rostoucí – a nevyhnutelnou – sekularizaci moderních společností [např. Bruce 1999]. Tito badatelé tak – v rozporu s teorií náboženské mobilizace – tvrdí, že pluralizace nevede k náboženskému oživení, ale naopak vliv náboženství podkopává. Druhé skupině kritiků vadí, že je teorie náboženské mobilizace příliš americká a americkocentrická [např. Warner 1993]. Tito autoři sice uznávají, že zmíněný teoretický přístup možná dobře vystihuje vývoj americké náboženské scény, avšak její aplikace kdekoli jinde je pochybná.

Grace Davie [2002] zdůrazňuje, že její postoj leží někde na půli cesty mezi kritiky a zastánci teorie náboženské mobilizace. Tato autorka sice uznává nosnost některých jejích konceptů, odmítá však její ekonomizující přístup. Tvrdí totiž, že Evropané nevnímají církve jako konkurenční firmy, ale jako veřejně prospěšné organizace a mají k nim tedy jiný vztah než obyvatelé severoamerického kontinentu (zde ale musíme připomenout, že Rodney Stark ani ostatní zastánci teorie náboženské mobilizace

netvrdí, že lidé nutně náboženský trh vnímají v tržních pojmech). Rozdíly v americkém a evropském vnímání církvi podle Davie spočívají především v tom, že „Evropané na církve shlížejí s laskavou benevolencí – jsou to užitečné sociální instituce, které převážná většina populace někdy v životě bude potřebovat (v neposlední řadě v době smrti)“ [Davie 2002: 44]. Většina obyvatel evropského kontinentu tak – podle Davie – vůbec neuvažuje o tom, že budoucí existence a přežití církvi závisí na tom, zda se někdo účastní jejich aktivit. Tento specifický postoj k církvim pak způsobuje, že – podle této autorky – tržní principy řídící náboženskou ekonomiku v evropském náboženském prostoru nefungují.

1.3.4. Je česká náboženská ekonomika monopolizovaná?

Z pohledu teorie náboženské monopolizace bychom mohli očekávat, že Česká republika bude mít značně regulovaný náboženský trh. Je tomu tedy tak opravdu? Odpověď na tuto otázku nám nabízí index monopolizace náboženství vytvořený Markem Chavesem a Davidem Cannem [1992]. Tento index je založen na šesti bodech:

- 1) Existuje v daném státě oficiální státní církve?
- 2) Přiznává stát oficiální status pouze některým denominacím?
- 3) Autorizuje stát jmenování do některých církevních funkcí?
- 4) Jsou církevní zaměstnanci placeni přímo ze státních peněz?
- 5) Existuje v daném státě systém církevních daní?
- 6) Podporuje stát finančně fungování a údržbu církevních institucí nejen daňovými úlevami pro sponzory, ale i přímými dotacemi?

Česká republika nemá sice oficiální státní církve, ale stát přiznává plnohodnotný status pouze některým denominacím (bod 2) a ze státního rozpočtu financuje pouze 17 vybraných náboženských společností a církvi (více viz Ministerstvo kultury, www.mkcr.cz, financování na základě zákona č. 218/1949 Sb.). Dále hradí mzdy duchovních a platy administrativy (bod 4) a finančně podporuje fungování církevních institucí některých denominací přímými dotacemi (bod 6). V daném indexu tak musíme České republice přiřadit tři body.

Zajímavé je samozřejmě srovnání s jinými zeměmi [více viz Stark, Iannaccone 1994]. Za plně deregulované náboženské ekonomiky lze považovat státy, které nezískaly jediný bod. Jedná se například o Austrálii, Kanadu, Nový Zéland nebo Spojené státy americké. Jeden bod získala v daném systému například Francie, dva body Španělsko a Rakousko. Belgie, Velké Británie, Itálie, Švýcarsku a západnímu Německu – stejně jako České republice – patří tři body. Norsko a Dánsko získaly pět bodů. Plných šest bodů získaly Švédsko a Finsko, které mají zcela regulované náboženské ekonomiky s monopolním postavením jedné státní církve. Pro ilustraci můžeme uvést, jak plně monopolizovaná náboženská ekonomika vypadá. Například Švédové³ se stávají automatickými členy státní luterské církve při narození, církve je plně financovaná státem a 40 % církevní daně musí platit i ti, kteří se z členství v církvi vyvázali, duchovní jsou státními zaměstnanci a teologické otázky jsou politickou záležitostí, o níž rozhodují představitelé vládní strany, kteří mohou být i otevřenými ateisty [Stark, Iannaccone 1994].

3 Popisovaný stav reflektuje situaci v době publikování článku, tj. v polovině 90. let. V roce 2000 však ve Švédsku došlo k odluce církve od státu.

Česká republika se tak – podle tohoto indexu – řadí mezi společnosti s relativně, i když ne zcela regulovanou a monopolizovanou náboženskou ekonomikou, která omezuje nabídku náboženských produktů. Relativně vysoká míra monopolizace české náboženské ekonomiky by podle teorie náboženské mobilizace měla vést k nízkému zájmu o organizované církevní náboženství, což statistiky potvrzují (viz kapitola 2). To, zda je nízký zájem o institucionalizované náboženství opravdu způsoben nesvobodným náboženským trhem, ale z dat samozřejmě nevyčteme. Tuto tezi totiž nemůžeme empiricky ověřit do okamžiku, než se česká náboženská ekonomika plně dereguluje. Nevíme tedy, zda se za českým nezájmem o církevní náboženství opravdu skrývá jen nedostatečně vyvinutý pluralitní náboženský trh.

1.4. Český ateismus a jeho specifika

I když teorie náboženské mobilizace přináší zajímavé vysvětlení evropské výjimečnosti, je zřejmé, že český nezájem o organizované náboženství má i své historické kořeny, které ahistorická ekonomická teorie nemůže postihnout [více viz Hamplová, Nešpor 2009]. Například je nepochybné, že odchod z církve v českém případě zvýraznila i protináboženská represe komunistického režimu, který náboženství považoval za svého hlavního ideologického nepřítele. Na rozdíl od jiných středo- a východoevropských států však náš odmítavý postoj k církvím a organizovanému náboženství nelze vysvětlovat jen jako přímý důsledek působení komunistické diktatury, ale má hlubší kořeny.

Někteří autoři český odpor k institucionalizovanému náboženství vysvětlují jako důsledek české protestantské tradice sahající až k husitskému hnutí [Rémond 1998]. Otázkou však je, kolik z reformační tradice v české kultuře po rekatolizaci 17. a 18. století zůstalo [Hamplová, Nešpor 2009]. Důležitější než historická tradice sama tak může být český nacionalismus 19. a počátku 20. století a jeho reinterpretace husitství. České odmítnutí habsburské dynastie a německého jazyka a kultury totiž zahrnovalo i zavrnutí římskokatolické církve, která v rakousko-uherské monarchii zastávala privilegované postavení [Hamplová, Nešpor 2009; Nešpor 2006; 2008b]. Ačkoliv většina Čechů zůstala i nadále „matrikovými“ katolíky, značná část společnosti vstřebala nacionalistický pohled na českou reformační minulost a postavila se vůči převážně německojazyčné církevní hierarchii. Zde můžeme připomenout například Masarykovu protikatolickou conceptualizaci českých dějin založenou na „vyšší evoluční vyspělosti“ protestantismu nad katolicismem [Nešpor 2008c].

Jak uvádí Nešpor [2008b] nebo Hamplová a Nešpor [2009], v prvních letech nezávislého Československa tak mezi českou populací došlo k náboženským změnám, které v tehdejší Evropě neměly obdoby. Během prvních třech let nezávislosti, tj. do prvního československého sčítání lidu, katolickou církev opustil jeden a půl miliónů Čechů a podobný (i když slabší) proces se objevil i před druhým censem v roce 1930 [Nešpor 2008b: 48]. Část z odcházejících katolíků sice přešla k liberálnější církvi československé, polovina z nich se však přesunula do kategorie „bez vyznání“. Výsledkem tak byla poměrně vysoká úroveň odcírkevnění tehdejší společnosti už za první republiky. Spolu s dědictvím komunistického režimu tak nepochybně přispělo k tomu, že Česká republika patří mezi země s nejnižší návštěvností bohoslužeb v Evropě.

1.5. Závěr

V této kapitole jsme se pokusili nastínit, proč je důležité se soudobou religiozitou zabývat. Zdá se totiž, že i přes značný úpadek institucionalizovaného náboženství je víra v nadpřirozeno i v „sekulárních“ společnostech značně rozšířená. Nakolik to platí i o české společnosti na počátku třetího tisíciletí, je hlavní otázkou empirické části této studie. Český náboženský trh je relativně monopolizovaný, což by mělo – přinejmenším podle teorie náboženské mobilizace – vést k nízké účasti na životě církví. Nezájem o institucionalizované náboženství je pak v českém případě nepochybně umocněn historickou zkušeností jak s komunistickým režimem, tak se staršími antikatolickými sentimenty. O to větší se však otvírá prostor pro další typy religiozity. Pokud opravdu platí, že religiozita je antropologická konstanta, jak tvrdí Thomas Luckmann [1967], budou se lidé v situaci, kdy je neuspokojuje tradiční náboženství, obracet k jiným zdrojům smyslu a transcendentna.

Literatura

- Berger, Peter L. 1997. *Vzdálená sláva. Hledání víry ve věku lehkověrnosti*. Brno: Barrister & Principal.
- Berger, Peter L. (ed.). 1999. *The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics*. Washington: Ethics and Public Policy Center.
- Bromley, David G. 2007. *Teaching New Religious Movements*. New York: Oxford University Press.
- Bruce, Steve. 1999. *Choice and Religion: a Critique of Rational Choice Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Davie, Grace. 2002. *Europe – Exceptional Case: Parameters of Faith in the Modern World*. London: Darton, Longman & Todd Ltd
- Ellwood, Robert S., Harry B. Partin. 1988. *Religious and Spiritual Groups in Modern America*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Finke, Roger, Rodney Stark. 1993a. *Churching of America*. Piscataway (NJ): Rutgers University Press.
- Finke, Roger. 1993b. *The Churching of America*. New Brunswick N.J.: Rutgers University Press.
- Greeley, Andrew M. 2003. *Religion in Europe at the End of the Second Millennium*. New Brunswick (USA) & London (UK): Transaction Publishers.
- Hamplová, Dana. 2000a. *Náboženství a nadpřirozeno ve společnosti. Mezinárodní srovnání na základě empirického výzkumu ISSP*. Praha: SOU AV ČR.
- Hamplová, Dana. 2000b. „Šetření ISSP 1998 – Náboženství.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 36: 431–440.
- Hamplová, Dana, Zdeněk Nešpor. 2009. „Invisible Religion in a ‚Non-believing‘ Country: The Case of the Czech Republic.“ *Social Compass* 56: 581–597.
- Heelas, Paul. 1999. *The New Age Movement*. Oxford: Blackwell Publisher.
- Houtman, Dick, Peter Mascini. 2002. „Why do Churches Become Empty, While New Age Grows? Secularization and Religious Change in the Netherlands.“ *Journal for the Scientific Study of Religion* 41: 455–473.
- Chaves, Mark, David E. Cann. 1992. „Regulation, Pluralism, and Religious Market Structure: Explaining Religion’s Vitality.“ *Rationality and Society* 4: 272–290.
- Kepel, Gilles. 1996. *Boží pomsta*. Brno: Atlantis.
- Knoblauch, Hubert. 2003. „Europe and Invisible Religion.“ *Social Compass* 50: 267–274.
- Kvasničková, Adéla. 2005. *Náboženstvo ako kolektívna pamät: prípad Slovenska a Čiech*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- Luckmann, Thomas. 1967. *The Invisible Religions: The Problem of Religion in Modern Society*. New York, London: MacMillan.

1. Náboženství v evropském prostoru: cesta k ateismu, nebo detradicionalizované religiozité?

- Luckmann, Thomas. 1996. „The Privatization of Religion and Morality.“ Pp. 72–88 in Paul Heelas, a kol. (ed.) *Detraditionalization: Critical Reflections on Authority and Identity at a Time of Uncertainty*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Lužný, Dušan. 1998. „Náboženská situace v České republice po roce 1989.“ *Religio: Revue pro religionistiku* 6: 213–225.
- Lužný, Dušan, Jolana Navrátilová. 2001. „Religion and Secularization in the Czech Republic.“ *Czech Sociological Review* 9: 85–98.
- Martin, David. 1990. *Tongues of Fire: the Explosion of Protestantism in Latin America*. Oxford, UK, Cambridge, Mass.: Blackwell.
- Nešpor, Zdeněk R. 2006. „Tak zvaný český ateismus a jeho sociální a eklesiální dopady.“ Pp. 70–85 in Michal Kitta (ed.) *Český ateismus: příčiny, klady a zápory*. Benešov: Knižnice Spolku evangelických kazatelů.
- Nešpor, Zdeněk. 2007. „Opium notně vyčichlé? Náboženské procesy pozdní moderny v západní a východní Evropě.“ *Soudobé dějiny* 14 (2–3): 269–304.
- Nešpor, Zdeněk. 2008a. „Náboženství a ekonomika.“ Pp. 261–266 in Zdeněk R. Nešpor (ed.) *Příručka sociologie náboženství*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Nešpor, Zdeněk. 2008b. *Ne/náboženské naděje intelektuálů*. Dolní Břežany: Scriptorium.
- Nešpor, Zdeněk. 2008c. „Vývoj sociologie náboženství.“ Pp. 19–60 *Příručka sociologie náboženství*. Prague: Sociologické nakladatelství.
- Patterson, Eric. 2004. „Different Religions, Different Politics? Religion and Political Attitudes in Argentina and Chile.“ *Journal for the Scientific Study of Religion* 43: 345–362.
- Rémond, René. 1998. *Religion et société en Europe. Essai sur la sécularisation des sociétés européennes aux XIXe et XXe siècles (1798–1998)*. Paris: Seuil.
- Spousta, Jan. 1999. „České církve očima sociologických výzkumů.“ Pp. 73–88 in Jiří Hanuš (ed.) *Náboženství v době společenských změn*. Brno: Masarykova Univerzita.
- Stark, Rodney. 2001. „Reconceptualizing Religion, Magic, and Science.“ *Review of Religious Research* 43: 101–120.
- Stark, Rodney, Laurence R. Iannaccone. 1994. „A Supply-Side Reinterpretation of the ‚Secularization‘ of Europe.“ *Journal for the Scientific Study of Religion* 33: 230–252.
- Tižík, Miroslav. 2006. *K sociologii nové religiozity*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- Václavík, David. 2008. „Nová náboženská hnutí.“ Pp. 349–359 in Zdeněk R. Nešpor, David Václavík (ed.) *Příručka sociologie náboženství*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Václavíková-Helšusová, Lenka, David Václavík. 2006. „Institucionalizovaná podoba religiozity a její projevy v České republice v letech 1989–2000.“ *Religio* 14: 173–191.
- Velký sociologický slovník. 2006. Praha: Karolinum.
- Warner, R. Stephen. 1993. „Work in Progress Towards a New Paradigm for the Sociological Study of Religion in the United States.“ *American Journal of Sociology* 98: 1044–1095.
- Willaime, Jean-Paul. 2006. „La sécularisation : une exception européenne ? Retour sur un concept et sa discussion en sociologie des religions.“ *Revue française de sociologie* 47: 755–783.

2. Kdo patří do církve?

Dana Hamplová, Blanka Řeháková

V úvodní kapitole jsme se čtenářům pokusili přiblížit rozdíl mezi institucionalizovanou a tzv. alternativní detradicionalizovanou religiozitou. V této kapitole se budeme věnovat vývoji religiozity institucionalizované. Zajímají nás přitom nejen podíly a počty obyvatelstva, které se hlásí k náboženskému vyznání nebo účast na bohoslužbách a církevních aktivitách, ale i to, jak jednotlivá náboženství a náboženské organizace česká společnost vnímá. Kromě toho, že se podíváme na případné posuny v institucionalizované religiozitě v posledních 20 letech, nás bude rovněž zajímat otázka, kdo se v české společnosti hlásí k nějaké církvi nebo náboženství a kdo chodí do kostelů. Otázku, čemu Češi věří, necháme do dalších kapitol.

2.1. Náboženské vyznání

Kapitolu o tradiční institucionalizované religiozitě nemůžeme začít jinak než pohledem na náboženské vyznání obyvatel. V Čechách se náboženská příslušnost obvykle zjišťuje sebedeklarací, např. při sčítání lidu nebo v sociologických výzkumech. Zachycuje se tak subjektivní pocit příslušnosti k církvi, což v jistém smyslu přináší realističtější obraz skutečné síly daného církevního nebo náboženského subjektu než „objektivní“ míry, jakými jsou např. zápisy do církevních matrik [Spousta 1999]. Ani sebezpřihlášení k církvi však není úplně bezproblémová charakteristika. Je totiž nutné si uvědomit, že rozhodnutí přihlásit se k určité církevní instituci nemusí nutně odrážet zájem o náboženství samotné nebo její věrouku, ale může být založeno na pocitu příslušnosti k určité široce pojaté historické a kulturní tradici. Další nevýhodou subjektivního zjišťování náboženské příslušnosti je jistá nestabilita odpovědí daná nevyhraněným členstvím (část dotazovaných se nachází na hranici mezi členstvím a nečlenstvím), ale i citlivostí na konkrétní formulaci otázek [Spousta 1999]. Přes tato omezení má však smysl náboženské vyznání zjišťovat, neboť nám přinejmenším ukáže nejzákladnější charakteristiky náboženské scény České republiky, např. to, kolik lidí nemá potřebu ani formálně se k některé církvi přihlásit.

Nejúplnější informaci o sebedeklarované církevní příslušnosti nalezneme ve Sčítáních lidu. Výhodou údajů z censů je, že se otázka týkající se náboženského vyznání klade celé populaci, pro naše účely však mají tato data i svoji nevýhodu – komunistické vlády totiž otázku zjišťující náboženskou příslušnost ve Sčítáních zrušily. To, jak se podíl vyznávajícího obyvatelstva vyvíjel v období komunistického režimu v souvislosti s větším či menším politickým tlakem, tak můžeme jen odhadovat.

Například podklady vypracované pro ÚV KSČ naznačují, že se počet členů katolické církve pohyboval kolem 40 % už v 70. a 80. letech [Hamplová 2001].¹

K dispozici tedy máme výsledky ze tří Sčítání lidu: z roku 1950, 1991 a 2001 (viz tabulka 2.1). Tato Sčítání naznačují, že mezi roky 1950 a 2001 došlo k prudkému nárůstu obyvatel bez náboženského vyznání, a to z pouhých 6 procent na téměř 60 procent populace. Podíl respondentů bez vyznání byl sice poměrně nízký i při Sčítání lidu v roce 1991, kdy se k žádnému náboženskému vyznání nepřihlásilo jen 40 procent populace, ale dá se předpokládat, že relativně vyšší podíl obyvatel, kteří deklarovali nějakou denominaci, lze do značné míry vysvětlit politickým kontextem, v němž Sčítání lidu probíhalo. Census se uskutečnil krátce po pádu komunistického režimu a přihlášení se k náboženskému vyznání částečně sloužilo k vyjádření politických názorů. Neznamená to samozřejmě, že veškeré rozdíly mezi lety 1991 a 2001 lze připsat nadhodnocení podílů vyznávajícího obyvatelstva v roce 1991 (svůj vliv na pokles obyvatelstva uvádějící nějaké náboženské vyznání mezi roky 1991 a 2001 nepochybně měla i věková skladba a s ní spojená nadúmrtnost vyznávajících), ale že značnou část změn mezi roky 1991 a 2001 lze připsat nadhodnocení církevní příslušnosti v roce 1991.

Tabulka 2.1. Česká populace podle náboženského vyznání, Sčítání lidu z roku 1950, 1991, 2001

	1950		1991		2001	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%
Církev římskokatolická	6 792 046	76,3	4 021 385	39,0	2 740 780	26,8
Československá církev evangelická	401 729	4,5	203 996	2,0	117 212	1,1
Československá církev husitská	946 813	10,6	178 036	1,7	99 103	1,0
Jiné církve nebo náboženské společnosti	212 694	2,4	120 317	1,0	330 991	3,2
Bez vyznání	519 962	5,8	4 112 864	39,9	6 039 991	59,0
Neudané	22 889	0,3	1 665 617	16,2	901 981	8,8
Celkem	8 896 133	100,0	10 302 215	100,0	10 230 060	100,0

Zdroj: ČSÚ.

2.1.1. Které církve mizí a které rostou? Vývoj náboženského vyznání mezi roky 1991 a 2001

Tento jednoduchý pohled na vývoj podílů obyvatelstva, které se hlásí k náboženskému vyznání, však zdaleka nevystihuje celou dynamiku vývoje české náboženské scény. Pokud se totiž podíváme na vývoj náboženského vyznání podrobněji, zjistíme, že pokles vyznávajících, který jsme zaznamenali mezi roky 1991 a 2001, postihuje jen některé církve, zatímco jiné denominace se v daném období

¹ Další údaje se můžeme pokusit doplnit generačním srovnáním. To naznačuje, že podíl vyznávajících prudce klesá u generací narozených v letech 1942–1951, tedy u lidí, kteří vyrůstali a dospívali v 50. letech, a to přibližně o dvacet procent. K dalšímu prudšímu poklesu došlo u generací narozených v druhé polovině 50. let a dospívajících v letech šedesátých, a to o 15 % [Hamplová 2001].

těšily poměrně prudkému růstu (viz tabulka 2.2). Úbytek členů je typický především pro velké církve s často formálním členstvím. Například Církev římskokatolická „ztratila“ mezi roky 1991 a 2001 přes milion a čtvrt členů (více viz tabulka 2.2). Další dvě největší české církve – Českobratrská církev evangelická a Církev československá husitská – nebyly podobného osudu ušetřeny: obě ztratily kolem 80 tisíc členů. Pokud se podíváme na relativní změnu, tj. vztáhneme tato čísla k celkové velikosti dané církve v roce 1991, největší propad postihl Církev československou husitskou a Českobratrskou církev evangelickou, které během tohoto desetiletí přišly téměř o polovinu členů (stejně na tom byla i Církev starokatolická). Církev římskokatolická pak – i přes vysoké absolutní ztráty – zažila nižší relativní pokles než tyto tři denominace a přišla „jen“ o třetinu přihlášených.

Tabulka 2.2. Rozdíly v počtu vyznávajících mezi roky 2001 a 1991 podle církví, Sčítání lidu

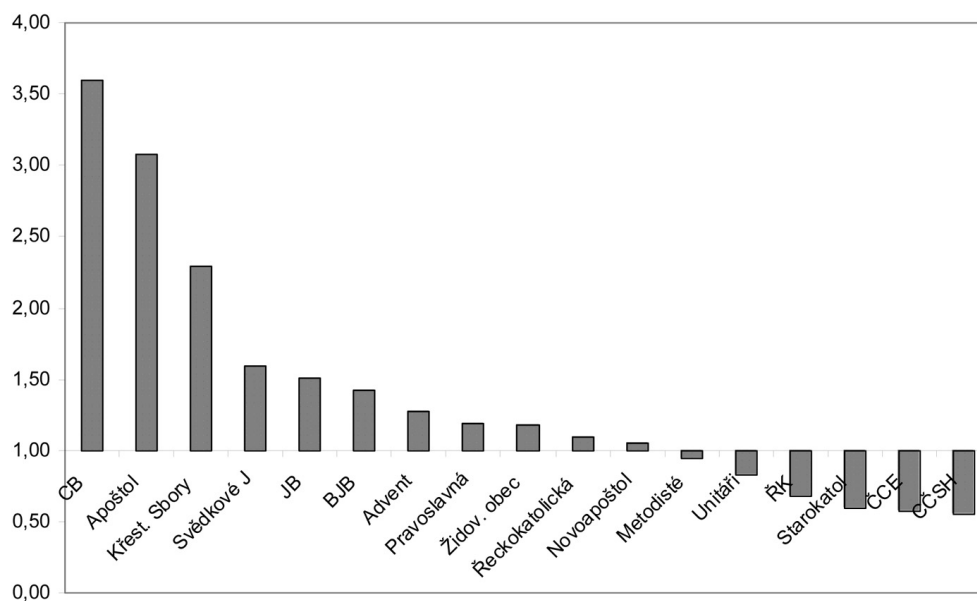
	Rozdíl v počtu	Relativní rozdíl
Bez vyznání	1 927 127	1,47
S vyznáním celkem	-1 235 646	0,73
Z toho:		
c. římskokatolická	-1 280 605	0,68
c. českobratrská evangelická	-86 784	0,57
c. československá husitská	-78 933	0,56
c. řeckokatolická	645	1,09
c. pravoslavná	3 614	1,19
bratrská jednota baptistů	1 078	1,42
c. advent. sedmého dne	2 083	1,27
c. bratrská	7 172	3,60
c. evangelická metodistická	-161	0,94
jednota bratrská	1 157	1,51
křesťanské sbory v ČR	3 910	2,30
c. novoapoštolská	22	1,05
c. starokatolická	-1 120	0,59
židovské náboženské obce	223	1,17
c. apoštolská v ČR a v SR	3 080	3,07
nábož. společnost čs. unitářů	-63	0,83
svědkové Jehovovi	8 587	1,59
ost. církve a nábož. společnosti	161 953	9,61
Celkem	-72 155	0,99

Zdroj: ČSÚ.

Zajímavé je se podívat i na to, kterým denominacím se v daném období naopak dařilo (viz tabulka 2.2 a graf 2.1). V tomto textu se zaměříme na církve, které byly uvedeny v klasifikaci Českého statistického úřadu v obou letech a jejichž změny můžeme přímo srovnávat.² Bylo jich několik a všechny můžeme řadit do okruhu církví evangelikálního typu (výjimkou je Pravoslavná církev, o níž se zmíníme níže). Největší růst v daném období zažila Církev bratrská, která – podle údajů ze Sčítání lidu z roku 1991 a 2001 – získala přes sedm tisíc nových členů, a své počty tak více než ztrojnásobila. Druhým neúspěšnějším uskupením jsou pak Křesťanské sbory, které se rozrostly o téměř čtyři tisíce členů. Apoštolská církev se třemi tisíci nových členů následuje za Křesťanskými sbory, z relativního hlediska si však polepšila ještě víc: její počty vzrostly na trojnásobek. Jedinou úspěšnou neevangelikální denominací je Pravoslavná církev, je však otázkou, nakolik se jedná o posun náboženské příslušnosti české populace a do jaké míry můžeme vyšší počty pravoslavných přičíst migraci z oblastí bývalého Sovětského svazu. Povšimnout si musíme toho, že kromě křesťanských církví rostlo i členství v jiných náboženských uskupeních, např. Svědkům Jehovovým se během 90. let podařilo získat přes osm tisíc nových členů, a jejich počet se tak rozrostl o polovinu.

Graf 2.1. Relativní zvýšení/snížení počtu vyznávajícího obyvatelstva (Sčítání 2001 a 1991)

Zdroj: ČSÚ.

² Početní nárůst patrně zažila i jiná náboženská uskupení, například Křesťanská společenství, k nimž se v roce 2001 přihlásilo přes čtyři tisíce obyvatel a která tak početně přesáhla velikost některých „tradičnějších“ církví, například Jednoty bratrské, baptisty nebo metodisty. V roce 1991 se však v klasifikaci ČSÚ neobjevují, a tak nemůžeme srovnávat jejich přírůstek. Podobně platí, že v roce 1991 klasifikace nezahrnovala východní náboženství a islám.

2.1.2. Náboženské vyznání a věk

Sčítání lidu nám rovněž napoví, jak vypadají základní charakteristiky vyznávajícího obyvatelstva a jak se tato skupina liší od jedinců bez náboženského vyznání. Publikované údaje Českého statistického úřadu nám totiž umožňují rozlišit populaci podle pohlaví, věku, vzdělání a regionu. Jak vyčteme z tabulky 2.3, kromě značných rozdílů mezi muži a ženami (více viz následující oddíl) existuje rovněž silná souvislost mezi církevní příslušností a věkem. To, že se k náboženskému vyznání hlásí častěji starší lidé, platí o obou pohlavích. Zatímco mezi obyvateli staršími 60 let se k nějakému náboženství hlásí přes 60 procent respondentů, ve věkových kategoriích do 40 let je to přibližně jen pětina mužů a žen. Proč tomu tak je? Pokud chceme na danou otázku najít odpověď, musíme rozlišit tři rozdílné procesy, které vedou k vyššímu zastoupení starších generací v církvích. Prvním z nich jsou změny religiozity spojené se stárnutím a životním cyklem. Druhým procesem je generační změna, neboť starší generace byly socializované k alespoň částečné účasti na církevním životě a svátcích, zatímco velká část současných mladších generací vyrůstá bez jakékoli znalosti náboženských tradic. Třetím faktorem nakonec je, že dochází k proměně religiozních forem.

První z uvedených procesů naznačuje, že je možné, že lidé do náboženství „stárnou“. Podle některých badatelů tomu tak opravdu je a tyto autoři vysvětlují rozdíly mezi věkovými skupinami tím, že zájem o náboženství i účast na církevních aktivitách se zvyšujícím se věkem rostou [Gray, Moberg 1977]. Důvody, proč by tomu tak mělo být, jsou přitom poměrně zřejmé: lidé v druhé polovině svého života balancují, snaží se dát smysl svým životním příběhům a v neposlední řadě se snaží vyrovnat s myšlenkou vlastní smrti, což se projevuje například vyšší vírou v posmrtný život mezi staršími lidmi [Finney 1995]. Svoji roli ale může hrát i určitá marginalizace starších lidí v moderních společnostech spojená s pocity bezvýznamnosti a ztráty identity, která je vede k hledání smyslu a hodnoty v náboženské víře [Christiano 1986].

Longitudinální studie, tj. studie, které nesrovnávají různé věkové skupiny, ale sledují stejné osoby po několik let, však představu o tom, že lidé do náboženství „stárnou“, příliš nepodporují. Argue, Johnson a White [1999] – opět na příkladu dat ze Spojených států amerických – ukázali, že k největšímu nárůstu zájmu o náboženské otázky nedochází ve vyšším věku, ale naopak mezi osmnáctým a třicátým rokem života, tedy v období hledání vlastní identity, a poté se religiozita víceméně stabilizuje. Tato studie tedy naznačuje, že dnešní starší lidé projevují o duchovní záležitosti větší zájem ne proto, že zestárli, ale proto, že vyrůstali v dobách, kdy bylo chození do kostela a hodiny náboženství samozřejmou součástí života. Podobně Hamplová [2008] na českých datech dokumentuje, že se za vyšší „tradiční“ religiozitou starších lidí do značné míry skrývá fakt, že patří ke generacím, které ještě běžně chodily do kostela. Když totiž vzala do úvahy zkušenosti z dětství (tj. zda respondenti chodili v dětství do kostela), rozdíly mezi věkovými skupinami zmizely.

Skutečnost, že starší lidé častěji chodí do kostela nebo se hlásí k náboženskému vyznání díky svým zkušenostem z dětství a že se náboženství do určité míry „dědí“ – alespoň ve velkých církvích s formálním členstvím – dokumentují i data ze šetření ISSP 2008. Tabulka 2.4, která zobrazuje náboženské vyznání dotazovaných podle vyznání matky a otce, nám tento trend velmi dobře ukazuje. Vyplyvá z ní, že přes 98 procent dotazovaných tohoto výzkumu, kteří se přihlásili k Církvi římskokatolické, pocházelo z katolické rodiny, tj. oba jeho rodiče se hlásili ke katolické církvi. Z 428 katolíků, kteří se výzkumu zúčastnili, byli pouze 2 jedinci, kteří měli oba rodiče „nevěřící“. Vztah mezi vlastním vyznáním respondenta je sice slabší v případech jiných denominací, ale stále platí, že převážná

Tabulka 2.3. Náboženské vyznání podle věku a podle pohlaví, Sčítání lidu 2001

Věku	-14	15-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79	80+	celkem
Muži										
S vyznáním	18,8	19,0	19,5	21,6	23,9	36,5	56,8	58,5	62,1	28,6
Bez vyznání	69,8	72,8	71,7	68,8	66,7	54,1	35,8	35,8	31,6	62,2
Nezjištěno	11,4	8,3	8,9	9,6	9,3	9,4	7,4	5,7	6,3	9,2
Celkem N =	849 004	349 240	872 522	702 253	736 040	708 403	410 489	279 097	73 041	4 982 071
Ženy										
S vyznáním	19,7	21,2	21,6	22,7	28,2	45,2	66,0	68,3	70,3	35,5
Bez vyznání	69,0	70,7	69,8	68,8	63,1	46,1	27,8	26,2	22,5	56,0
Nezjištěno	11,3	8,1	8,6	8,6	8,6	8,7	6,2	5,5	7,1	8,5
Celkem N =	91 027	26 970	72 016	57 869	63 019	64 877	30 734	24 610	12 293	5 247 989
Celkem										
S vyznáním	19,2	20,1	20,5	22,1	26,1	41,0	61,9	64,6	67,9	32,1
Bez vyznání	69,4	71,8	70,8	68,8	64,9	50,0	31,4	29,9	25,2	59,0
Nezjištěno	11,4	8,2	8,7	9,1	9,0	9,1	6,7	5,6	6,9	8,8
Celkem N =	1 654 862	683 463	1 708 699	1 376 677	1 466 362	1 452 731	907 773	730 462	245 548	10 230 060

Zdroj: ČSÚ.

většina z vyznávajících byla do náboženství uvedena v dětství. Z dotazovaných, kteří se hlásili k jinému než římskokatolickému vyznání, tak mělo 85 procent dva křesťanské, ale nekatolické rodiče. Zbýlých 15 procent se rekrutovalo jak z katolických, tak ze sekulárních rodin.

Tabulka 2.4. Náboženské vyznání podle vyznání rodičů (v %)

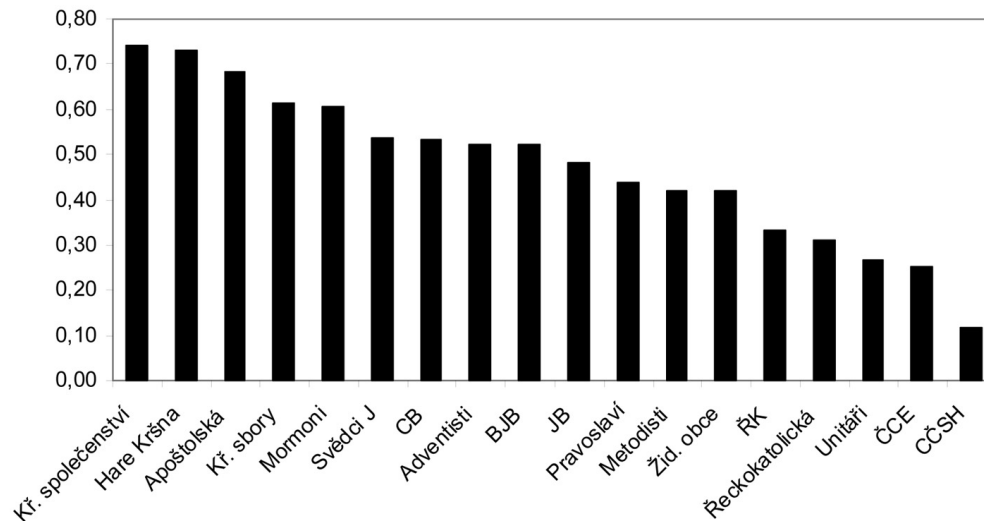
Vyznání respondenta	Římsko-katolické	Jiné	Bez vyznání	Celkem	Římsko-katolické	Jiné	Bez vyznání
Vyznání matky							
Římskokat.	96,4	2,4	1,2	100,0	60,8	10,0	1,4
Jiné křesťanské	12,1	80,3	7,6	100,0	1,0	44,2	1,2
Bez vyznání	39,0	7,1	54,0	100,0	38,2	45,8	97,5
Celkem					100,0	100,0	100,0
N = 1344							
Vyznání otce							
Římskokat.	92,0	3,1	4,9	100,0	62,8	14,7	5,1
Jiné křesťanské	14,3	73,0	12,7	100,0	1,3	45,1	1,7
Bez vyznání	34,8	5,6	59,7	100,0	36,0	40,2	93,2
Celkem					100,0	100,0	100,0
N = 1285							
Vyznání obou rodičů*							
Římskokat.	98,86	0,68	0,46	100	65,21	3,95	0,54
Jiné křesťanské	9,43	84,91	5,66	100	0,75	59,21	0,81
Bez vyznání	36,51	4,52	58,97	100	34,04	36,84	98,65
Celkem					100,0	100,0	100,0
N = 1110							

Zdroj: ISSP 2008.

Poznámka: * Pouze respondenti, jejichž rodiče měli stejné náboženské vyznání.

Z toho, že mladší generace mizí z tradičních denominací, bychom však neměli usuzovat, že jsou dnešní mladí lidé nenáboženští. Nízký zájem o tradiční náboženství je provázen mimo jiné přesunem k dynamičtějším evangelikálním a charismatickým uskupením, které dokázaly do značné míry vstřebat současnou pop-kulturu [Levitt 2003]. To naznačuje i graf 2.2, z něhož je patrné, že v evangelikálních denominacích (stejně jako např. u Hnutí Hare Kršna) převažují mladí lidé nad těmi staršími.

Graf 2.2. Podíly vyznávajících ve věku od 40 let (Sčítání 2001)

Zdroj: ČSÚ.

2.1.3. Náboženské vyznání a pohlaví

Nyní se podívejme na rozdíly mezi pohlavími (viz tabulka 2.3). Čtenáře asi nepřekvapí, že se k náboženskému vyznání hlásí častěji ženy než muži: například v roce 2001 bylo v České republice téměř o půl milionu více „věřících“ žen než mužů. Vyšší počet vyznávajících žen přitom není daný jen tím, že se ženy častěji dožívají vyššího věku a že mezi staršími generacemi je členství v církvi častější, ale více žen najdeme ve všech věkových kategoriích.

Jak ukážeme v dalších kapitolách, soudobé ženy jsou otevřenější náboženským aktivitám i více než muži bez ohledu na to, jak religiozitu měříme nebo definujeme. Sociální vědy přitom nabízejí několik možných vysvětlení, proč tomu tak je. Někteří autoři [např. De Vaus 1984; De Vaus, McAllister 1987; Iannaccone 1990; Gee 1991] argumentují tím, že vyšší religiozita žen souvisí s jejich menším zakotvením na trhu práce. Svoji roli by přitom měly hrát dva sociální procesy. Zaprvé ženy, které jsou doma s dětmi, mají víc času na církevní a náboženské aktivity nebo na charitu. V této souvislosti bychom měli připomenout, že podobný argument není v sociologii nový a není ani omezený na výzkum náboženství. Například Francis Fukuyama ve známé knize *End of Order* poměrně přesvědčivě tvrdí, že k současnému oslabení tzv. občanské společnosti a spolkového života vedl hromadný nástup žen do zaměstnání, protože charitativní a spolkový život byl tradičně organizován právě ženami v domácnosti, které jediné měly dostatek času se jim věnovat [Fukuyama 1997]. Druhá skupina autorů spojující zaměstnanost a religiozitu však argumentuje spíše k sekularizačním efektem moderního pracovního trhu a zaměstnanosti. Tvrdí totiž, že kontakt s moderním pracovním prostředím, které zdůrazňuje logiku a racionalitu, podkopává kořeny, na kterých stojí náboženské vnímání světa [Gee 1991].

Pokusy empiricky ověřit spojení mezi mírou religiozity a placeným zaměstnáním – a vysvětlit tak větší „zbožnost“ žen – však nepřinesly jednoznačné výsledky. Například David de Vaus analyzoval v polovině osmdesátých let data ze Spojených států amerických a dospěl k závěru, že vyšší religiozitu žen zaměstnaností vysvětlit nelze, protože ženy chodívají do kostelů častěji bez ohledu na to, zda mají placené zaměstnání či ne [De Vaus 1984]. Podobné závěry platí i pro naše analýzy českých dat (viz kapitola 2.2.2). Když však Ellen Gee tuto teorii použila na data z Kanady, našla pro ni v této zemi empirickou oporu. Zjistila například, že kanadští muži a ženy, kteří pracují na plný úvazek, se v návštěvnosti bohoslužeb nijak neliší [Gee 1991].

Druhá skupina autorů, která se snaží vysvětlit rozdíly v religiozitě mužů a žen, zdůrazňuje význam rozdílů v socializaci a výchově obou pohlaví. Podle této argumentace jsou totiž ženy tradičně vychovávány k pečování o druhé, submisivité a k důrazu na expresivní emocionální hodnoty a tyto naučené vlastnosti podporují i jejich náboženskost [Suziedelis, Potvin 1981; Mol 1985; Thompson Jr. 1991; Francis 1997; Walter, Davie 1998]. Podobně by měla otvírat dveře religiozním zájmům i mateřská role, jejíž součástí je morální výchova dětí a zodpovědnost za jejich fyzický i duchovní rozvoj.

Jedním z nejrozsáhlejších pokusů socializační argument empiricky ověřit je studie Alana Millera a Rodneye Starka [2002]. Tito autoři vycházeli z toho, že pokud mají zastánci socializační hypotézy pravdu, relativní rozdíly v religiozitě mužů a žen by měly záviset na míře socializace tradičních genderových rolí, a to jak na úrovni jedince, tak na úrovni společnosti. Znamenalo by to například, že ženy, které se méně ztotožňují s tradiční ženskou rolí, by se měly v oblasti religiozity více podobat mužům, stejně jako to, že ve společnostech, které jsou z hlediska genderových rolí méně „tradiční“, by měly být rozdíly mezi muži a ženami nižší. Miller a Stark ve zmíněné studii rozebrali celou řadu ukazatelů genderového tradicionalismu od postojů, přes podíly zaměstnaných žen, až po indexy emancipace, porovnali je s relativní mírou religiozity mužů a žen a dospěli k závěru, že pro socializační argument žádnou empirickou oporu najít nelze.³

K socializačním vysvětlením vyšší zbožnosti žen se obvykle přiřazuje také deprivace teorie, která vychází z marxistického pohledu na náboženství jako prostředku, kterým si utlačované skupiny, v tomto případě ženy, kompenzují bezmocnost v sociální, ekonomické a politické oblasti. Náboženství prý ženám nabízí únik a naději na řešení problémů vzniklých genderovými nerovnostmi a ekonomickou závislostí na mužích [Turner 1991]. Musíme ale připomenout, že ani v tomto případě nebyly snahy tuto teorii empiricky doložit příliš úspěšné. Například [Hunt 2005] uvádí, že na životě církve se nejčastěji podílejí starší a relativně dobře situované ženy ze středních vrstev, zatímco příslušníci deprivovaných skupin vykazují nejnižší zájem o církevní aktivity.

Posledním vysvětlením relativních rozdílů v náboženskosti mužů a žen jsou fyziologicky podminěné rozdíly v ochotě riskovat (prominentním zastáncem této teorie je Rodney Stark [viz Stark 2002]). Zastánci tohoto přístupu se inspirovali výzkumy kriminálního chování, v němž se podle nich projevují podobně univerzální rozdíly mezi muži a ženami jako v religiozitě, které – podle nich – socializační teorie neumí adekvátně vysvětlit.⁴ Podle některých kriminologických teorií jsou totiž rozdíly

³ Základem jejich studie jsou jednak data z World Value Survey za 54 zemí a časová řada šetření General Social Survey z USA z let 1972–1998.

⁴ Podle Rodneye Starka [2002] je socializační hypotéza při vysvětlování kriminální aktivity neuspokojivá ze dvou důvodů. Zprv, kriminalita mužů prudce klesá s věkem, zatímco vliv socializace tradičních rolí podobně rychle s věkem neustupuje. Zadruhé, muži a ženy se neliší v míře promyšlených zločinů, ale ve zločinech, které jsou výsledkem chvilkového popudu.

v antisociálním chování dané fyziologicky podmíněnou ochotou podstupovat riziko, patrně související s hladinou testosteronu v těle.

Podle Rodneye Starka [2002] by se pak tato vrozená fyziologická charakteristika spojená s ochotou riskovat měla projevovat nejen ve sklonech ke kriminálním aktivitám, ale i v tom, že muži jsou ochotni častěji nést riziko spojené s nenáboženskostí pro případ, že Bůh či posmrtný život opravdu existuje. Zastánci tohoto přístupu představu o fyziologicky podmíněných rozdílech ve zbožnosti mužů a žen podpírají i dalšími argumenty. Připomínají například, že náboženskost nesouvisí jen s pohlavím, ale i mírou maskulinity a femininity, o níž se ví, že je do značné míry podmíněná fyziologicky, tj. maskulinní ženy jsou relativně nenáboženské a femininní typy mužů naopak projevují o duchovní záležitosti vyšší zájem [Thompson Jr 1991, cit. dle Miller, Stark 2002]. Dále podle nich jejich teorii podporuje skutečnost, že v náboženských tradicích, kde je nenáboženskost spojená s malými důsledky pro posmrtný život, a tedy nenáboženští lidé nečelí vysokému riziku, jsou relativně malé rozdíly mezi muži a ženami [Miller, Stark 2002; Stark 2002].

Ačkoliv Alan Miller a Rodney Stark svoje tvrzení podpírají empirickými analýzami, musíme připomenout, že výsledky empirických prací jsou v tomto ohledu mnohem méně jednoznačné, než by se dalo z jejich prací vyčíst. Například Jeremy Freese, který srovnával data z World Value Survey z Itálie a Spojených států amerických a který souvislost mezi ochotou riskovat a religiozitou měřil přímo, zjistil, že ochota riskovat rozdíl mezi muži a ženami příliš nevysvětluje [Freese 2004].

2.1.4. Náboženské vyznání a vzdělání

Klasická sekularizační teorie je postavena na předpokladu, že moderní vzdělání a schopnost racionálně vysvětlovat přírodní jevy a zákony nutně podkopává základy, na kterých náboženství a církve stojí. Moderní vzdělání by tak mělo být jednou z hlavních sekularizačních sil. Platí to však opravdu? Odpověď můžeme – alespoň s ohledem na náboženské vyznání – nalézt v tabulce 2.5. Ta zachycuje podíly vysokoškoláků v jednotlivých církvích a náboženských společnostech a mezi jedinci bez náboženského vyznání.

Podívejme se nejprve na výsledky pro populaci jako celek (tj. muže a ženy dohromady). Údaje ze Sčítání lidu ukazují, že vztah mezi vzděláním a náboženstvím je složitější, než by se mohlo na první pohled zdát. Pokud sloučíme všechny „věřící“ do jedné kategorie, opravdu platí, že se v této skupině nachází o čtvrtinu méně vysokoškoláků než mezi nevyznávajícími (7,4/9,9=0,75).

Vzhledem k tomu, že jsou data ve Sčítání lidu omezená, nemůžeme v nich kontrolovat další možné vysvětlující faktory, které se za vztahem mezi formálním vzděláním a náboženskou příslušností skrývají. Negativní vztah mezi náboženským vyznáním a vzděláním totiž může být částečně zprostředkován například vlivem regionu, kde respondent v mládí žil (ve venkovských a často religióznějších oblastech bylo vzdělání méně dostupné), a věkem (pro starší lidi bylo vyšší vzdělání méně dostupné než pro mladší). Důležitou roli pak hrála i komunistická školská politika, která věřícím ztěžovala přístup k vyššímu vzdělání.⁵ Detailnější pohled na tabulku 2.5 nám dále napoví, že nižší podíl jedinců s univerzitním diplomem se týká jen některých církví a náboženských společností. Celkové

5 Za tento komentář vděčíme recenzentovi Ing. Mgr. Janu Spoustovi.

rozdíly mezi lidmi s vyznáním a bez vyznání jsou pak dané především menším počtem vysokoškoláků v řadách Církve římskokatolické. Velmi nízké zastoupení pak mají vysokoškoláci mezi Svědky Jehovými. Zcela opačný trend však najdeme v Českobratrské církvi evangelické, a především Pravoslavné církvi, mezi jejímiž členy je zastoupení vysokoškoláků téměř o 80 procent větší než v populaci bez vyznání (17,7/9,9 = 1,79).

Je možné, že – pokud bychom podobné (a ve Sčítáních lidu nepodchycené) faktory kontrolovali – rovněž závislost vzdělání a katolicismu by vymizela. Katolicismus totiž u nás měl ke vzdělání celkem neutrální postoj, a není tedy důvod se domnívat, že by tato církev své členy motivovala k výrazně odlišnému vztahu ke vzdělání, než jaký má zbytek populace; také míra konverzí či odpadů od víry pravděpodobně není silněji závislá na vzdělání ve smyslu více konverzí u nevzdělaných a více odpadnutí vzdělanějších lidí.⁶

Tabulka 2.5. Podíly vysokoškoláků podle náboženského vyznání a pohlaví, Sčítání lidu 2001

	Muži	Ženy	Celkem
Bez vyznání	11,4	8,3	9,9
S vyznáním celkem	10,0	5,5	7,4
Z toho:			
c. římskokatolická	9,1	5,0	6,7
c. řeckokatolická	11,9	7,8	9,6
c. pravoslavná	19,6	16,2	17,7
c. českobratrská evangelická	14,8	8,4	11,0
c. československá husitská	12,5	5,4	8,0
slezská c. evangelická a. v.	9,2	5,4	7,1
svědkové Jehovovi	6,0	3,5	4,5
ost. církve a nábož. společnosti	15,0	10,1	8,2
Celkem	10,8	7,1	8,9

Zdroj: ČSÚ.

Tabulka 2.5 rovněž naznačuje existenci zajímavých rozdílů mezi muži a ženami v tom, nakolik a jak souvisí členství v církvi se vzděláním, resp. podílem vysokoškoláků v daných skupinách. Zdá se totiž, že s výjimkou Pravoslavné církve, Českobratrské církve evangelické a menších církví a náboženských společností sloučených v datech ČSÚ do kategorie „ostatní“ jsou „věřící“ ženy méně vzdělané než jejich protějšky bez vyznání. V případě mužů však nalezneme trend přesně opačný. S výjimkou Církve římskokatolické, Slezské církve evangelické a Svědků Jehovových totiž církve přitahují muže, kteří jsou vzdělanější než ti bez vyznání.

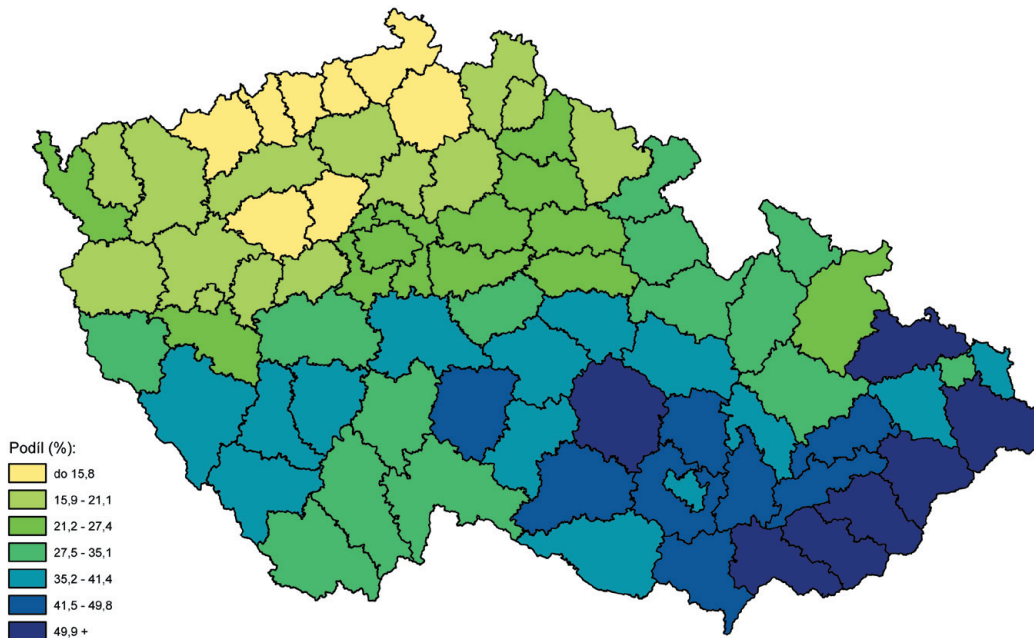
6 Za tento komentář rovněž vděčíme recenzentovi Ing. Mgr. Janu Spoustovi.

2.1.5. Náboženské vyznání a region

Na závěr oddílu o náboženském vyznání se pak musíme zmínit i o důležitých regionálních rozdílech v České republice. Obrázek 2.1. zobrazující podíly vyznávajících ve Sčítání lidu v roce 2001 ukazuje, že čím více na západ a sever postupujeme, tím méně lidí patří do nějaké církve. Nejnižší podíly vyznávajících nalezneme v Severních Čechách, kde se k nějakému náboženství přihlásilo méně než 16 procent obyvatel. Opačný trend nalezneme v blízkosti česko-slovenských hranic, kde se k náboženství ve Sčítání lidu v roce 2001 hlásila více než polovina dotazovaných.

Obrázek 2.1. Podíl obyvatelstva s náboženským vyznáním podle okresu

Zdroj: ČSÚ.

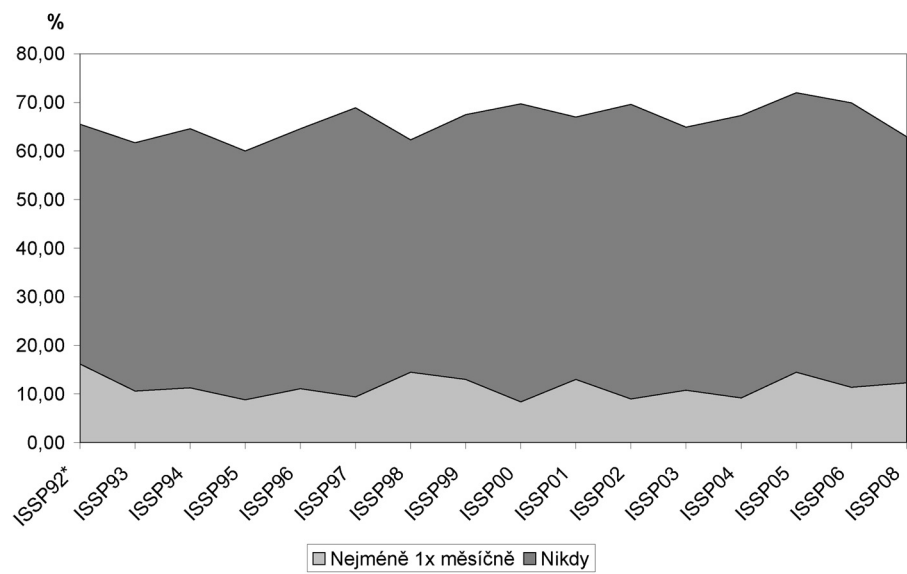
2.2. Návštěvnost bohoslužeb

Nevýhodou náboženského vyznání jako měřítka religiozity je, že sebedeklarované přihlášení se k církvi nemusí samo o sobě vypovídat nic o náboženské víře nebo vlivu církví na společnost, ale může sloužit spíše jako kulturně historické sebezaznění, mnohdy pevně provázané a splývající s národní identitou. Vzhledem k nejistému vztahu mezi vyznáním a sekularizací je proto vhodnějším nástrojem k popisu institucionalizované religiozity návštěvnost bohoslužeb. I když ani chození do kostela nemusí nutně vypovídat nic o víře jedince, účast na bohoslužbách zůstává patrně nejlepším dostupným měřítkem tohoto typu religiozity, neboť vypovídá přinejmenším o tom, že je daný jedinec ochoten věnovat náboženské aktivitě určitý čas a dává jí přednost před jinou činností. Lze rovněž předpokládat, že lidé, kteří chodí pravidelně do kostela, budou bez ohledu na své motivy hlášenými hodnotami a náboženstvím ovlivněni více než ti, kteří tam nechodí.

2.2.1. Návštěvnost bohoslužeb mezi roky 1993 a 2008

Vývoj návštěvnosti bohoslužeb mezi roky 1993 a 2008 tak, jak jej zachycují výzkumy ISSP, najdeme na grafu 2.3. Ten zobrazuje podíly dotazovaných v těchto šetřeních, kteří nikdy nechodí do kostela. Ve sledovaném období chodilo na bohoslužby nejméně jednou měsíčně okolo 10 procent dotazovaných, zatímco podíly těch, kteří na bohoslužby nechodí nikdy, se pohybovaly mezi 50 až 60 procenty. Jak vidíme, z hlediska návštěvnosti bohoslužeb nedošlo od počátku devadesátých let k žádným zásadním změnám, což stojí v příkrém rozporu s tím, co vidíme na sebedeklarovaném náboženském vyznání ve Sčítáních lidu. Jak k tomu podotýká Jan Spousta [1999], k církvím se mezi lety 1991 a 2001 přestali hlásit jejich nejvlažnější členové, kteří se už počátkem devadesátých let neúčastnili církevního života.

Graf 2.3. Návštěvnost bohoslužeb v ČR v letech 1992–2008 (kumulativní podíly)

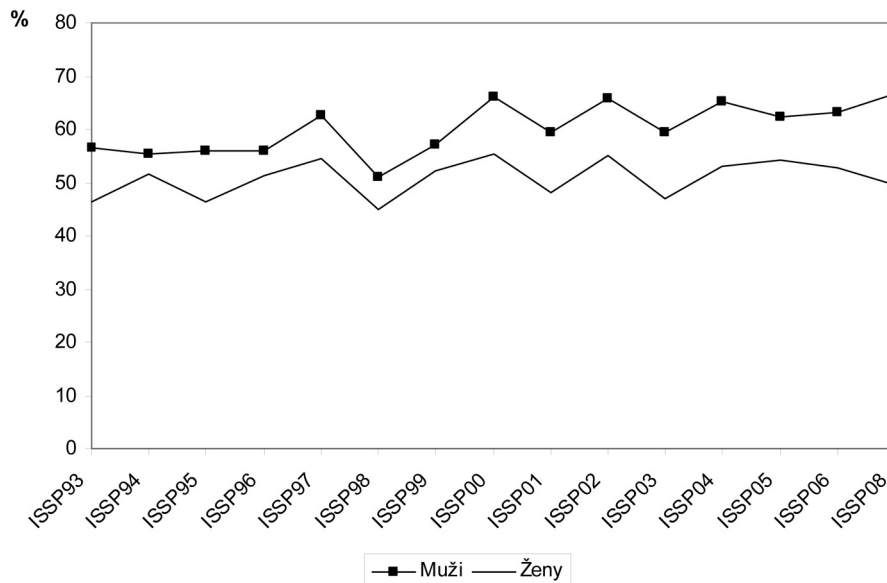

Zdroj: ISSP.

2.2.2. Návštěvnost bohoslužeb a pohlaví

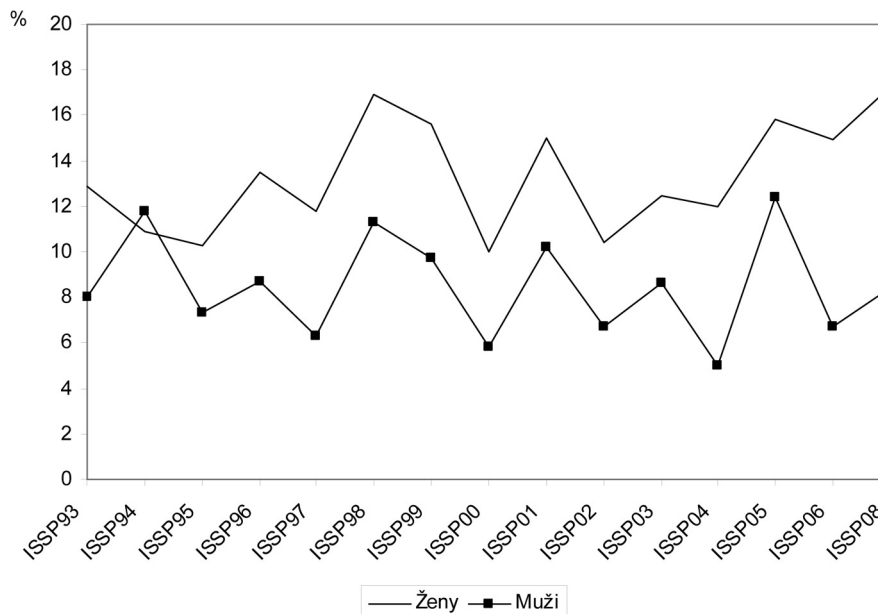
Grafy 2.4 a 2.5 pak dokumentují rozdíly mezi muži a ženami a ukazují, že i z hlediska návštěvnosti bohoslužeb platí, že ženy jsou religióznější než muži (o rozdílech mezi muži a ženami viz oddíl 2.1.3). Ve všech šetřeních ISSP můžeme nalézt nejméně o polovinu více žen než mužů, které se zúčastní bohoslužeb nejméně jednou měsíčně. Podobně platí, že ve všech letech najdeme více mužů než žen, kteří do kostela nechodí nikdy.

Graf 2.4. Podíly mužů a žen, kteří nikdy nechodí na bohoslužby

Zdroj: ISSP.

Graf 2.5. Podíly mužů a žen, kteří chodí na bohoslužby nejméně 1x měsíčně

Zdroj: ISSP.

V oddíle 2.1.3 jsme čtenářům přiblížili teorie, které vyšší zájem o náboženství a vyšší návštěvnost bohoslužeb žen připisují jejich nižšímu zakotvení na pracovním trhu. Zajímalo nás, zda bychom mohli podporu pro podobný argument najít i v českém prostředí, a tak jsme porovnali pouze muže a ženy pracující na plný úvazek (tj. ty, kteří pracují ve svém hlavním zaměstnání průměrně alespoň 40 hodin týdně). Použili jsme k tomu data DIN 2006 (viz Úvod). Pokud je placené zaměstnání a racionalizační proces spojený s účastí na pracovním trhu zásadním faktorem vysvětlujícím vyšší „duchovnost“ žen, rozdíly mezi muži a ženami pracujícími na plný úvazek by neměly být příliš velké.

Tabulka 2.6 přináší procentní rozložení účasti na bohoslužbách a odpovídající adjustovaná residua. Chí kvadrát = 22,067, df = 4, dosažená významnost = 0,000. Somersův koeficient, který měří sílu statistické ordinální závislosti se rovná 0,159, tomu odpovídá přibližná hodnota statistiky T rovná 4,669, přibližná významnost Somersova koeficientu je 0,000. Tento výsledek znamená, že mezi lidmi pracujícími alespoň 40 hodin týdně je významný rozdíl mezi muži a ženami ve frekvenci návštěvy bohoslužeb, a nemůžeme tak usoudit, že racionalizační proces spojený s účastí na pracovním trhu je v českém případě zásadním faktorem zcela vysvětlujícím rozdíly mezi pohlavími.

Tabulka 2.6. Účast na bohoslužbách, muži a ženy pracující na plný úvazek

	Účast na bohoslužbách										
	nikdy		<1x za rok		1–2x za rok		několikrát za rok		častěji		celkem
	%	a. r.	%	a. r.	%	a. r.	%	a. r.	%	a. r.	%
Muž	58,2	4,2	12,3	0,3	13,6	-2,2	6,5	-1,6	9,4	-2,8	100,0
Žena	44,8	-4,2	11,6	-0,3	18,9	2,2	9,3	1,6	15,4	2,8	100,0
Celkem	51,5		12,0		16,2		7,9		12,4		100,0

Zdroj: DIN 2006.

Poznámka: a. r. = adjustovaná residua.

2.3. Sympatie k církvím a náboženstvím

Z předchozích odstavců by se dalo usoudit, že česká populace nemá příliš pozitivní vztah k církvím, náboženským organizacím a organizovanému náboženství obecně. Je tomu opravdu tak? Odpověď na tuto otázku můžeme najít opět v šetření *Detradicionalizace a individualizace náboženství z roku 2006* (DIN 2006 – více viz Úvod), které se na míru sympatií k církvím a náboženským hnutím a organizacím dotazovalo přímo. Respondenti tohoto výzkumu se měli vyjadřovat k devíti náboženským tradicím:

- 1) Buddhismu,
- 2) Islámu,
- 3) Křesťanství,
- 4) Katolicismu,
- 5) Protestantismu (evangelictví),
- 6) Židovství,
- 7) Svědkům Jehovovým,
- 8) New Age,
- 9) Novopohanství (keltské náboženství, wicca atd.).

Sympatie k církvím a náboženstvím byly měřeny na sedmibodové škále, kde jednička znamenala „naprosto nesympatický“ a sedmička „naprosto sympatický“. Průměry odpovědí, standardní odchylky a počty respondentů, kteří dané náboženství neznali, jsou uvedeny v tabulce 2.7. Z této tabulky je zřejmé, že směry New Age a novopohanství jsou velkému počtu dotázaných neznámé.

Abychom zjistili, zda různé náboženské systémy vzbuzují rozdílné sympatie, testovali jsme souběžně 36 (9x8/2) nulových hypotéz $\mu_1 = \mu_2$, $\mu_1 = \mu_3$, $\mu_1 = \mu_4$, ..., $\mu_7 = \mu_8$, $\mu_7 = \mu_9$, $\mu_8 = \mu_9$ proti alternativám $\mu_1 \neq \mu_2$, $\mu_1 \neq \mu_3$, $\mu_1 \neq \mu_4$, ..., $\mu_7 \neq \mu_8$, $\mu_7 \neq \mu_9$, $\mu_8 \neq \mu_9$. Simultánní testování hypotéz sekvenční Holmovou metodou zajišťuje, že riziko souhrnného výroku složeného z dílčích testů nepřevyší předem zadanou hodnotu α , která se rovnala 0,05.⁷

Závěr tohoto testování je takový, že pouze v případě New Age a islámu není důvod k zamítnutí nulové hypotézy. Průměr sympatií uspořádává sledované církve a náboženství takto: křesťanství, katolicismus, protestantismus, buddhismus, židovství, novopohanství, na stejné úrovni jsou New Age a islám, nejmenším sympatiím se těší Svědkové Jehovovi.

Tabulka 2.7. Sympatie k církvím a náboženstvím

Církev nebo náboženství	Průměr	St. odchylka	Četnost odpovědí 1–7	Nevím/Neznám
Buddhismus	3,41	1,870	960	100
Islám	1,83	1,199	1002	83
Křesťanství	4,58	1,868	1086	26
Katolicismus	3,98	1,843	996	94
Protestantismus	3,64	1,727	977	98
Židovství	3,22	1,637	996	61
Svědkové Jehovovi	1,56	1,108	1050	51
New Age	1,98	1,441	476	576
Novopohanství	2,66	1,700	557	493

Zdroj: DIN 2006.

⁷ Metodu lze nalézt v knize Řehák, Jan, Blanka Řeháková. 1986. *Analýza kategorizovaných dat v sociologii*. Praha: Academia, na str. 326. V knize jsou i nezbytné tabulky. Originální citace je Holm, Sture. 1979. „A Simple Sequentially Rejective Multiple Test Procedure.“ *Scandinavian Journal of Statistics* 6: 65–70.

Dále jsme sestrojili proměnnou, která určitým způsobem kombinuje náboženské vyznání a četnost návštěv bohoslužeb nebo náboženských obřadů (nikdy, nejvýše jednou nebo dvakrát ročně, častěji) s kategoriemi 0 = bez vyznání a nikdy nechodí na bohoslužby nebo náboženské obřady (n = 462), 1 = křesťanské vyznání a nikdy nechodí na bohoslužby nebo náboženské obřady (n = 126), 2 = bez vyznání a chodí na bohoslužby nebo náboženské obřady (n = 173, z tohoto počtu jen 10 respondentů chodí na bohoslužby nebo náboženské obřady častěji než jednou nebo dvakrát ročně), 3 = křesťanské vyznání a chodí na bohoslužby nebo náboženské obřady nejvýše jednou nebo dvakrát ročně (n = 157), 4 = křesťanské vyznání a chodí na bohoslužby nebo náboženské obřady častěji (n = 227).

Tabulka 2.8. Sympatie k církvím a náboženstvím v souvislosti s náboženským vyznáním a četností návštěv bohoslužeb nebo náboženských obřadů (průměry)

Vyznání	Bez vyznání	S vyznáním	Bez vyznání	S vyznáním	S vyznáním
Návštěvnost bohoslužeb	Nikdy	Nikdy	Zřídka*	Zřídka*	Pravidelně**
Kategorie	0	1	2	3	4
Buddhismus	3,19	3,08	4,16	3,47	3,36
Islám	1,78	1,56	1,95	1,87	1,99
Křesťanství	3,48	4,55	4,14	5,45	6,29
Katolicismus	3,00	4,13	3,56	4,83	5,35
Protestantismus	2,99	3,36	3,55	4,23	4,56
Židovství	2,89	2,93	3,42	3,21	3,77
Svědkové Jehovovi	1,42	1,43	1,68	1,47	1,81
New Age	1,88	1,67	1,97	1,99	2,23
Novopohanství	2,39	1,80	3,28	2,79	2,76

Zdroj: DIN 2006.

Poznámky:

* Zřídka – nejvýše jedenkrát nebo dvakrát ročně.

** Pravidelně – častěji než jedenkrát nebo dvakrát ročně.

Jak dokumentuje tabulka 2.8, New Age, islám a Svědkové Jehovovi patří mezi nejméně sympatické ve všech skupinách. Křesťanství je jednoznačně na prvním místě ve skupinách s kódem 0, 1, 3, 4 a ve skupině 2, tj. těch, kteří nedeklarují náboženské vyznání, ale účastní se nějakých náboženských obřadů nebo bohoslužeb, se dělí o první místo s buddhismem. Můžeme jen spekulovat o tom, zda nejde i obřady jiné než křesťanské. Křesťanství, katolicismus a protestantismus skórují nejvýše u skupiny 4, kterou charakterizuje křesťanské vyznání a častější návštěva bohoslužeb nebo náboženských obřadů než jen jednou nebo dvakrát ročně, což je očekávaný výsledek.

Mezi muži a ženami existují určité rozdíly v sympatiích k církvím a náboženským směrům, ale pořadí podle oblíbenosti nejsou zásadně odlišná (viz tabulku 2.9). Spíše stojí za zmínku, že ženy vyjadřují silnější sympatie ke křesťanství a katolicismu než muži. Průměrné hodnoty sympatií k církvím a ná-

boženstvím podle věku dotazovaných jsou v tabulce 2.10. Na prvním místě ve všech skupinách je jednoznačně křesťanství. Velmi nízkým sympatiím se těší ve všech věkových skupinách Svědkové Jehovovi, islám a New Age. S přibývajícím věkem klesají sympatie k buddhismu, New Age a novopohanství. Pro nejstarší věkovou skupinu jsou typické značné sympatie ke křesťanství, katolicismu a protestantismu. Průměrné hodnoty sympatií k církvím a náboženstvím podle nejvyššího dosaženého vzdělání dotazovaných jsou v tabulce 2.11. Křesťanství si zachovává první místo ve všech skupinách, rovněž poslední místa jsou tradiční: Svědkové Jehovovi, islám, New Age. S růstem vzdělání značně rostou sympatie k buddhismu, u lidí s pomaturitním vzděláním se dostává buddhismus na druhé místo a značně se přibližuje ke křesťanství.

Tabulka 2.9. Sympatie k církvím a náboženstvím podle pohlaví (průměry)

Církev či náboženství	Muži	Ženy
Buddhismus	3,48	3,35
Islám	1,92	1,74
Křesťanství	4,27	4,86
Katolicismus	3,72	4,22
Protestantismus	3,50	3,76
Židovství	3,13	3,31
Svědkové Jehovovi	1,58	1,54
New Age	1,92	2,04
Novopohanství	2,66	2,66

Zdroj: DIN 2006.

Tabulka 2.10. Sympatie k církvím a náboženstvím podle věkových skupin (průměry)

Církev nebo náboženství	18–29	30–44	45–59	60 a více
Buddhismus	3,87	3,51	3,22	3,05
Islám	1,98	1,79	1,86	1,71
Křesťanství	4,16	4,36	4,41	5,36
Katolicismus	3,71	3,64	3,85	4,72
Protestantismus	3,49	3,36	3,62	4,07
Židovství	3,34	3,09	3,11	3,36
Svědkové Jehovovi	1,66	1,50	1,54	1,55
New Age	2,13	2,07	1,98	1,69
Novopohanství	3,21	2,79	2,44	2,11

Zdroj: DIN 2006.

Tabulka 2.11. Sympatie k církvím a náboženstvím podle vzdělání (průměry)

Církev nebo náboženství	Bez maturity	S maturitou	Pomaturitní
Buddhismus	2,98	3,68	4,17
Islám	1,73	1,84	2,12
Křesťanství	4,59	4,62	4,41
Katolicismus	3,99	4,02	3,83
Protestantismus	3,54	3,72	3,77
Židovství	3,05	3,33	3,54
Svědkové Jehovovi	1,57	1,56	1,52
New Age	1,85	2,06	2,12
Novopohanství	2,43	2,80	2,95

Zdroj: DIN 2006.

Dále nás zajímalo, zda spolu sympatie k různým náboženstvím souvisí, a proto jsme tuto baterii o devíti položkách analyzovali pomocí faktorové analýzy s extrační metodou analýza hlavních komponent a s rotační metodou varimax s Kaiserovou normalizací. Vhodnost použití této metody je podložena hodnotou KMO statistiky (mírou výběrové adekvátnosti), která se rovná 0,838, a hodnotami KMO pro jednotlivé proměnné, které jsou 0,856 pro buddhismus, 0,927 pro islám, 0,790 pro křesťanství, 0,783 pro katolicismus, 0,897 pro protestantismus, 0,906 pro židovství, 0,807 pro Svědky Jehovovi, 0,793 pro New Age a 0,818 pro novopohanství.⁸ Řešení je tvořeno dvěma faktory, první vysvětluje 35,5 % a druhý 31,6 %, celkem 67,1 % z celkové variance (po rotaci). První faktor zahrnuje směry buddhismus, islám, Svědkové Jehovovi, New Age, novopohanství, druhý faktor křesťanství, katolicismus, protestantismus, tedy tradiční směry našeho regionu. Židovství sytí oba faktory prakticky stejně (viz tabulku 2.12).

Tabulka 2.12. Sympatie k církvím a náboženstvím, faktorové zátěže po rotaci

Proměnná	Faktor 1	Faktor 2
Buddhismus	0,639	0,346
Islám	0,704	0,183
Křesťanství	0,125	0,885
Katolicismus	0,149	0,889
Protestantismus	0,320	0,793
Židovství	0,507	0,597
Svědkové Jehovovi	0,733	0,043
New Age	0,852	0,228
Novopohanství	0,796	0,278

Zdroj: DIN 2006.

⁸ Kaiser uvádí tuto stupnici pro interpretaci KMO statistik: od 0,90 výše – marvelous, od 0,80 do 0,899 – meritorius, od 0,70 do 0,799 – middling, od 0,60 do 0,699 – mediocre, od 0,50 do 0,599 – miserable, pod 0,50 – unacceptable [Kaiser 1970, 1974; Hutcheson, Sofroniou: 1999].

Z korelační matice (viz tabulku 2.13) je zřejmé, že sympatie k jednotlivým náboženským směrům jsou značně provázané i napříč dvěma skupinami, které vzešly z faktorové analýzy s kolmou rotací. Provedeme tedy i šikmou rotaci (viz tabulku 2.14 a tabulku 2.15) a porovnáme její výsledky s výsledky kolmé rotace. Faktory se interpretují na základě zátěží v matici vzorů (tabulka 2.14), matice struktury (tabulka 2.15) ukazuje korelace mezi každým faktorem a každou proměnnou. Korelace mezi faktory je -0,449. Z matice struktury dostáváme stejné rozdělení církví a náboženství do dvou skupin, jako tomu bylo v případě kolmé rotace. Židovství opět koreluje silně s oběma faktory (viz tabulku 2.15). Je důležité si připomenout, že znaménko faktorové zátěže nemá žádný vnitřní význam, a tudíž nelze nic vyvozovat ze skutečnosti, že u šikmé rotace mají téměř všechny faktorové zátěže u druhého faktoru opačné znaménko ve srovnání se zátěžemi u kolmé rotace. Záporné znaménko jen říká, že jak skôr původní proměnné roste, tak skôr na faktoru klesá.

Tabulka 2.13. Sympatie k církvím a náboženstvím, korelační matice

	Buddhismus	Islám	Křesťanství	Katolicismus	Protestantismus
Buddhismus	1,000	0,479	0,329	0,325	0,458
Islám		1,000	0,272	0,280	0,357
Křesťanství			1,000	0,794	0,618
Katolicismus				1,000	0,651
Protestantismus					1,000

	Židovství	Svědkové J.	New Age	Novopohanství
Buddhismus	0,553	0,261	0,484	0,626
Islám	0,425	0,420	0,522	0,470
Křesťanství	0,482	0,225	0,345	0,335
Katolicismus	0,490	0,230	0,376	0,372
Protest.	0,643	0,260	0,436	0,454

	Židovství	Svědkové J.	New Age	Novopohanství
Židovství	1,000	0,342	0,492	0,509
Svědkové J.		1,000	0,643	0,439
New Age			1,000	0,752
Novopohanství				1,000

Zdroj: DIN 2006.

Tabulka 2.14. Sympatie k církvím a náboženstvím, matice vzorů

Proměnná	Faktor 1	Faktor 2
Buddhismus	0,613	-0,202
Islám	0,724	-0,007
Křesťanství	-0,081	-0,927
Katolicismus	-0,056	-0,925
Protestantismus	0,155	-0,774
Židovství	0,407	-0,511
Svědkové Jehovovi	0,790	0,152
New Age	0,874	-0,016
Novopohanství	0,801	-0,086

Zdroj: DIN 2006.

Tabulka 2.15. Sympatie k církvím a náboženstvím, matice struktury

Proměnná	Faktor 1	Faktor 2
Buddhismus	0,704	-0,478
Islám	0,727	-0,333
Křesťanství	0,336	-0,890
Katolicismus	0,360	-0,900
Protestantismus	0,502	-0,844
Židovství	0,636	-0,694
Svědkové Jehovovi	0,721	-0,203
New Age	0,881	-0,409
Novopohanství	0,840	-0,446

Zdroj: DIN 2006.

2.4. Závěr

V této kapitole nás zajímaly základní charakteristiky institucionalizované religiozity, tedy podíly českého obyvatelstva, které se hlásí k náboženskému vyznání a které chodí na bohoslužby. Jak jsme ukázali, česká společnost je – měřeno podílem vyznávajících i účastí na bohoslužbách – značně sekularizovaná. Tři pětiny Čechů se nehlásí k žádnému náboženskému vyznání ani formálně a na bohoslužby chodí pravidelně jen okolo 10 procent obyvatelstva. Nízký zájem o křesťanství a církve je přitom typický zvláště pro mladé lidi, častěji pro muže než ženy a častěji pro obyvatele Čech než východní Moravy. Z uvedených statistik ale nepoznáme, čemu Češi opravdu věří, a zda jsou sekularizovaní i z hlediska náboženských obsahů. V následujících dvou kapitolách se proto otázce náboženské víry věnujeme.

Literatura

- Argue, Amy, David Johnson, R., Lynn K. White. 1999. „Age and Religiosity: Evidence from a Three-Wave Panel Analysis.“ *Journal for the Scientific Study of Religion* 38: 423–435.
- Christiano, Kevin J. 1986. „Church as a Family Surrogate: Another Look at Family Ties, Anomie, and Church Involvement.“ *Journal for the Scientific Study of Religion* 25: 339.
- De Vaus, David A. 1984. „Workforce Participation and Sex Differences in Church Attendance.“ *Review of Religious Research* 25: 247–256.
- De Vaus, David, Ian McAllister. 1987. „Gender Differences in Religion: A Test of the Structural Location Theory.“ *American Sociological Review* 52: 472–481.
- Finney, John. 1995. *Finding Faith Today. How Does It Happen?* Swindon: BFBS.
- Francis, Leslie J. 1997. „The Psychology of Gender Differences in Religion: A Review of Empirical Research.“ *Religion* 27: 81–96.
- Freese, Jeremy. 2004. „Risk Preferences and Gender Differences in Religiousness: Evidence from the World Value Survey.“ *Review of Religious Research* 46: 88–91.
- Fukuyama, Francis. 1997. *End of Order*. London: The Social Market Foundation.
- Gee, Ellen M. 1991. „Gender Differences in Church Attendance in Canada: The Role of Labor Force Participation.“ *Review of Religious Research* 32: 267–273.
- Gray, Robert M., David O. Moberg. 1977. *The Church and the Older Person*. Grand Rapids: Eerdmans.
- Hamplová, Dana. 2001. „Institucionalizované a neinstitucionalizované náboženství v českém poválečném vývoji.“ *Soudobé dějiny* 8: 294–311.
- Hamplová, Dana. 2008. „Čemu Češi věří: dimenze soudobé české religiozity.“ *Sociologický časopis/Czech Sociological Review* 44: 271–294.
- Holm, Sture. 1979. „A Simple Sequentially Rejective Multiple Test Procedure.“ *Scandinavian Journal of Statistics* 6: 65–70.
- Hunt, Stephen. 2005. *Religion and Everyday Life*. London: Routledge.
- Hutcheson, Graeme D., Nick Sofroniou. 1999. *The Multivariate Social Scientist*. London: Sage.
- Iannaccone, Laurence R. 1990. „Religious Practice: A Human Capital Approach.“ *Journal for the Scientific Study of Religion* 29: 297.
- Kaiser, Henry F. 1970. „A Second-generation Little Jiffy.“ *Psychometrika* 39: 31–36.
- Kaiser, Henry F. 1974. „An Index of Factorial Simplicity.“ *Psychometrika* 39: 31–36.
- Levitt, Mairi. 2003. „Where Are the Men and Boys? The Gender Imbalance in the Church of England.“ *Journal of Contemporary Religion* 18: 61–75.
- Miller, Alan S., Rodney Stark. 2002. „Gender and Religiousness: Can Socialization Explanation Be Saved?“ *American Journal of Sociology* 107: 1399–1423.
- Mol, Hans. 1985. *The Faith of Australians*. Sydney: George, Allen, and Unwin.
- Řehák, Jan, Blanka Řeháková. 1986. *Analýza kategorizovaných dat v sociologii*. Praha: Academia.
- Spousta, Jan. 1999. „České církve očima sociologických výzkumů.“ Pp. 73–90 in Jiří Hanuš (eds.). *Náboženství v době společenských změn*. Brno: Masarykova Univerzita.
- Stark, Rodney. 2002. „Physiology and Faith: Addressing the ‚Universal‘ Gender Difference in Religious Commitment.“ *Journal for the Scientific Study of Religion* 41: 495–507.
- Suziedelis, Antanas, Raymond H. Potvin. 1981. „Sex Differences in Factors Affecting Religiousness among Catholic Adolescents.“ *Journal for the Scientific Study of Religion* 20: 38–50.
- Thompson Jr., Edward H. 1991. „Beneath the Status Characteristic: Gender Variation in Religiousness.“ *Journal for the Scientific Study of Religion* 30: 381.
- Turner, Bryan S. 1991. *Religion and Social Theory*. London: Sage.

Česká religiozita na počátku 3. tisíciletí

Walter, Tony, Grace Davie. 1998. „The Religiosity of Women in the Modern West.“ *British Journal of Sociology* 49: 640–659.

Datové zdroje

Sčítání lidu, domů a bytů. 1950–2001. Praha: ČSÚ.

International Social Survey program. 1992–2008. Praha: SOÚ AV ČR, v.v.i.

Detradicionalizace a individualizace náboženství. 2006. Praha: SOÚ AV ČR.

3. Čemu Češi věří?

Dana Hamplová

V této kapitole změníme perspektivu, z níž jsme se dívali na religiozitu českého obyvatelstva. Nebude nás už tolik zajímat, jak se lidé chovají ve vztahu k institucionalizované religiozitě (tj. zda se hlásí k nějakému náboženskému vyznání nebo chodí do kostela), ale budeme se ptát, čemu věří. Data ISSP 2008 nám k tomu dávají vynikající příležitost, protože tento výzkum dotazovaným kladl otázky týkající se nejen jejich náboženských aktivit, ale i otázky zjišťující, zda věří nadpřirozeným a duchovním fenoménům a zda svoje religiózní přesvědčení vůbec vnímají jako náboženské. Naše analýzy začnou tím, že se podíváme na řadu nadpřirozených představ a na to, jaký podíl dospělého obyvatelstva jim věří. Na závěr se pak budeme věnovat tomu, zda lidé svoji náboženskou víru vůbec vnímají jako náboženskou.

Základem této kapitoly jsou tři bloky otázek výzkumu ISSP 2008 s celkem 13 položkami. Tyto vybrané otázky sledují jak víru v nadpřirozené fenomény, jejichž základní koncept je založen na tradiční křesťanské věrouce (víra v Boha, nebe, peklo nebo zázraky), tak i popularitu představ vycházejících z východních náboženství (nirvana, reinkarnace) nebo víru v účinky amuletů, horoskopů a schopnosti léčitelů. Tomu, zda a jak spolu jednotlivé otázky souvisejí, se pak věnujeme v kapitole 4. Přesné znění otázek i odpovědí, z nichž respondenti mohli vybírat, přináší tabulka 3.1.

Data ISSP 2008 doplňujeme daty ze starších výzkumů, a to konkrétně šetřením Detradicionalizace a individualizace náboženství 2006 (DIN 2006), ISSP 1998/99 a Evropskou studii hodnot 1999 (pro více informací viz Úvod). Všechna tato šetření vybírala respondenty náhodným stratifikovaným výběrem a jejich cílovou populací byli dospělí obyvatelé České republiky ve věku 18+.

3.1. Bůh, nebo horoskopy?

V předchozí kapitole jsme ukázali, že česká populace je z hlediska náboženského vyznání a návštěvnosti bohoslužeb značně sekularizovaná. Vztahuje se tento závěr i na víru v nadpřirozeno a představy, které můžeme označit za náboženské? Pokud bychom vzali za měřítko náboženských sentimentů českého obyvatelstva víru v Boha, odpověď na tuto otázku by musela být pozitivní. Z dat se totiž zdá, že většina Čechů nevěří, že Bůh existuje. Například ve výzkumu ISSP 2008 (viz tabulka 3.2), věřil jen přibližně každý desátý z dotazovaných (11,3 %), že Bůh určitě existuje, a dalších 10 procent respondentů vyjadřovalo pochybnosti, ale přesto „cítilo“, že v Boha věří (10,5 %). Tento výzkum rovněž naznačuje, že víra v Boha je poměrně stabilní a pouze 16 procent dotazovaných uvedlo, že svoji víru během života změnilo (16,3 %). Častější přitom byla ztráta víry (nevěřím v Boha, ale dříve jsem věřil/a – 11,4 %) než konverze (věřím v Boha, ale dříve jsem nevěřil/a – 4,9 %).

Tabulka 3.1. Přehled použitých otázek z výzkumu ISSP 2008

Věříte v posmrtný život?	POSMRT	
Věříte v nebe?	NEBE	
Věříte v peklo?	PEKLO	1 – rozhodně ano
Věříte v náboženské zázraky?	ZÁZRAK	2 – pravděpodobně ano
Věříte v reinkarnaci (převtělování) – rození se znovu a znovu na tento svět?	REINKA	3 – pravděpodobně ne
Věříte v nirvanu?	NIRV	4 – rozhodně ne
Věříte v nadpřirozené působení zesnulých předků?	ZESNUL	
Amulety pro štěstí občas přinášejí štěstí.	AMULET	1 – rozhodně je to pravda
Některí věštcí skutečně mohou předvídat budoucnost.	VĚŠTEC	2 – pravděpodobně to není pravda
Některí léčitelé mají léčitelské schopnosti od Boha.	LĚČIT	3 – pravděpodobně to není pravda
Hvězdné znamení při narození nebo horoskop může ovlivnit běh života člověka.	HVĚZDY	4 – rozhodně to není pravda
Který výrok nejlépe vystihuje váš názor na Boha?	BŮH	1 – nevěřím v Boha 2 – nevím, zda Bůh je, a nevěřím, že se to dá zjistit 3 – nevěřím v osobního Boha, ale věřím v nějakou Vyšší moc 4 – někdy se mi zdá, že v Boha věřím, a někdy že ne 5 – i když mám pochybnosti, cítím, že v Boha věřím 6 – vím, že Bůh skutečně existuje, a nepochybuji o tom
Který z výroků nejlépe popisuje vaši víru v Boha?	VÍRBOH	1 – nevěřím v Boha a nikdy jsem nevěřil/a 2 – nevěřím v Boha, ale dříve jsem věřil/a 3 – věřím v Boha, ale dříve jsem nevěřil/a 4 – věřím v Boha a vždycky jsem věřil/a

Zdroj: Autorka.

Zajímavé je podívat se, jak „jistota“ víry souvisí s její stabilitou.¹ Mezi těmi, kteří pevně věřili, že Bůh je (vím, že Bůh skutečně existuje), bylo jen 7,3 procent konvertitů, zatímco naprostá většina jedinců z této skupiny deklarovala, že v Boha věřila vždycky (92,7 %). Podíl konvertitů byl oproti tomu mnohem vyšší mezi lidmi, kteří sice cítili, že Bůh existuje, ale bojovali s pochybnostmi (19 %).

Tabulka 3.2. Představa Boha a stabilita víry v Boha (v %)

Víra v Boha	%
Nevěřím v Boha.	40,3
Nevím, zda Bůh je, a nevěřím, že se to dá zjistit.	14,8
Nevěřím v osobního Boha, ale věřím v nějakou Vyšší moc.	16,3
Někdy se mi zdá, že v Boha věřím, a někdy, že ne.	6,9
I když mám pochybnosti, cítím, že v Boha věřím.	10,5
Vím, že Bůh skutečně existuje, a nepochybuji o tom.	11,3
Celkem	100,0
Stabilita víry v Boha	%
Nevěřím v Boha a nikdy jsem nevěřil/a.	60,4
Nevěřím v Boha, ale dříve jsem věřil/a.	11,4
Věřím v Boha, ale dříve jsem nevěřil/a.	4,9
Věřím v Boha a vždycky jsem věřil/a.	23,3
Celkem	100,0

Zdroj: ISSP 2008.

Poznámka: Odhady založené na převážených datech.

Většina české populace tedy nevěří v Boha. Znamená to, že je převážná většina českého obyvatelstva ateisty nebo agnostiky, jak naznačují statistické údaje o náboženském vyznání a návštěvnosti bohoslužeb? V žádném případě. Pokud totiž vezmeme v úvahu i religiózní představy, které nevycházejí z církevní a křesťanské tradice, zjistíme, že je v České republice víra v nadpřirozeno a náboženské fenomény značně rozšířená. Tabulky 3.3a a 3.3b přinášejí přehled odpovědí na sadu výroků týkajících se celé řady nadpřirozených fenoménů, a to jak v šetření ISSP 2008, tak ve starších výzkumech (konkrétně výzkumu DIN 2006, ISSP 1998/9 a EVS 1999). Z těchto tabulek je patrné, že pokud vezmeme v úvahu celkovou míru souhlasu (tj. odpovědi rozhodně ano a pravděpodobně ano), v České republice je značně rozšířená například víra ve schopnosti věštců, amulety, léčitele nebo hvězdná znamení a horoskopy.

V šetření ISSP v roce 2008 tak souhlasila přibližně polovina respondentů s tím, že někteří věštcí mohou předvídat budoucnost (49 %), že amulety pro štěstí občas přinášejí štěstí (46,8 %) nebo že někteří

1 Tyto podíly nejsou v tabulkách uvedeny, ale podrobnější třídění je k dispozici k nahlédnutí u autorek.

Tabulka 3.3a. Souhlas s religiozními výroky (v %)

	ISSP 2008				DIN 2006			
	Ano		Ne		Celkem		Ne	
	Rozhodně	Pravděp.	Pravděp.	Rozhodně	Rozhodně	Pravděp.	Pravděp.	Rozhodně
POSMRT	9,5	17,3	23,9	49,3	100,0	24,2	26,4	37,5
NEBE	8,5	14,3	20,5	56,6	100,0	16,0	49,3	24,5
PEKLO	6,4	11,7	20,4	61,6	100,0	13,2	24,8	53,7
ZÁZRAK	6,7	16,3	24,2	52,8	100,0	18,6	26,1	46,8
AMULET	8,5	38,3	31,4	21,9	100,0	37,0	27,0	30,3
HVĚZDY	8,0	31,9	35,0	25,1	100,0	9,6	26,3	27,6
VĚŠTEC	9,3	39,7	30,7	20,3	100,0	42,2	24,0	23,0
LÉČIT	10,1	35,6	27,2	27,2	100,0	31,8	25,3	33,6
REINKA	3,6	12,1	23,1	61,3	100,0			
NIRV	2,4	8,4	22,7	66,5	100,0			
ZESNUL	4,2	14,6	22,0	59,2	100,0			

Zdroj: ISSP 2008, DIN 2006. Poznámka: Odhady založené na převážených datech.

Tabulka 3.3b. Souhlas s religiozními výroky (v %)

	ISSP 1999				EVS 1999			
	Rozhodně		Pravděp.		Celkem		Celkem	
	ano	Pravděp.	Pravděp.	Rozhodně	ano	Ne	Celkem	
POSMRT	17,1	25,9	23,8	33,2	100,0	64,1	100,0	
NEBE	11,0	18,7	22,4	48,0	100,0	79,4	100,0	
PEKLO	8,2	14,1	22,5	55,3	100,0	86,9	100,0	
ZÁZRAK	11,2	21,1	24,8	42,9	100,0			
AMULET	8,4	41,2	31,5	19,0	100,0			
HVĚZDY	10,9	39,1	30,2	19,9	100,0			
VĚŠTEC	11,9	57,8	20,9	9,5	100,0			
LÉČIT	13,1	48,1	23,4	15,4	100,0			

Zdroj: ISSP 1999, EVS 1999. Poznámka: Odhady založené na převážených datech.

léčitelé mají léčitelské schopnosti od Boha (45,6 %). V to, že hvězdné znamení při narození nebo horoskop mohou ovlivnit běh života člověka, pak věřily dvě pětiny dotazovaných ve stejném výzkumu (39,9 %). Zajímavé ale není jen to, kolik lidí v tyto nadpřirozené fenomény věří, ale i to, jaký podíl populace možnost věštění nebo případné účinky amuletů a horoskopů jednoznačně odmítá. Z tabulky 3.3a se zdá, že tento podíl příliš vysoký není a pouze pětina Čechů zcela rozhodně nesouhlasila, že někteří lidé mohou předvídat budoucnost a že by amulety mohly mít nějaký účinek.

Detailnější pohled na tabulky 3.3a a 3.3b nám napoví, že výsledky šetření ISSP 2008 nejsou výjimečné, ale potvrzují dlouhodobý trend, který zachycují i dřívější sociologická šetření. Například ve výzkumu DIN 2006 více než polovina respondentů souhlasila s tím, že někteří věštci mohou předvídat budoucnost a že existuje nějaká nadpřirozená síla (54,7 %, resp. 51,7 %), a téměř polovina dotazovaných si myslela, že hvězdné znamení či horoskop můžou ovlivnit běh života (47,6 %). Ve starším kole modelu náboženství v rámci programu ISSP, které se v České republice uskutečnilo v roce 1999, pak najdeme ještě vyšší souhlas s tím, že magie funguje (viz tabulka 3.3b). Tehdy odpovědělo plných 69,7 procent dotazovaných, že někteří věštci mohou předvídat budoucnost, 61,2 procent věřilo ve schopnosti léčitelů a 49,6 procent se domnívalo, že amulety občas přinášejí štěstí.

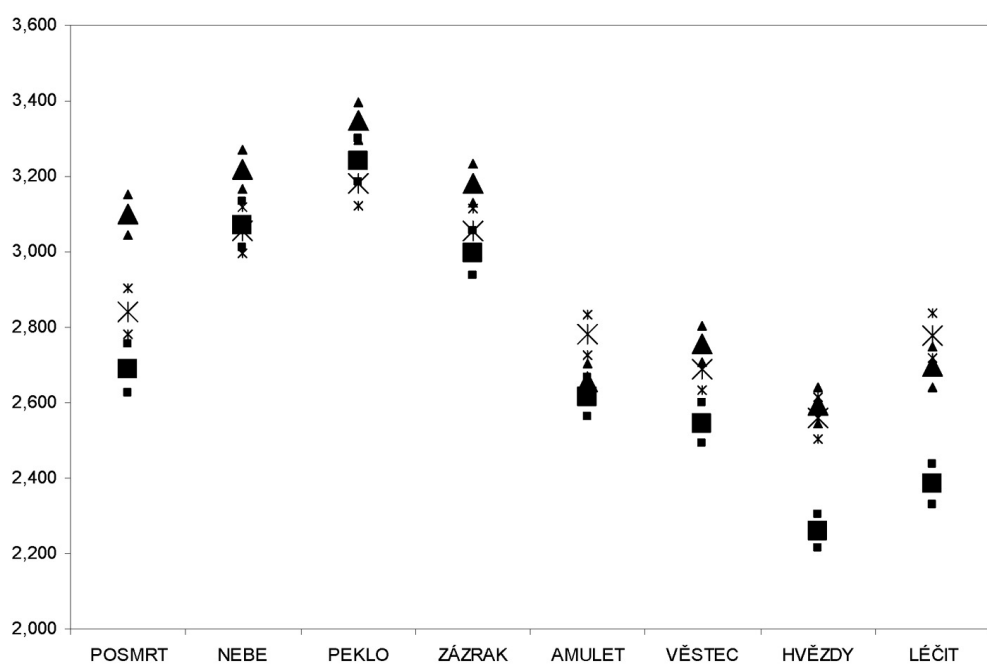
ISSP 2008 – na rozdíl od starších výzkumů – sledoval i religiózní koncepty vycházející z východních náboženství, jejich popularitu však nepotvrdil. V možnost nirvany, tj. osvobození se od pozemských žádostí, věřil jen jeden dotazovaný z deseti (10,8 %), a myšlenku, že se lidé rodí znovu a znovu na tento svět, přijímalo přibližně 15 procent respondentů (viz tabulka 3.3a). Víra v tradiční prvky křesťanské věrouky jako nebe, peklo nebo zázraky byla v tomto výzkumu častější než naděje, že je možné dosáhnout nirvany, nebo představa reinkarnace, ale zdaleka nedosahovala popularity, kterou získaly amulety, věštci nebo léčitelé. Z výroků, které bychom mohli spojit s tradiční křesťanskou vírou, byla pak nejrozšířenější víra v posmrtný život (26,8 %), nejmenší podporu měla naopak představa, že by lidé mohli jít do pekla (18,1 % souhlasných odpovědí).

3.2. Je vysoká víra v magii stabilní?

Tabulky 3.3a a 3.3b naznačují, že víra v magii byla vysoká i v šetření DIN 2006 a ISSP 1998/1999. Z těchto tabulek však nepoznáme, zda jsou rozdíly mezi těmito výzkumy statisticky významné, tj. zda můžeme předpokládat, že se dané rozdíly pohybují v rámci statistické chyby a jsou víceméně náhodné nebo zda zachycují změny na české religiózní scéně. Abychom na tuto otázku odpověděli, zobrazili jsme průměr odpovědí na škále 1–4 (1 – rozhodný souhlas) a odpovídající 95% intervaly spolehlivosti (graf 3.1). Tyto intervaly odhadují rozsah, v němž se skrývá s 95% pravděpodobností střední hodnota v populaci, z níž jsme vybrali náš vzorek (tj. v české populaci ve věku 18+). Pomůžou nám proto rozhodnout, zda jsou rozdíly, které jsme našli v těchto výzkumech, náhodné (v tom případě by se intervaly spolehlivosti překrývaly), nebo zda můžeme předpokládat, že se výsledky těchto šetření opravdu liší.

Z grafu 3.1 – stejně jako z tabulek 3.3a a 3.3b – vidíme, že víra v amulety, věštce, horoskopy a léčitele byla ve všech třech výzkumech silnější než víra v nebe, peklo nebo zázraky (odpovědi byly kódované jako 1 – rozhodný souhlas, 4 – rozhodný nesouhlas, viz tabulka 3.1; tj. čím nižší průměr, tím vyšší souhlas). Podívejme se nejprve na první zmíněnou skupinu náboženských představ a případný vývoj, kterým prošly. Jak ukazuje graf 3.1, vysoký souhlas s tím, že amulety můžou občas přinášet

Graf 3.1. Průměr odpovědí na religiózní výroky a odpovídající intervaly spolehlivosti

Zdroj: Trojúhelník – ISSP 2008, hvězdička – DIN 2006, čtverec – ISSP 1998/1999.

šťěstí, se zdá být v české společnosti poměrně stabilní. Výzkumy ISSP z roku 1999 a 2008 nedávají v tomto ohledu nijak rozdílné odpovědi, i když mezi respondenty šetření DIN 2006 byla tato představa o něco méně častá. Z porovnání těchto tří výzkumů tak nemůžeme vyvodit, že by se Češi nějak významně změnili své postoje k talismanům. Pokud se zaměříme na předvídaní budoucnosti, horoskopy nebo schopnosti léčitelů, srovnání zmíněných tří šetření však určitou změnu napovídá. Zdá se totiž, že tato víra byla rozšířenější v šetření ISSP 1999 než v obou výzkumech z pozdějších let. V kapitole 1 jsme se zmínili o spekulaci, že vysoký zájem o magii může být důsledkem komunistické minulosti a zkušeností s nepředvídatelností tohoto režimu. Ač se jedná o spekulaci, nabízí se otázka, zda post-socialistickou transformaci neprovází i pokles zájmu o horoskopy, věštění a léčitele.

„Tradičnější“ výroky vycházející z křesťanských představ se zdají být poměrně stabilní a mezi roky 1999 a 2008 se nijak podstatně nezměnilo, nakořik Čeři věři v existenci nebe, pekla nebo náboženských zázraků. Jistý posun, i když méně výrazný než tomu bylo v případě víry ve schopnosti léčitelů, horoskopy nebo předvídaní budoucnosti, můžeme zachytit v případě víry v posmrtný život, která se zdá s časem oslabovat. Naše data ale neumožňují rozlišit, co si lidé pod pojmem posmrtný život představují a zda se podobné oslabení týká jak představ ovlivněných New Age, tak tradičnějšího křesťanského konceptu.²

² Víru v posmrtný život nebo nebe a peklo můžeme do určité míry srovnávat i s daty EVS 1999, tento výzkum však rozlišoval pouze odpovědi ano/ne. Tabulka 3.3 ukazuje, že v datech EVS 1999 věřilo v posmrtný život méně respondentů než v ISSP 1998/1999, ale přibližně stejný podíl jako v DIN 2006.

3.3. Víra a pohlaví

Jak jsme se již zmínili v předchozí kapitole, výzkumy napovídají, že ženy jsou religióznější než muži bez ohledu na to, jak náboženství měříme nebo definujeme (viz kapitola 2, oddíl 2.1.2). Toto konstatování platí nejen o náboženských aktivitách, ale jak ukážeme v následujících odstavcích, i o víře v Boha a nadpřirozené fenomény obecně. Podívejme se nejprve na víru v existenci Boha (viz tabulka 3.4.). Z mužů, kteří se zúčastnili šetření ISSP 2008, byly tři pětiny přesvědčeny, že Bůh není a není možné to ani zjistit³ (65,1 %), zatímco pouze pětina z nich jeho existenci připouštěla⁴ (21,0 %), byť často s pochybností. Jen 7 procent z dotazovaných mužů pak mělo jistotu, že Bůh opravdu existuje (7,1 %). Pokud tento výsledek srovnáme s rozložením odpovědí mezi dotazovanými ženami, vidíme, že podíl těch, které odmítaly Boží existenci, byl téměř o polovinu menší než v případě mužů (45,8 %) a více než třetina dotazovaných žen věřila, že Bůh existuje (35,8 %). Jistotu, že Bůh opravdu je, měl rovněž dvojnásobný podíl žen než mužů (15,2 %).

Tabulka 3.4. Víra v Boha podle pohlaví (v %)

	Muži	Ženy
Nevěřím v Boha.	48,3	32,9
Nevím, zda Bůh je, a nevěřím, že se to dá zjistit.	16,8	12,9
Nevěřím v osobního Boha, ale věřím v nějakou Vyšší moc.	13,9	18,5
Někdy se mi zdá, že v Boha věřím, a někdy, že ne.	5,7	7,9
I když mám pochybnosti, cítím, že v Boha věřím.	8,2	12,7
Vím, že Bůh skutečně existuje, a nepochybuji o tom.	7,1	15,2
Celkem	100,0	100,0

Zdroj: ISSP 2008.

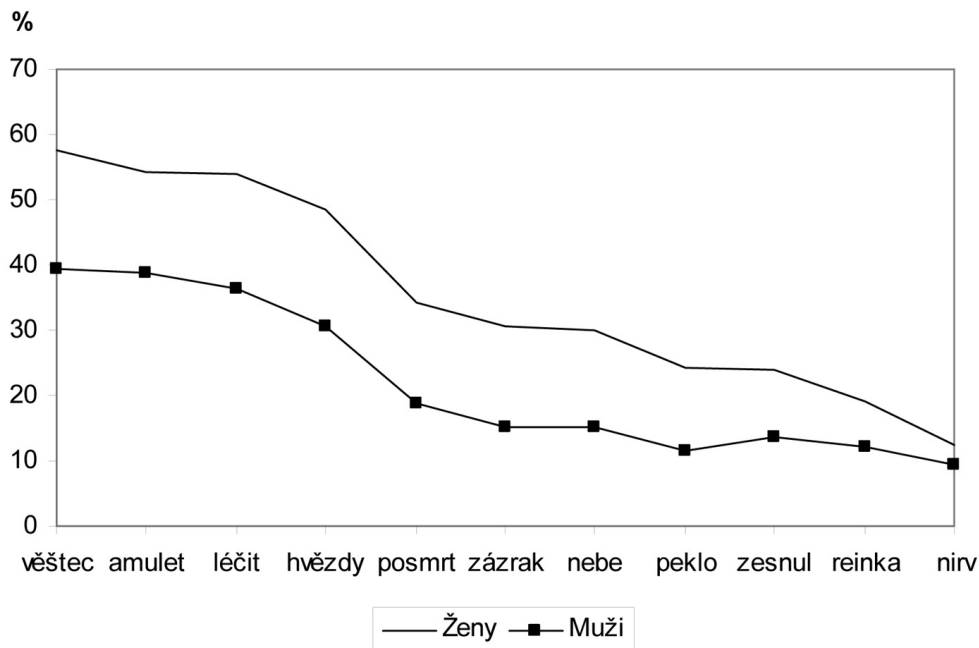
Poznámka: Odhady založené na převážených datech.

Stejně závěry platí i tehdy, pokud se podíváme na další religiózní výroky, které jsme analyzovali v této kapitole (viz graf 3.2). Ve všech případech totiž najdeme signifikantně vyšší podíl žen než mužů, který v dané fenomény věří. Na základě šetření ISSP 2008 můžeme usoudit, že se téměř 60 procent českých žen domnívá, že je možné předvídat budoucnost, a více než polovina věří, že amulety občas přinášejí štěstí nebo že léčitelé mají schopnosti nadpřirozeně uzdravovat. Podíl mužů, který podobným fenoménům věří, je přitom ve všech případech přibližně o třetinu nižší než podíl žen a mezi muži tak převažují „racionální“ jedinci odmítající působení podobných nadpřirozených jevů.

3 Součet kategorií „nevěřím v Boha“ a „nevím, zda Bůh je, a nevěřím, že se to dá zjistit“.

4 Součet kategorií „někdy se mi zdá, že v Boha věřím, a někdy že ne“, „i když mám pochybnosti, cítím, že v Boha věřím“ a „vím, že Bůh skutečně existuje, a nepochybuji o tom“.

Graf 3.2. Souhlas s religiózními výroky podle pohlaví

Zdroj: ISSP 2008.

3.4. Víra a věk

V kapitole 2 jsme ukázali, že starší lidé více chodí do kostela a častěji se hlásí k náboženskému vyznání než lidé z mladších generací. Podobné rozdíly najdeme i tehdy, pokud se zaměříme na otázku, čemu lidé věří. Starší lidé jsou přitom otevřenější všem typům náboženské víry, a to jak té „tradičnější“ křesťanské, tak té, kterou můžeme označit jako „alternativní“. Starší generace tak častěji věří v Boha, nebe, peklo, ale také v účinek hvězd, nadpřirozené působení zesnulých nebo schopnosti léčitelů.

Přesnější podíly dotazovaných, kteří věří v Boha, seříděné podle věku nalezneme v tabulce 3.5. Vidíme z ní, že ve věkové skupině 60 let a více byl téměř pětinasobný podíl respondentů, kteří si byli jistí, že Bůh existuje (20,7 %), než mezi dotazovanými ve věku 18–30 let (4,4 %). Podobně platí, že jen pětina starších respondentů v Boha nevěřila (23,7 %), zatímco mezi nejmladší věkovou skupinou se k této odpovědi přihlásila polovina dotazovaných (49,7 %).

Podobné, i když slabší rozdíly dokumentuje i graf 3.3, který zobrazuje souhlas s nadpřirozenými jevy ve věkových skupinách 18–35 let a 60 let a starší. Tento graf potvrzuje, že starší lidé věří častěji v nadpřirozené jevy bez ohledu na to, o jaký typ nadpřirozena se jedná. Výjimkou byla představa, že amulety občas přinášejí štěstí, a víra v možnost dosažení nirvany, v jejichž případě byly rozdíly mezi oběma věkovými skupinami zanedbatelné. Největší rozdíly pak najdeme v představách, které jsou spojeny s křesťanstvím (nebe, peklo, zázraky).

Tabulka 3.5. Víra v Boha podle věku (v %)*

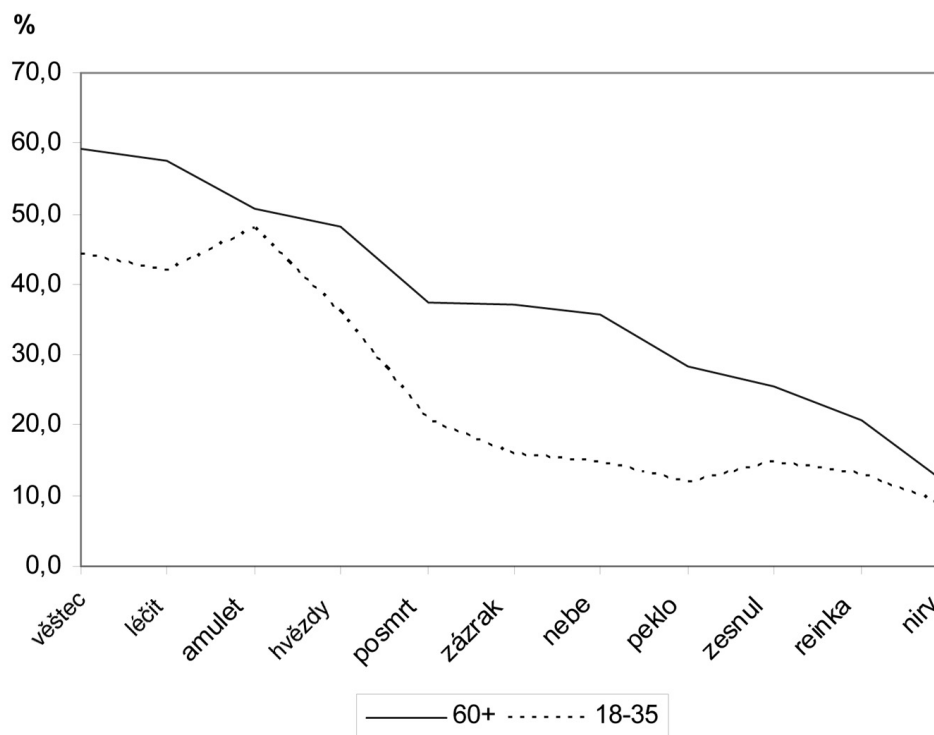
Věk	18–30	31–40	41–50	51–60	60+
Nevěřím.	49,7	51,1	37,7	41,8	23,7
Vím a nepochybuji.	4,4	8,7	8,0	12,6	20,7

Zdroj: ISSP 2008.

Poznámky: Odhady založené na převážených datech.

* Přesné znění otázek viz tabulka 3.1.

Graf 3.3. Souhlas s religiálními výroky podle věku

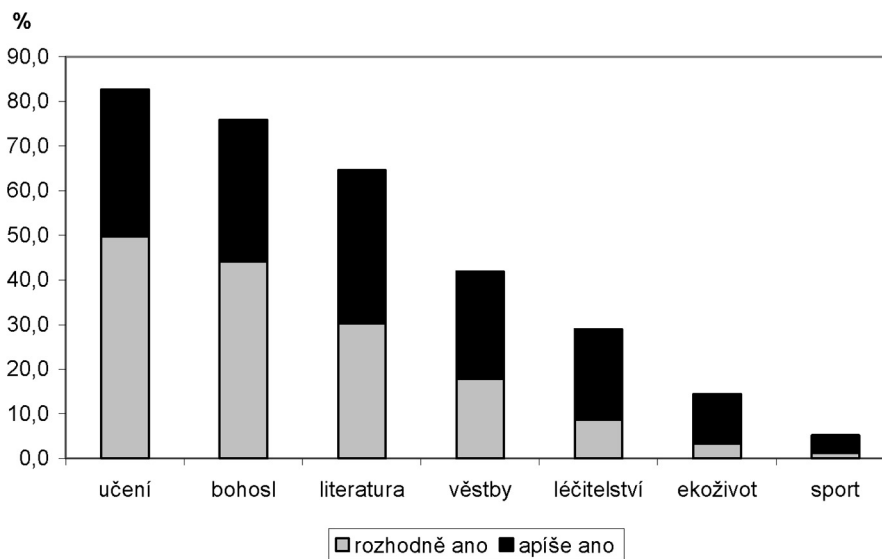
Zdroj: ISSP 2008.

3.5. Věří věřící, že jsou věřící?

Jak naznačují předchozí odstavce, většina Čechů sice nevěří v Boha, ale značná část z nich nemá problém věřit v účinky amuletů, horoskopů nebo schopnosti léčitelů. Na závěr této kapitoly nás zajímá, zda česká populace tento druh víry vůbec vnímá jako projevy náboženství, respektive, jaké aktivity hodnotí jako náboženské a jaké nikoliv. Respondentům šetření ISSP 2008 bylo k tomuto účelu předloženo sedm aktivit a dotazovaní se měli vyjádřit, zda danou aktivitu považují na projev náboženství, či nikoliv. Konkrétně se jednalo o následující aktivity a představy: 1) účast na mši nebo bohoslužbě (bohosl); 2) souhlas s církevním učením (učení); 3) víru ve věštby (věštby); 4) víru v léčitelské schopnosti (léčitelství); 5) četbu duchovní literatury (literatura); 6) sportovní fandovství (sport) a 7) životní styl zdůrazňující návrat k přírodě (ekoživot).

Graf 3.4. naznačuje, že Češi vnímají jako náboženské pouze aktivity a představy spojené s institucionalizovaným náboženstvím, zatímco víra v nadpřirozeno stojící mimo církevní věrouku je považována za nenáboženskou. Ve výzkumu ISSP 2008 tak přibližně čtyři pětiny respondentů souhlasily s tím, že účast na bohoslužbách nebo souhlas s církevním učením je projev náboženství (82,7 %, respektive 75,9 %). Tři pětiny respondentů však byly přesvědčeny, že věřit ve věštby není projevem náboženství (59,1 %), a tři čtvrtiny dotazovaných nesouhlasilo s tím, že víra v nadpřirozené schopnosti léčitelů, by měla být zařazena mezi náboženské projevy (71,0 %).

Graf 3.4. Hodnocení situací a jednání jako projev náboženství

Zdroj: ISSP 2008.

3.6. Závěr

Jak jsme v této kapitole ukázali, Češi zdaleka nejsou tak sekularizovaní, jak by se mohlo zdát při pohledu na nízkou návštěvnost kostelů a nízký podíl vyznávajících. V České republice sice není příliš rozšířená víra v Boha, ale mnozí z nás věří v existenci nadpřirozených jevů. Empirické výzkumy tak potvrzují, že i v české – zdánlivě sekularizované – společnosti přetrvává vysoká víra v nadpřirozeno, jak jsme ukázali v první kapitole. V nadpřirozeno přitom věří častěji ženy než muži a častěji lidé starší než mladší. Z těchto deskriptivních statistik ale nepoznáme to, zda je efekt věku a pohlaví závislý na dalších faktorech nebo zda se ovlivňují navzájem. Nepoznáme z nich ano to, jak spolu jednotlivé obsahy víry souvisejí. V následující kapitole se proto budeme věnovat otázce, zda můžeme mluvit o konzistentních náboženských orientacích a zda například lidé, kteří věří v Boha, také častěji věří v nebe, než ti, kteří existenci Boha odmítají, ale věří v účinky horoskopů. Rovněž nás bude zajímat efekt pohlaví, věku a vzdělání na tyto religiózní orientace.

Datové zdroje

International Social Survey program 1999, 2008. Praha: SOÚ AV ČR, v.v.i.
Detradicionalizace a individualizace náboženství. 2006. Praha: SOÚ AV ČR.
European value survey. 1999. Brno: Masarykova univerzita.

4. Náboženské dimenze a jejich sociodemografická podmíněnost

Blanka Řeháková, Dana Hamplová

V předchozí kapitole jsme se pokusili zmapovat, jaké náboženské koncepty jsou v české společnosti populární, a ukázali jsme, že víra v horoskopy, věštce, léčitele a účinek amuletů je zde rozšířenější než víra v Boha, nebe, peklo nebo zázraky. Doložili jsme rovněž, že ženy věří v nadpřirozeno častěji než muži a že starší lidé jsou religióznější než mladší jedinci. V této kapitole v tomto tématu pokračujeme se změněnou perspektivou. Zajímá nás totiž, zda mezi jednotlivými obsahy víry existuje nějaká souvislost a zda můžeme hovořit o religiózních orientacích a jak tyto orientace souvisejí se socioekonomickými charakteristikami. Odhadujeme proto nejprve faktorovou analýzu, jejímž cílem je určit, zda se za odpověďmi skrývají nějaké pravidelnosti. Poté sledujeme to, jaké charakteristiky mají lidé, které je možné označit za „věřící“ z hlediska každé dimenze. Opět vycházíme z dat ISSP 2008.

4.1. Tři religiózní dimenze: křesťanství, magie/alternativní religiozita a východní tradice

Do faktorové analýzy vstoupilo dvanáct proměnných: POSMRT, NEBE, PEKLO, ZÁZRAK, REINKA, NIRV, ZESNUL, AMULET, VĚŠTEC, HVĚZDY, LÉČIT a VÍRBOH (znění otázek a možné odpovědi čtenáři naleznou v kapitole 3; ve faktorové analýze jsme však používali opačnou škálu, tj. 1 znamená „rozhodně ne“ a 4 „rozhodně ano“). Proměnná VÍRBOH rozřazuje dotazované podle toho, zda v současnosti věří v Boha a zda vždy věřili. Dotazník ISSP sledoval víru v Boha i další otázkou, a to „Existuje Bůh, který osobně pečuje o každou lidskou bytost?“. Při analýzách jsme zvažovali, zda by druhá zmíněná otázka nebyla vhodnější. Její použití však nijak nezměnilo interpretaci faktorů, ale snížil se podíl vysvětlené variability. Rozhodli jsme se proto zůstat u proměnné VÍRBOH (více viz Příloha 1).

Pracovali jsme s faktorovou analýzou označovanou jako analýza hlavních složek a s rotační metodou varimax s Kaiserovou normalizací. Nejprve jsme odhadli tzv. míry výběrové adekvátnosti (Kaiser-Meyer-Olkin neboli KMO statistiky), pomocí kterých lze zjistit vhodnost použití faktorové analýzy. Tyto statistiky nabývají pro celek zmíněných 12 proměnných hodnotu 0,900. Pokud se podíváme na tyto proměnné individuálně, získáme následující hodnoty výběrové adekvátnosti: 0,935 (POSMRT), 0,850 (NEBE), 0,863 (PEKLO), 0,951 (ZÁZRAK), 0,878 (REINKA), 0,895 (AMULET), 0,858 (VĚŠTEC), 0,921 (LÉČIT), 0,889 (HVĚZDY), 0,878 (NIRV), 0,942 (ZESNUL), 0,945 (VÍRBOH). Všechny tyto hodnoty lze považovat za vynikající, a použití faktorové analýzy je tedy smysluplné.

Při analýze byly extrahovány tři faktory, neboť tři tzv. charakteristická čísla byla větší než jedna (6,053; 1,931; 1,135). Můžeme tedy předpokládat, že se za odpověďmi na zmíněné religiozní výroky skrývají tři religiozní dimenze. Po rotaci vysvětluje první faktor 32,032 % variance, tzn. odpovědi na dané otázky vysvětlují přibližně 32 % rozdílů mezi respondenty, druhý faktor 23,738 % a třetí faktor 20,220 %. Celkem je tedy vysvětleno 75,995 % variance.

První extrahovaný faktor je syčen proměnnými POSMRT, NEBE, PEKLO, ZÁZRAK a VÍRBOH (viz tabulku 4.1). To znamená, že lidé, kteří věří v Boha, často věří i v posmrtný život, nebe, peklo a náboženské zázraky. Toto náboženské přesvědčení jsme se rozhodli označit jako „tradiční křesťanství“. Druhý faktor je syčen proměnnými AMULET, VĚŠTEC, LÉČIT a HVĚZDY. Zdá se tedy, že lidé, kteří věří v amulety, rovněž tíhnou k přesvědčení, že je možné předvídat budoucnost, a věří ve schopnosti léčitelů a vliv hvězd. Tato náboženská orientace by se dala označit celou řadou jmen, např. okultismus, magie nebo „alternativní religiozita“ (viz kapitola 1). Konečně třetí faktor je syčen proměnnými REINKA, NIRV, ZESNUL, tj. fenomény charakteristickými pro východní náboženství. V souladu s tím tento faktor nazýváme „východní tradicí“. Zde musíme čtenářům připomenout práci Ellwooda a Partina [1988], kterou jsme představili v první kapitole. Tito autoři upozorňují, že v západním světě po staletí koexistují dvě vize skutečnosti. První je reprezentovaná křesťanstvím (a moderní) vědou a druhá alternativní religiozitou. První dvě dimenze vytvořené faktorovou analýzou těmito dvěma vizím skutečnosti odpovídají. Naše analýzy však naznačují, že se zde k těmto tradičním dimenzím přidává i nová, spojená s východními náboženstvími.

Tabulka 4.1. Faktorové zátěže (po kolmé rotaci) získané metodou hlavních komponent

Proměnná	Faktor 1	Faktor2	Faktor3
POSMRT	0,789	0,148	0,404
NEBE	0,904	0,136	0,224
PEKLO	0,889	0,070	0,228
ZÁZRAK	0,776	0,223	0,337
REINKA	0,271	0,205	0,837
AMULET	0,068	0,802	0,176
VĚŠTEC	0,202	0,852	0,144
LÉČIT	0,159	0,743	0,102
HVĚZDY	0,158	0,802	0,178
NIRV	0,224	0,150	0,856
ZESNUL	0,358	0,248	0,717
VÍRBOH	0,815	0,242	0,091

Zdroj: ISSP 2008.

Z korelační matice (viz tabulka 4.2), která vstoupila do faktorové analýzy, je zřejmá provázanost tradiční křesťanské víry, alternativní spirituality a východní tradice. Toto zjištění není nijak překvapivé, protože snaha ovládat transcendentní síly byla historicky součástí některých křesťanských tra-

dic [Greeley 2003]. Prolínání různých typů religiozity je pak ještě nepochybně zvýrazněno synkretičností moderních privatizovaných významových systémů [Knoblauch 2003; Luckmann 1967]. Kvůli provázanosti faktorů vytvořených faktorovou analýzou jsme odhadli rovněž faktorovou analýzu se šikmou rotací. Výsledky jsou v tabulkách 4.3 (pattern matrix) a 4.4 (structure matrix). Faktory se interpretují na základě zátěží v tabulce 4.3, tabulka 4.4 ukazuje korelace mezi každým faktorem a každou proměnnou. V tabulce 4.3 vidíme, že faktory odhadnuté pomocí faktorové analýzy se šikmou rotací jsou syceny stejnými proměnnými, jako tomu bylo, když jsme použili kolmou rotaci. Tabulka 4.3 má však poněkud blíže k ideálu prosté struktury než tabulka 4.1. V tabulce 4.4 si všimněme, že víra v posmrtný život a víra v zázraky má korelace větší než 0,5 i se třetím faktorem (0,575; 0,518). Naopak víra v nadpřirozené působení zesnulých předků má korelaci větší než 0,5 i s prvním faktorem (0,508). Tato skutečnost se projevuje i v tabulce 4.3, kdy faktorové zátěže u těchto tří proměnných nejsou tak kontrastní jako u ostatních proměnných. Korelace mezi prvním a druhým faktorem je 0,252, mezi prvním a třetím 0,393 a mezi druhým a třetím 0,269.

Tabulka 4.2. Korelační matice vstupující do faktorové analýzy

	Posmrt	Nebe	Peklo	Zázraky	Reinka	Amulety
Posmrt	1,000	0,812	0,755	0,732	0,571	0,266
Nebe		1,000	0,888	0,743	0,455	0,233
Peklo			1,000	0,741	0,452	0,175
Zázrak				1,000	0,533	0,304
Reinka					1,000	0,318
Amulet						1,000
	Věštec	Léčit	Hvězdy	Nirv	Zesnul	Vírboh
Posmrt	0,349	0,271	0,305	0,502	0,610	0,658
Nebe	0,329	0,255	0,308	0,424	0,508	0,714
Peklo	0,264	0,223	0,263	0,422	0,465	0,660
Zázrak	0,393	0,322	0,361	0,493	0,551	0,688
Reinka	0,350	0,282	0,366	0,720	0,644	0,370
Amulet	0,640	0,477	0,593	0,272	0,336	0,248
	Věštec	Léčit	Hvězdy	Nirv	Zesnul	Vírboh
Věštec	1,000	0,593	0,682	0,307	0,385	0,381
Léčit		1,000	0,497	0,263	0,317	0,309
Hvězdy			1,000	0,302	0,360	0,314
Nirv				1,000	0,610	0,332
Zesnul					1,000	0,429
Vírboh						1,000

Zdroj: ISSP 2008.

Tabulka 4.3. Matice vzorů faktorové analýzy, rotované řešení

Proměnná	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3
POSMRT	0,747	0,022	0,275
NEBE	0,912	0,019	0,059
PEKLO	0,901	-0,048	0,073
ZÁZRAK	0,739	0,120	0,195
REINKA	0,090	0,084	0,837
AMULET	-0,045	0,806	0,092
VĚŠTEC	0,101	0,848	0,028
LÉČIT	0,075	0,743	0,001
HVĚZDY	0,052	0,796	0,078
NIRV	0,041	0,030	0,872
ZESNUL	0,205	0,134	0,685
VÍRBOH	0,834	0,155	-0,081

Zdroj: ISSP 2008.

Tabulka 4.4. Matice struktury faktorové analýzy, rotované řešení

Proměnná	Faktor 1	Faktor 2	Faktor 3
POSMRT	0,861	0,284	0,575
NEBE	0,939	0,264	0,422
PEKLO	0,918	0,198	0,414
ZÁZRAK	0,846	0,358	0,518
REINKA	0,440	0,332	0,895
AMULET	0,195	0,820	0,291
VĚŠTEC	0,326	0,881	0,295
LÉČIT	0,262	0,763	0,230
HVĚZDY	0,283	0,830	0,312
NIRV	0,391	0,274	0,896
ZESNUL	0,508	0,370	0,802
VÍRBOH	0,841	0,343	0,289

Zdroj: ISSP 2008.

To, nakolik silné je spojení mezi jednotlivými obsahy věr, můžeme ukázat na statistice označované jako Cronbachovo alfa. Pro všech 12 proměnných nabývá hodnoty 0,907 (možné maximum je 1,00), pro proměnné sytící první faktor (tradiční křesťanství) 0,929, pro proměnné sytící druhý faktor (alternativní religiozita) 0,847 a pro proměnné sytící třetí faktor (východní tradice) 0,850. Vesměs se jedná o hodnoty velmi příznivé, takže jsme mohli vytvořit součtové indexy (průměry odpovědí), abychom s religiozními orientacemi mohli pracovat jako s celkem. Součtové indexy byly vytvořeny následujícím způsobem:

(POSMRT + NEBE + PEKLO + ZÁZRAK + VÍRBOH) / 5,
(AMULET + VĚŠTEC + LÉČIT + HVĚZDY) / 4,
(REINKA + NIRV + ZESNUL) / 3.

Rozdělení součtových indexů se nachází v tabulce 4.5. Respondentů, kteří rozhodně nevěří ani v jeden atribut křesťanství, je 38 procent, respondentů, kteří rozhodně nevěří ani v jeden atribut východní tradice, je 52,1 procent. Zcela jinak je tomu u alternativní religiozity. Striktně nevěřících je jen 5,7 procent, můžeme tedy konstatovat, že tento typ religiozity je nejrozšířenější.

Pro další analýzu jsme z těchto součtových indexů vytvořili tři dvouhodnotové proměnné, které jsme nazvali *Křesťanství*, *Magie* a *Východ*. Proměnná *Křesťanství* nabývá hodnotu 1, když součtový index vytvořený z atributů křesťanství je menší nebo roven 1,60. Tato hodnota označuje respondenty, kteří na všechny otázky týkající se křesťanství odpověděli buď rozhodně nevěřím, nebo spíše nevěřím. V kategorii 1 je 58,2 procent respondentů. Je-li součtový index větší než 1,60, proměnná *Křesťanství* je přiřazena hodnota 2. Proměnná *Magie* nabývá hodnotu 1, když součtový index vytvořený z atributů víry v alternativní religiozitu je menší nebo roven 1,75. Do této kategorie spadají respondenti, kteří na otázky odkazující na alternativní religiozitu odpověděli buď rozhodně nevěřím, nebo spíše nevěřím. V kategorii 1 je 23,1 procent respondentů. Všichni ostatní náleží do kategorie 2 proměnné *Magie*. Proměnná *Východ* má hodnotu 1, když je součtový index vytvořený z atributů východní tradice menší nebo roven 1,67, v opačném případě nabývá hodnotu 2. Do první kategorie patří respondenti, kteří rozhodně nebo spíše nevěří v žádný atribut východní tradice; těch je 68,0 %. Pro stručnost budeme o první kategorii proměnných *Křesťanství*, *Magie* a *Východ* hovořit jako o kategorii nevěřících v tom či onom směru. V další části této kapitoly budeme zkoumat, jak pohlaví, věk a nejvyšší dosažené vzdělání ovlivňují, zda jedinec spadá do kategorie nevěřících.

4.1.1. Křesťanství, pohlaví a věk

Začněme nejprve s tradiční křesťanskou vírou. Mění se podíly nevěřících v souvislosti s pohlavím a věkem? Jestliže ano, tak jak? Tyto otázky zodpovíme pomocí logitového modelu, ve kterém je *Křesťanství* vysvětlovanou proměnnou a *Pohlaví* a *Věk* jsou vysvětlujícími proměnnými (proměnná *Věk* má čtyři kategorie: 18–29 let, 30–44 let, 45–59 let a 60+ let). Když jsme „věřící“ a „nevěřící“ křesťany roztrídili podle pohlaví a věku, získali jsme tabulku se 16 poli, z nichž žádné není prázdné. V dalším kroku jsme testovali, které vztahy mezi proměnnými jsou podstatné (statisticky významné). Konečný model, který dobře reprodukuje pozorovaná data ($L^2 = 3,206$, $df = 3$, $P = 0,361$, maximální adjustované reziduum = $\pm 1,3153$), obsahuje efekty *Křesťanství*, *Křesťanství * Pohlaví*, *Křesťanství * Věk(1)*, *Křesťanství * Věk(3)*, *Křesťanství * Pohlaví * Věk(3)*. Pro proměnnou *Věk* jsme použili kontrasty, které porovnávají sousední kategorie, označení *Věk(1)* znamená porovnání druhé a první věkové kategorie, *Věk(3)* znamená porovnání třetí a druhé věkové kategorie. Výsledky, plynoucí z tohoto modelu, jsou v tabulce 4.6, která ukazuje, kolikrát více je v dané kategorii nevěřících než věřících.

Nejprve si všimněme, že pouze v jednom případě je nevěřících méně než těch, kteří věří alespoň v nějaký prvek charakterizující křesťanskou víru, a to je případ žen šedesátiletých a starších. Jinými slovy: pouze mezi staršími ženami převažují věřící (v tom smyslu, že připouští alespoň jeden z atributů křesťanské víry). Dále si všimněme, že podíly nevěřících a ostatních jsou ve všech věkových kategoriích větší pro muže než pro ženy, tedy muži věří méně často než ženy. Dále jak pro ženy, tak pro muže platí, že nejméně věřících je v nejmladší věkové skupině a nejvíce v nejstarší skupině. Zmenšení podílu ne-

věřících mezi prvními dvěma kategoriemi věku je stejné pro muže i ženy ($2,129/3,253 = 1,417/2,165 = 0,65$, $z = -2,173$). Zmenšení podílu nevěřících mezi třetí a čtvrtou kategorií věku už ale není stejné pro muže i ženy, pro ženy je pokles mnohem výraznější ($1,881/2,129 = 0,88$; $0,436/1,417 = 0,31$; $z = -3,996$).

4.1.2. Křesťanství a vzdělání

Nyní se zaměříme na souvislost mezi křesťanskou vírou a vzděláním a na to, zda tuto souvislost ovlivňuje, jestli se jedná o muže nebo o ženy. V logitovém modelu je vysvětlovanou proměnnou Křesťanství, vysvětujícími proměnnými jsou Pohlaví a Vzdělání (bez maturity, s maturitou, vyšší). Tříděním třetího stupně vzniklo 12 polí, která jsou všechna zaplněná. Logitový model, který dobře reprodukuje data ($L^2 = 2,362$, $df = 2$, $P = 0,307$, maximální adjustované reziduum = $\pm 1,425$), obsahuje efekty Křesťanství, Křesťanství * Pohlaví, Křesťanství * Vzdělání. Výsledky jsou v tabulce 4.7. Jedinou skupinou, kde věřící převažují, jsou ženy bez maturity. Téměř stejný počet nevěřících a věřících je v případě žen s vyšším vzděláním. Z modelu dále vyplývá, že efekt vzdělání je stejný pro muže a ženy, i když je mezi muži celkově více nevěřících ($z = 6,634$). Nejméně nevěřících je mezi jedinci bez maturity. V kategorii „s maturitou“ stoupne jejich podíl 1,95krát ($3,324/1,706 = 1,473/0,756 = 1,95$; $z = 4,912$), v kategorii „vyšší“ ale klesne proti předchozí hodnotě 0,71krát ($2,366/3,324 = 1,049/1,473 = 0,71$; $z = -1,536$). Poslední hodnota není významná ani na hladině 0,10, vynechání odpovídajícího efektu Křesťanství * Vzdělání(2) by už ale vedlo k nepřijatelnému modelu. Musíme zde však připomenout, že se nutně nemusí jednat o racionalizační účinek moderního vzdělání a že vztah mezi vírou a vzděláním může být do značné míry vysvětlitelný efektem věku (více viz kapitola 2, oddíl 2.1.4). Ten však v modelu nekontrolujeme.

Tabulka 4.5. Rozdělení součtových indexů vytvořených po řadě z položek křesťanství, magie a východní tradice

Křesťanství		Magie		Východ	
Hodnota	Procento	Hodnota	Procento	Hodnota	Procento
1,00	38,0	1,00	5,7	1,00	52,1
1,20	9,3	1,25	4,6	1,33	8,0
1,40	6,2	1,50	6,8	1,67	8,0
1,60	4,6	1,75	6,0	2,00	15,6
1,80	6,8	2,00	11,7	2,3	3 5,7
2,00	4,6	2,25	9,7	2,67	3,9
2,20	2,5	2,50	9,7	3,00	4,2
2,40	3,6	2,75	13,3	3,33	0,9
2,60	3,0	3,00	16,2	3,67	0,5
2,80	3,1	3,25	8,4	4,00	1,2
3,00	3,2	3,50	3,0		
3,20	4,8	3,75	2,6		
3,40	2,2	4,00	2,2		
3,60	1,8				
3,80	1,9				
4,00	4,3				

Zdroj: ISSP 2008.

Tabulka 4.6. Podíly četností nevěřících a věřících v atributy křesťanské víry podle pohlaví a věku

Pohlaví	Věk			
	18–29	30–44	45–59	60 a více
Muž	3,253	2,129	2,129	1,881
Žena	2,165	1,417	1,417	0,436

Zdroj: ISSP 2008.

Tabulka 4.7. Podíly četností nevěřících a věřících v atributy křesťanské víry podle pohlaví a vzdělání

Pohlaví	Vzdělání		
	Bez maturity	S maturitou	Vyšší
Muž	1,706	3,324	2,366
Žena	0,756	1,473	1,049

Zdroj: ISSP 2008.

4.1.3. Alternativní religiozita/magie, pohlaví a věk

Stejně postupy budeme používat i pro analýzu toho, jak pohlaví, věk a vzdělání ovlivňují podíly nevěřících v atributy magie/alternativní religiozity. V následujícím logitovém modelu je proto vysvětlovanou proměnnou *Magie*, vysvětlujícími proměnnými jsou *Pohlaví* a *Věk* (popis kategorií viz oddíl 4.1). Model s efekty *Magie*, *Magie * Pohlaví*, *Magie * Věk(2)*, *Magie * Věk(3)* reprodukuje data velmi dobře ($L^2 = 2,944$, $df = 4$, $P = 0,567$, maximální adjustované reziduum = $\pm 1,499$). Z tabulky 4.8, která přináší odhady na něm založené, vidíme, že ve všech skupinách převažují ti, kteří připouštějí existenci nějakého fenoménu spojeného s alternativní religiozitou, a že jsou tyto představy častější mezi ženami než mezi muži ($z = -3,470$). Největší podíl nevěřících je pak mezi muži ve věku 45–59 let, nejmenší podíl nevěřících je naopak mezi ženami ve věku 60 a více let.

Efekt věku je stejný pro obě pohlaví: v prvních dvou věkových skupinách jsou podíly četností nevěřících a věřících stejné, tj. lidé ve věku 18–29 let se z hlediska víry ve fenomény spojené s alternativní religiozitou nijak neliší od jedinců ve věku 30–44 let. V kategorii 45–59 však šance „být nevěřící“ stoupnou 1,36krát ($0,518/0,380 = 1,36$; $0,318/0,233 = 1,36$; $z = 1,842$). Jinými slovy, mladší věkové kategorie (konkrétně lidé ve věku 18–44) věří v amulety, schopnosti věštců a léčitelů a působení hvězdných znamení častěji než jedinci ve věku 45–59. V kategorii 60 a více let podíly nevěřících klesnou při porovnání s předchozí kategorií 0,58krát ($0,300/0,519 = 0,58$; $0,184/0,318 = 0,58$; $z = -3,052$).

4.1.4. Alternativní religiozita/magie a vzdělání

Vysvětlovanou proměnnou zůstává *Magie*, vysvětlujícími proměnnými jsou *Pohlaví* a *Vzdělání* (viz tabulka 4.9). Model s efekty *Magie * Pohlaví*, *Magie * Vzdělání(1)*, *Magie * Pohlaví * Vzdělání(1)* reprodukuje pozorovaná data velmi dobře ($L^2 = 0,810$, $df = 2$, $P = 0,667$, maximální adjustované reziduum = $\pm 0,143$). Z modelu vyplývá, že vzdělání ovlivňuje víru ve fenomény spojené s alternativní religiozitou jinak u mužů a jinak u žen. Zatímco u mužů je podíl nevěřících největší pro kategorii „bez maturity“, u žen je pro tuto kategorii nejmenší. To znamená, že vzdělanější ženy věří v amulety, horoskopy, věštce a léčitele méně často než ženy, které nezískaly ani maturitu. V případě mužů však platí přesný opak: vzdělanější muži jsou těmto fenoménům otevřenější. Zde však musíme připomenout skutečnost, že i přes tento vzdělanostní gradient muži celkově připouštějí existenci těchto nadpřirozených fenoménů méně často. To znamená, že vzdělanější muži jsou sice otevřenější nadpřirozenosti tohoto typu než muži bez maturity, ale přesto v něj věří výrazně méně často než ženy. Pro muže i ženy je však shodné, že zásadním předělem je maturita. Mezi středoškoláky a vysokoškoláky zásadní rozdíly nenajdeme.

Tabulka 4.8. Podíly četností nevěřících a věřících v atributy víry v magii podle pohlaví a věku

Pohlaví	Věk			
	18–29	30–44	45–59	60 a více
Muž	0,380	0,380	0,519	0,300
Žena	0,233	0,233	0,318	0,184

Zdroj: ISSP 2008.

Tabulka 4.9. Podíly četností nevěřících a věřících v atributy víry v magii podle pohlaví a vzdělání

Pohlaví	Vzdělání		
	Bez maturity	S maturitou	Vyšší
Muž	0,415	0,360	0,360
Žena	0,196	0,283	0,283

Zdroj: ISSP 2008.

4.1.5. Východní tradice, pohlaví a věk

Zbývá proměnná *Východ* odkazující k víře v reinkarnaci, nirvánu a působení zesnulých předků. V modelu s vysvětlujícími proměnnými *Pohlaví* a *Věk* jsou přítomny efekty *Východ*, *Východ * Pohlaví*, *Východ * Věk(2)*, *Východ * Pohlaví * Věk(2)*. Model reprodukuje pozorovaná data velmi dobře ($L^2 = 2,560$, $df = 4$, $P = 0,634$, maximální adjustované reziduum = $\pm 1,400$). Z tabulky 4.10 vyplývá, že ve všech věkových kategoriích převažují nevěřící nad těmi, kdo připouštějí možnost, že fenomény spojené s východní tradicí jsou skutečné. Nejméně častý je pak tento typ religiozity u mužů ve věku nad 45 let. Relativně nejčastější je víra v prvky spojené s východní tradicí naopak u žen ve věku nad 45 let. Dále stojí za povšimnutí, že podíl nevěřících ve věkových kategoriích 18–44 a 45–59 je prakticky stejný pro obě pohlaví. To je skutečnost, se kterou se zde setkáváme prvně. Tabulka 4.10 dále ukazuje, že nejvýznamnější je předěl mezi lidmi nad 45 let a těmi mladšími, tj. podíly nevěřících jsou stejné v prvních dvou věkových kategoriích a stejné ve třetí a čtvrté věkové skupině. Věk ale ovlivňuje víru v atributy východní tradice jinak u mužů a jinak u žen. Zatímco muži ve věku nad 45 let věří méně často než muži mladší, u žen je tomu naopak.

4.1.6. Východní tradice a vzdělání

V modelu s vysvětlovanou proměnnou *Východ* a vysvětlujícími proměnnými *Pohlaví* a *Vzdělání* jsou přítomny jen efekty *Východ*, *Východ * Pohlaví*. Model reprodukuje pozorovaná data velmi dobře ($L^2 = 3,103$, $df = 4$, $P = 0,541$, maximální adjustované reziduum = $\pm 1,322$). To tedy znamená, že vzdělání víru v atributy spojené s východní tradicí nijak neovlivňuje (viz tabulku 4.11).

Tabulka 4.10. Podíly četností nevěřících a věřících v atributy víry východních směrů podle pohlaví a věku

Pohlaví	Věk			
	18–29	30–44	45–59	60 a více
Muž	2,222	2,222	3,091	3,091
Žena	2,258	2,258	1,555	1,555

Zdroj: ISSP 2008.

Tabulka 4.11. Podíly četností nevěřících a věřících v atributy víry východních směrů podle pohlaví a vzdělání

Pohlaví	Vzdělání		
	Bez maturity	S maturitou	Vyšší
Muž	2,625	2,625	2,625
Žena	1,766	1,766	1,766

Zdroj: ISSP 2008.

4.2. Obecná religiozita

Jak jsme už zmínili v počátku této kapitoly, tradiční křesťanská víra, alternativní religiozita a víra ovlivněná východní tradicí jsou do značné míry provázané. O tom svědčí korelační matice atributů těchto věr (viz tabulku 4.2), ale také to, že reliabilita součtového indexu, vzniklého ze všech dvanácti položek (Posmrt, Nebe, Peklo, Zázrak, Reinka, Amulet, Věštec, Léčit, Hvězdy, Nirv, Zesnul, Vírboh) je vysoká (Cronbachovo alfa se rovná 0,907). Tento součtový index tak charakterizuje obecnou religiozitu. Respondentů, o nichž můžeme prohlásit, že jsou prakticky nezasaženi žádným typem religiozity je 25,3 procent z 860 respondentů, kteří se vyjádřili ke všem 12 položkám (hodnota indexu pro tyto respondenty se pohybuje mezi 1,00 a 1,34). Medián tohoto indexu se rovná 1,75. Z indexu obecné religiozity jsme vytvořili dvoukategoriatní proměnnou *Religiozita* a v následujících částech se zabýváme tím, jak tato obecná religiozita souvisí s pohlavím, věkem a vzděláním. V první kategorii budou respondenti nevěřící (ve smyslu obecné religiozity), v druhé kategorii budou všichni ostatní, tj. ti, kteří mají hodnotu výše zmíněného indexu větší než 1,34). Pomocí logitových modelů budeme opět zjišťovat, jak se mění poměr nevěřících pro kombinace pohlaví a věku a také pohlaví a vzdělání.

4.2.1. Obecná religiozita, pohlaví a věk

Začneme s modelem, ve kterém je vysvětlovanou proměnnou *Religiozita* a vysvětlujícími proměnnými jsou *Pohlaví* a *Věk*. V modelu jsou přítomny efekty *Religiozita*, *Religiozita * Pohlaví*, *Religiozita * Věk(2)*, *Religiozita * Věk(3)*, *Religiozita * Pohlaví * Věk(3)*, jde tedy o model poměrně složitý, ve kterém je obecná religiozita ovlivňována nejen pohlavím a věkem jednotlivě, ale i v interakci. Model reprodukuje pozorovaná data velmi dobře, o čemž svědčí následující hodnoty: $L^2 = 2,039$, $df = 3$, $P = 0,564$, maximální adjustované reziduum = $\pm 1,166$. Podíly nevěřících odhadnuté z tohoto modelu jsou v tabulce 4.12.

První, čeho si všimneme, je skutečnost, že podíly nevěřících jsou ve všech věkových kategoriích výrazně menší pro ženy než pro muže, tj. opět se nám potvrzuje, že ženy mají větší zájem o duchovní a náboženské otázky než muži. Obzvláště patrná je tato skutečnost ve věkové kategorii 45–59 let, kde ženy mají 2,9krát vyšší šance než muži v něco nadpřirozeného věřit ($0,738/0,256 = 2,9$). To je také kategorie, ve které je podíl nevěřících mužů největší. Zadruhé, věk ovlivňuje religiozitu mužů a žen jinak. Společné je pro obě pohlaví pouze to, že se první dvě věkové kategorie nijak výrazně neliší. U mužů ve středním věku však zásadně klesá zájem o jakékoliv náboženské a duchovní fenomény. Muži ve středním věku totiž projevují o náboženství nejmenší zájem ze všech (podíl nevěřících mužů se mezi kategoriemi 30–44 a 45–59 výrazně zvýší, a to 1,5krát: $0,738/0,48 = 1,5$). Naproti tomu u žen podobný pokles náboženských sentimentů nevidíme a rozdíl mezi mladšími ženami a ženami ve středním věku není statisticky významný. Mezi kategoriemi 45–59 a 60 a více let dochází k významnému poklesu podílu nevěřících, a to stejně silnému u mužů a žen ($0,738/0,384 = 0,256/0,133 = 1,9$). Nejmenší podíl nevěřících v nemateriální fenomény je tudíž právě mezi ženami ve věku 60 a více let.

Tabulka 4.12. Podíly četností nevěřících a věřících ve smyslu obecné religiozity podle pohlaví a věku

Pohlaví	Věk			
	18–29	30–44	45–59	60 a více
Muž	0,480	0,480	0,738	0,384
Žena	0,281	0,281	0,256	0,133

Zdroj: ISSP 2008.

4.2.2. Obecná religiozita, pohlaví a vzdělání

Model, který objasňuje vliv pohlaví a vzdělání na obecnou religiozitu, je proti předchozímu velmi jednoduchý. Obsahuje jen efekty *Religiozita*, *Religiozita * Pohlaví*, *Religiozita * Vzdělání(1)*. Navíc významnost efektu *Religiozita * Vzdělání(1)* je jen 0,1 ($z = 1,68$). Opět jde o model, který reprodukuje pozorovaná data velmi dobře: $L^2 = 2,310$, $df = 3$, $P = 0,511$, maximální adjustované reziduum = $\pm 1,261$. Odhady podílu nevěřících, které z tohoto modelu plynou, jsou v tabulce 4.13. Opět platí, že podíl nevěřících je vždy významně větší pro muže než pro ženy (2,4krát; $z = 5,304$). Co se vzdělání týče, nejméně „nevěřících“ je mezi jedinci bez maturity. Mezi těmi, kdo mají alespoň maturitu pak najdeme 1,3krát více těch, kteří existenci nadpřirozených jevů nepřipouštějí. Absolutně nejmenší je „nevíra“ u žen se vzděláním bez maturity, největší u mužů, kteří získali alespoň středoškolské vzdělání s maturitou.

Tabulka 4.13. Podíly četností nevěřících a věřících ve smyslu obecné religiozity podle pohlaví a vzdělání

Pohlaví	Vzdělání		
	Bez maturity	S maturitou	Vyšší
Muž	0,448	0,586	0,586
Žena	0,190	0,248	0,248

Zdroj: ISSP 2008.

4.3. Závěr

V této kapitole nás zajímalo, zda a jak spolu jednotlivé obsahy víry souvisejí a zda můžeme najít nějakou souvislost mezi zájmem o náboženské otázky a nadpřirozeno a základními sociodemografickými charakteristikami, jako jsou pohlaví, věk a vzdělání. Nejprve jsme odhadovali faktorovou analýzu, z níž vyplynulo, že náboženské představy lze rozdělit do tří skupin: tradiční křesťanské, alternativní religiozitu a víru ovlivněnou východní tradicí. Poté jsme se pokusili klasifikovat jedince

na ty, kdo daným fenoménům alespoň částečně věří, a ty, kdo jejich existenci nepřipouštějí. Musíme však připomenout, že naše definice „věřících“ je velmi široká a patří do ní každý, kdo připustil alespoň jeden atribut spojený s danou religiózní orientací.

Logitové modely dokládají, že náboženská víra – bez ohledu na to, zda se jedná o křesťanství, magii nebo prvky východních náboženství – není ve společnosti náhodně rozložená, ale souvisí se sociodemografickými charakteristikami jedince. Naše analýzy ukázaly, že víra v prvky křesťanské tradice je běžnější mezi ženami, staršími lidmi a jedinci s nižším vzděláním. V případě alternativní religiozity, kterou jsme v této kapitole rovněž nazývali magií, opět platí, že je typická spíše pro ženy. Souvislost s věkem však není tak přímočará, jako byla v případě křesťanů: nejméně „věřících“ v horoskopy, věštce a léčitele není mezi nejmladší věkovou skupinou, ale ve středním věku. Data ISSP 2008 rovněž naznačují, že i vliv vzdělání je v případě alternativní religiozity složitější. Zatímco v případě žen má vzdělání sekularizační efekt, u mužů jsme našli opačnou tendenci: vzdělanější muži byli otevřenější tomuto typu náboženských představ častěji než jejich méně vzdělané protějšky.

Náboženské představy vycházející z východních tradic byly opět častější mezi ženami než mezi muži. V případě zájmu o východní náboženství (či alespoň v případě víry v reinkarnaci, možnost dosažení nirvány či působení zesnulých předků) jsme však nenalezli žádnou souvislost se vzděláním. Posledním zjištěním pak bylo to, že rozdíly mezi věkovými skupinami jsou jiné u mužů a u žen. Zatímco mladší muži se zdají být atributům východních náboženství otevřenější než starší muži, u žen platí pravý opak: starší ženy věří těmto fenoménům častěji než ženy mladší.

Na závěr jsme pak přestali rozlišovat jednotlivé religiózní dimenze a analýzy jsme zopakovali s proměnnou, která charakterizuje obecnou religiozitu. Výsledky nejsou nijak překvapivé. Opět platí, že ženy jsou religióznější než muži; starší ženy jsou přitom nejreligióznější skupinou ve společnosti, nejmenší zájem o náboženské a duchovní otázky naopak projevují muži ve středním věku. Vztah mezi vzděláním a obecnou religiozitou je negativní, tj. čím je jedinec vzdělanější, tím menší jsou šance, že bude věřit v nadpřirozeno. Zde ale musíme připomenout předchozí analýzy, z nichž vyplývá, že se tento závěr týká pouze prvků křesťanského učení. V případě dalších dvou typů náboženských představ neplatí, že by v ně věřili spíše lidé s nižším vzděláním.

Literatura

- Ellwood, Robert S., Harry B. Partin. 1988. *Religious and Spiritual Groups in Modern America*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Greeley, Andrew M. 2003. *Religion in Europe at the End of the Second Millennium*. New Brunswick (USA) & London (UK): Transaction Publishers.
- Knoblauch, Hubert. 2003. „Europe and Invisible Religion.“ *Social Compass* 50: 267–274.
- Luckmann, Thomas. 1967. *The Invisible Religions: The Problem of Religion in Modern Society*. New York, London: MacMillan.

Datový zdroj

International Social Survey program. 2008. Praha: SOÚ AV ČR, v.v.i.

5. Náboženská socializace v dětství a zájem o náboženství v dospělosti

Blanka Řeháková

V kapitole 2 jsme se krátce zabývali otázkou, zda se náboženství do určité míry dědí a zda lze vyšší religiozitu starších generací částečně vysvětlit jako důsledek toho, že starší lidé vyrostli v dobách, kdy bylo obvyklé chodit do kostela. Na datech ISSP 2008 jsme opravdu ukázali, že přes 98 procent dotazovaných, kteří se v tomto výzkumu přihlásili k Římskokatolické církvi, pocházelo z katolické rodiny a že podobný trend – i když slabší – lze vystopovat i v případech jiných denominací. V této kapitole se otázce, jak moc se náboženství dědí, věnujeme podrobněji. Opět při tom vycházíme z dat ISSP 2008 (viz Úvod).

5.1. Náboženská socializace v dětství a zájem o náboženství v dospělosti

Na úvod musíme podotknout, že naše definice náboženské socializace je velmi široká. Ti, kdo jsou v tomto textu označováni za jedince s náboženskou socializací, tak zahrnují jak dotazované, kteří vyrůstali v rodinách praktikujících křesťanů a byli od dětství vychováváni k víře, tak jedince, jejichž „náboženská výchova“ spočívala v tom, že jejich rodiče v kolonce náboženské vyznání zaškrtnli nějakou církev. V druhé části této kapitoly se pak budeme věnovat pouze efektu náboženských aktivit.

Podívejme se nejprve na širší definici náboženské socializace. Na základě dat ISSP jsme vytvořili dvě proměnné. Proměnná *Dětství* vznikla z otázek „V jakém vyznání nebo náboženství jste byl(a) vychovávan(a)?“ a „Jak často jste navštěvoval(a) náboženské obřady, když Vám bylo asi 11 nebo 12 let?“. Tato proměnná nabývá hodnoty 1, jestliže respondent nebyl vychovávan v žádném náboženství a nikdy v dětství nechodil na bohoslužby. Tuto kategorii definujeme jako dětství bez vlivu náboženství (opomíjíme zde samozřejmě to, že víru mohl respondentům zprostředkovat někdo jiný než rodiče). V ostatních případech, kdy respondent měl nějaký, byť zcela mizivý, kontakt s církví a vírou, nabývá proměnná *Dětství* hodnoty 2.

Proměnná *Rodiče* vznikla rovněž ze dvou otázek, a to „Jaké bylo vyznání nebo náboženství Vaší matky (Vašeho otce), když jste byl(a) dítě?“ a „Jak často navštěvovala Vaše matka (navštěvoval Váš otec) náboženské obřady, když jste byl(a) dítě?“.¹ Proměnná *Rodiče* nabývá hodnotu 1, když byli oba

1 Jedná se o respondenty, kteří měli v dětství oba rodiče.

rodiče bez vyznání a nikdy nenavštěvovali bohoslužby, a tedy neprojevovali žádný zájem o náboženství a církevní život. V ostatních případech nabývá hodnoty 2.

K těmto dvěma proměnným připojujeme další, která shrnuje náboženskou příslušnost respondenta a jeho aktivity v dospělosti. Proměnná *Současnost* vznikla z otázek „K jakému náboženství se hlásíte?“ a „Jak často navštěvujete bohoslužby?“. Nabývá hodnoty 1, jestliže je respondent bez vyznání a nikdy nechodí bohoslužby, tedy náboženství nehraje v jeho životě žádnou roli. V ostatních případech, které zahrnují celou škálu intenzity náboženského života, nabývá proměnná *Současnost* hodnotu 2.

Rozdělení četností proměnných *Rodiče*, *Dětství* a *Současnost* jsou v tabulce 5.1. Vyčteme z ní, že 73 procent respondentů mělo rodiče, kteří nějakým způsobem přináleželi k církvi (buď tím, že se hlásili k nějakému náboženskému vyznání, nebo že chodili na bohoslužby, byť i méně často než jednou za rok). Pouze 59 procent respondentů však mělo samo v dětství nějaký (byť možná jen okrajový) kontakt s náboženstvím a pouze 49 procent dotazovaných projevuje zájem o náboženství v současnosti (byť jen tím, že se přihlásí k nějakému náboženskému vyznání).

Tabulka 5.1. Rozdělení procent pro proměnné *Rodiče*, *Dětství*, *Současnost*

Proměnná	Rodiče (n = 1160)	Dětství (n = 1411)	Současnost (n = 1455)
Nezájem o náboženství	27,0	40,8	51,1
Zájem o náboženství	73,0	59,2	48,9

Zdroj: ISSP 2008.

Tabulka 5.2. Souvislost role náboženství v životě rodičů a role náboženství v dětství respondenta (řádková procenta a adjustovaná rezidua, n = 1143)

Rodiče	Dětství			
	Bez vlivu náboženství		S vlivem náboženství	
	%	a. r.	%	a. r.
Nezájem o náboženství	97,4	25,9	2,6	-25,9
Zájem o náboženství	14,5	-25,9	85,5	25,9

Zdroj: ISSP 2008.

5.1.1. Náboženská socializace v dětství a pohlaví

To, že náboženská příslušnost rodičů do značné míry určuje, zda jsou jejich děti vystaveny náboženské socializaci, je zjevné (viz tabulka 5.2). V této části nás však zajímá, zda rodiče působí stejně na chlapce i děvčata a zda se vliv rodičů změnil v průběhu let. Na tyto otázky dostaneme odpověď pomocí dvou jednoduchých logitových modelů. V prvním je vysvětlovanou proměnnou *Dětství* a vysvětlujícími proměnnými jsou *Rodiče* a *Pohlaví* respondenta. Tříděním třetího stupně vzniklo osm polí, z nichž žádné není prázdné ($n = 1143$). Model obsahuje efekty *Dětství*, *Dětství * Rodiče*, *Dětství * Pohlaví*, neobsahuje efekt *Dětství * Rodiče * Pohlaví*, který byl nevýznamný. Model odpovídá datům dobře, $L^2 = 0,485$, $df = 1$, maximální adjustované reziduum = $\pm 0,707$.

Tabulka 5.3 přináší podíly dotazovaných, kteří měli v dětství s náboženstvím nějaký kontakt, rozříděné podle toho, zda měli s církví nějaký kontakt jejich rodiče. Nepřekvapí, že děti – bez ohledu na své pohlaví – vyrůstající s rodiči, kteří patřili k náboženskému vyznání nebo někdy šli do kostela, měly více než 200krát vyšší šance, že budou vystaveny nějakému kontaktu s náboženstvím, než jejich vrstevníci ze zcela sekulárních rodin ($4,434/0,019 = 7,734/0,034 = 229^2$; $z = 14,57$). Z tabulky 5.3 však zároveň vyplývá, že dívky byly vedené k náboženství častěji než chlapci (alespoň podle svých vzpomínek a retrospektivního hodnocení vlastní výchovy)³ bez ohledu na to, zda měli jejich rodiče o náboženství zájem, či nikoliv. V rodinách, kde rodiče měli nějaký kontakt s náboženstvím, stejně jako v rodinách, kde náboženství nehrálo žádnou roli, měly totiž dívky 1,75krát vyšší šance než chlapci, že budou vychovávány k víře ($7,734 > 4,434$; $7,734/4,434 = 1,75$; $0,034 > 0,019$; $0,034/0,019 = 1,75$; $z = 2,90$). Zároveň však neplatí, že by se víra rodičů předávala snáze dívkám než chlapcům. Z našich modelů totiž vyplývá, že pokud rodiče patřili k nějakému náboženskému vyznání nebo chodili do kostela, zvyšovalo to šance na náboženskou socializaci ve stejné míře u dívek i u chlapců. Zjištění, že dívky jsou častěji vystaveny náboženské socializaci než chlapci, tak podporuje socializační vysvětlení alespoň části rozdílů v religiozitě mužů i žen (viz kapitolu 2, oddíl 2.1.3). Omezením našich dat však je, že se náboženská výchova zaznamenává retrospektivně.

5.1.2. Náboženská socializace v dětství a věk

V druhém logitovém modelu je vysvětlovanou proměnnou opět *Dětství* a vysvětlující proměnné jsou *Rodiče* a současný *Věk* respondenta. To nám pomůže porozumět mezigeneračním změnám v předávání náboženské příslušnosti. Tříděním třetího stupně vzniklo opět osm neprázdných polí ($n = 1136$). V modelu jsou přítomny všechny efekty, neboť i efekt třetího řádu *Dětství * Rodiče * Věk* byl významný ($z = 2,18$) a jeho vynecháním bychom dostali již nepřijatelný model. Výsledky jsou v tabulce 5.4, přičemž hodnoty uvedené ve třetím sloupci jsou opět podíly respondentů, kteří byli v dětství nějak ovlivněni náboženstvím (četnosti odhadnuté logitovým modelem jsou tytéž jako četnosti pozorované, neboť se jedná o satureovaný model). Jak u respondentů mladších, tak u respondentů dříve narozených je vliv rodičů významný, ale u respondentů starších je silnější ($9,411/0,017 = 557$; $2,857/0,033$

2 Výpočty byly provedené na číslech s více desetinnými místy.

3 Zde musíme dodat, že proměnná *Dětství* odráží jak objektivní dimenzi náboženské socializace (chození do kostela), tak její subjektivní stránku (retrospektivní zhodnocení vlastní výchovy). Je totiž možné, že jedinci, kteří se zajímají o náboženství i v dospělosti, jsou vnímavější vůči náboženským prvkům své výchovy (v tomto případě častěji ženy), zatímco ti, kdo se o náboženství nezajímají (v tomto případě častěji muži), ignorují své předchozí náboženské zkušenosti.

= 88; 557 > 88). V rodinách, kde byl alespoň jeden z rodičů vyznávající (případně praktikující), byla šance, že i respondent v dětství patřil k nějaké církvi, větší u respondentů, kterým je dnes 45 a více let, než u těch později narozených ($9,411 > 2,857$, $9,411/2,857 = 3,29$). V rodinách, kde oba rodiče neměli žádný kontakt s náboženstvím, byla šance dítěte na nějaký kontakt s náboženstvím velmi malá a byla menší u dříve narozených než u později narozených ($0,017 < 0,033$; $0,017/0,033 = 0,52$).

Tabulka 5.3. Kontakt s náboženstvím v dětství podle religiozity rodičů a pohlaví

Dětství		
Pohlaví respondenta	Rodiče	n(S vlivem) : n(Bez vlivu)
Muž	Nezájem o náboženství	0,019
	Zájem o náboženství	4,434
Žena	Nezájem o náboženství	0,034
	Zájem o náboženství	7,734

Zdroj: ISSP 2008.

Tabulka 5.4. Kontakt s náboženstvím v dětství podle religiozity rodičů a věku

Dětství		
Věk respondenta	Rodiče	n(S vlivem) : n(Bez vlivu)
18–44	Nezájem o náboženství	0,033
	Zájem o náboženství	2,857
45 a více	Nezájem o náboženství	0,017
	Zájem o náboženství	9,411

Zdroj: ISSP 2008.

5.1.3. Náboženská socializace v dětství, zájem o náboženství v dospělosti a pohlaví

Nyní budeme zkoumat, zda existuje souvislost mezi rolí náboženství v dětství a dospělosti. Postupně budeme kontrolovat efekty pohlaví, věku a vzdělání. Tabulka 5.5 ukazuje základní rozložení odpovědí. Vyčteme z ní, že 90 procent těch, kdo nebyli k žádnému náboženství vychováni, se k žádné církvi nehlásí a na bohoslužby nechodí ani v současnosti. Přibližně 10 procent dotazovaných ze sekulárních rodin můžeme zařadit alespoň mezi částečné konvertity, kteří sice neprošli žádnou náboženskou výchovou, ale v dospělosti se k církvi hlásí. Mezi těmi, kdo prošli nějakou náboženskou výchovou, mají tři čtvrtiny nějaký kontakt s církví (byť to může znamenat jen formální příslušnost k církvi), a čtvrtinu lze zařadit mezi „odpadlíky“.

Podrobnější analýzu založíme opět na logitových modelech, které nám dovolují odhadnout efekt náboženské výchovy očistěný od vlivu pohlaví, věku a vzdělání. Nejprve budeme zjišťovat, je-li sou-

vislost mezi proměnnými *Současnost* a *Dětství* stejná pro ženy i muže. Vysvětlovanou proměnnou v modelu je *Současnost*, vysvětlující proměnné jsou *Dětství* a *Pohlaví*. Tříděním třetího stupně vzniklo osm neprázdných polí, $n = 1377$. Jedná se opět o model saturovaný, efekt třetího řádu *Současnost * Dětství * Pohlaví* je významný ($z = 1,96$) a nelze ho vynechat, aniž by se porušila věrohodnost modelu. V tabulce 5.6 vidíme, že vliv náboženské výchovy (respektive nějakého kontaktu s náboženstvím v dětství) je silnější u žen. Ženy, které v dětství chodily do kostela nebo byly vychovávány k náboženství, mají totiž 2,4krát větší šance, že budou projevovat zájem o náboženství i v dospělosti, než muži, kteří prošli stejnou socializací ($4,889 > 2,064$; $4,889/2,064 = 2,37$). Dále platí, že ženy, které se v dětství s náboženstvím nesetkávaly, se hlásí ke křesťanství 1,2krát častěji než muži ze sekulárních rodin ($0,115 > 0,093$; $0,115/0,093 = 1,24$). Šance být v nějakém kontaktu s náboženstvím v současnosti za předpokladu, že se jedná o ženu, je mnohem větší v případě, když kontakt existoval už v dětství ($4,889 > 0,115$; $4,889/0,115 = 42,6$). Totéž platí pro muže, ale poněkud slaběji než pro ženy, i když stále velmi přesvědčivě ($2,064 > 0,093$; $2,064/0,093 = 22,2$).

Tabulka 5.5. Náboženská socializace v dětství a zájem o náboženství v dospělosti (řádková procenta a adjustovaná rezidua, $n = 1377$)

Dětství	Současnost			
	Nezájem o náboženství		Zájem o náboženství	
	%	a.r.	%	a.r.
Bez vlivu náboženství	90,6	24,5	9,4	-24,5
S vlivem náboženství	23,4	-24,5	76,6	24,5

Zdroj: ISSP 2008.

Tabulka 5.6. Zájem o náboženství v současnosti podle náboženské socializace v dětství a pohlaví (šance)

Pohlaví	Dětství	Současnost n(Zájem) : n(Nezájem)
Muž	Bez vlivu náboženství	0,093
	S vlivem náboženství	2,064
Žena	Bez vlivu náboženství	0,115
	S vlivem náboženství	4,889

Zdroj: ISSP 2008.

5.1.4. Náboženská socializace v dětství, zájem o náboženství v dospělosti a věk

Věk respondenta (či v tomto případě spíše generační příslušnost) má výrazný vliv na sílu vztahu mezi rolí náboženství v dětství a v dospělosti, jak dokládá tabulka 5.7. V ní jsou uvedeny výsledky logitového modelu, ve kterém je vysvětlovanou proměnnou *Současnost* a vysvětlujícími proměnnými *Dětství* a *Věk*. Tříděním třetího stupně vzniklo 16 neprázdných polí ($n = 1366$). Na rozdíl od předchozích modelů jsme použili polynomiální kontrast při modelování efektu věku (viz Příloha 2). V modelu jsou přítomny efekty *Současnost*, *Současnost * Dětství*, *Současnost * Věk(1)*, což znamená, že jsou vynechány efekty zahrnující kvadratický a kubický vliv věku (*Současnost * Věk(2)*, *Současnost * Věk(3)*) a efekt třetího řádu *Současnost * Dětství * Věk*. Model reprodukuje pozorovaná data dobře, o čemž svědčí hodnota statistiky L^2 a hodnota maximálního adjustovaného rezidua a zejména dosažená významnost P ($L^2 = 4,057$, $df = 5$, maximální adjustované reziduum = $\pm 1,508$, $P = 0,541$).

Z tabulky 5.7. opět vidíme, že jedinci, které jejich rodiče vedli k náboženství, mají vyšší zájem o víru než ti, kdo vyrostli v nevěřících rodinách ($2,135/0,077 = 2,618/0,094 = 3,210/0,116 = 3,936/0,142 = 27,7$; $z = 19,25$). Odhadnutý model rovněž naznačuje, že náboženská socializace je čím dál tím méně účinná, respektive, že mezi staršími generacemi se náboženství reprodukovalo lépe. Koeficient růstu se rovná 1,23 a je významný ($z = 2,85$). To znamená, že lidé ve věku 60+ (dotazovaní narození před rokem 1948) mají 1,2krát vyšší šance, že si uchovali víru z dětství, než jedinci ve věku 45–59 (narození v období mezi roky 1949 a 1963). Podobně platí, že respondenti ve věku 45–59 mají 1,2krát vyšší šance, že si uchovali víru z dětství, než ti z věkové skupiny 30–44. Totéž platí pro věkovou skupinu 30–44 a 19–29.

Tabulka 5.7. Zájem o náboženství v současnosti podle náboženské socializace v dětství a věku (šance)

Věk	Dětství	Současnost n(Zájem) : n(Nezájem)
18–29	Bez vlivu náboženství	0,077
	S vlivem náboženství	2,135
30–44	Bez vlivu náboženství	0,094
	S vlivem náboženství	2,618
45–59	Bez vlivu náboženství	0,116
	S vlivem náboženství	3,210
60 a více	Bez vlivu náboženství	0,142
	S vlivem náboženství	3,936

Zdroj: ISSP 2008.

5.1.5. Náboženská socializace v dětství, zájem o náboženství v dospělosti a vzdělání

Jak dokládá tabulka 5.8, vzdělání patří mezi významné faktory ovlivňující vztah mezi rolí náboženství v dětství a v dospělosti. Naše analýzy jsou založeny na saturovaném modelu, neboť efekt třetího řádu nelze vynechat, i když je významný jen na hladině 0,1. Z použitého modelu vyplývá základní zjištění, že vliv náboženské socializace je silnější u jedinců s nižším vzděláním. Podívejme se nejprve na ty, kteří měli v dětství nějaký kontakt s náboženstvím. Pokud tito lidé získali alespoň maturitu, snižuje to šance, že budou vyjadřovat zájem o náboženství i v dospělosti, o čtvrtinu ($3,692 > 2,756$; $2,756/3,692 = 0,75$). Na druhou stranu však platí, že lidé s nižším vzděláním, kteří vyrostli v sekulárních rodinách, jsou víře méně otevření než jejich vzdělanější vrstevníci. Z daného modelu totiž vyplývá, že ti, kdo získali alespoň maturitu, mají 1,3krát vyšší šance na „konverzi“ ($0,117 > 0,091$; $0,117/0,091 = 1,28$). Zdá se tak, že náboženská víra u jedinců s vyšším vzděláním – ve srovnání s jejich méně vzdělanými protějšky – je častěji důsledek volby než rodinné tradice a výchovy.

Tabulka 5.8. Zájem o náboženství v současnosti podle náboženské socializace v dětství a vzdělání (šance)

Vzdělání	Dětství	Současnost n(S vlivem) : n(Bez vlivu)
Bez maturity	Bez vlivu náboženství	0,091
	S vlivem náboženství	3,692
Alespoň maturita	Bez vlivu náboženství	0,117
	S vlivem náboženství	2,756

Zdroj: ISSP 2008.

5.2. Náboženská socializace a náboženské aktivity v současnosti

Proměnná Aktivita slouží k popisu náboženské aktivity respondenta v současnosti. Podtrhujeme slovo „aktivita“, protože na konstrukci této proměnné se už nepodílí náboženské vyznání, ale jen náboženské nebo církevní činnosti. Použili jsme tyto otázky: „Jak často navštěvujete bohoslužby?“, „Jak často se účastníte náboženských nebo církevních aktivit, když nepočítáte účast na bohoslužbách?“, „Jak často se modlíte?“. Odpovědi na první dvě otázky mají devět variant od 1 = nikdy až po 9 = několikrát za týden. Poslední zmíněná otázka měla původně jedenáct kategorií, desátá a jedenáctá byla sloučena s devátou. Po této úpravě je škála odpovědí stejná jako u předešlých dvou. Na základě těchto tří otázek jsme vytvořili součtový index, nabývající hodnoty od 1 do 9. Cronbachovo alfa pro tento součtový index je 0,882. V hodnotě 1 (odpověď „nikdy“ na všechny tři otázky) je soustředěno 50 procent respondentů. Dalších 50 procent respondentů se rozmístilo do hodnot z intervalu (1, 9).

Proměnná Aktivita vznikla rozdělením hodnot součtového indexu do tří kategorií. Nabývá hodnoty 1, jestliže respondent odpověděl na všechny tři výše uvedené otázky „nikdy“, a v tomto smyslu tedy nevykonává žádné náboženské aktivity. Nabývá hodnoty 2, jestliže součtový index je větší než 1

a současně menší nebo roven 3, nabývá hodnoty 3, jestliže součtový index je větší než 3 a současně je menší nebo roven 9. To znamená, že respondenti, kteří se umístili do třetí kategorie, jsou nábožensky aktivnější než respondenti, kteří se umístili do druhé kategorie. V první kategorii proměnné Aktivita, kam patří zcela nábožensky neaktivní, je soustředěno 50,0 procent respondentů, ve druhé kategorii (nábožensky aktivnější) je 25,5 procent a ve třetí (nábožensky nejaktivnější) je 24,5 procent respondentů.

Souvislost mezi rolí náboženství v dětství respondenta a jeho současnou náboženskou aktivitou je zřejmá z tabulky 5.9. Více než 80 procent respondentů, kteří neměli žádný kontakt s náboženstvím v dětství, nechodí na bohoslužby, nemodlí se ani se neúčastní žádných dalších církevních aktivit. Pouze méně než 2 procenta z těch, kdo nebyli rodiči vedeni k žádnému náboženství, se v dospělosti aktivně podílejí na životě církve nebo se modlí. Podobně platí, že naprostý nezájem o církevní aktivity nebo modlitbu projevuje jen 23 procent těch, kdo byli v dětství s náboženstvím a církví v kontaktu, zatímco 42 procent z nich patří do nejaktivnější skupiny.

Tabulka 5.9. Souvislost role náboženství v dětství respondenta a jeho náboženské aktivity v současnosti (řádková procenta a adjustovaná rezidua, n = 1362)

Dětství	Aktivita					
	Žádná		Malá		Větší	
%	a.r.	%	a.r.	%	a.r.	
Bez vlivu náboženství	86,6	23,1	11,8	-9,8	1,6	-16,9
S vlivem náboženství	23,1	-23,1	35,2	9,8	41,7	16,9

Zdroj: ISSP 2008.

5.2.1. Náboženská socializace, náboženské aktivity v současnosti a pohlaví

Dále nás zajímá, zda je souvislost mezi vlivem náboženství v dětství a náboženskou aktivitou v současnosti stejná jak pro ženy, tak pro muže, jak pro lidi s nižším vzděláním, tak pro lidi s vyšším vzděláním a nakonec se zaměříme na roli věku. Metodou zkoumání jsou opět logitové modely. V prvním modelu je vysvětlovanou proměnnou Aktivita a vysvětlujícími proměnnými Dětství a Pohlaví. Tříděním třetího stupně vzniklo 12 neprázdných polí (n = 1362). Model obsahuje efekty Aktivita, Aktivita * Pohlaví, Aktivita * Dětství, Aktivita(1) * Pohlaví * Dětství. Srovnávací skupinou je kategorie první, tedy ti, kteří neprovozují žádnou náboženskou aktivitu. Aktivita(1) proto označuje porovnání druhé a první kategorie, tj. malá aktivita vzhledem k žádné aktivitě. Model je velmi blízko k saturovanému modelu, chybí jen efekt Aktivita(2) * Pohlaví * Dětství a koresponduje s pozorovanými daty téměř dokonale, což dokládají hodnoty L^2 , P a maximálního adjustovaného rezidua, které jsou $L^2 = 0,007$, $df = 1$, $P = 0,934$, maximální adjustované reziduum = $\pm 0,082$. Efekt třetího řádu Aktivita(1) * Pohlaví * Dětství nelze vynechat, protože je významný, i když zcela nedosahuje hladiny

významnosti 0,05 ($z = 1,90 < 1,96$), ale hlavně proto, že bez něho by byl model už nepřijatelný. Všechny ostatní efekty jsou významné.

Odhadované šance založené na tomto modelu se nacházejí v tabulce 5.10. Závěry jsou poměrně jednoduché a podobné těm, které jsme udělali v první části kapitoly, kde jsme brali v úvahu jen návštěvnost bohoslužeb a vyznání. Lidé, kteří měli v dětství nějaký kontakt s náboženstvím, chodí do kostela a modlí se častěji než ti, kteří vyrůstali ve zcela sekulárním prostředí. Vliv náboženské výchovy je přitom o něco silnější pro ženy, rozdíly mezi muži a ženami však nalezneme pouze u skupiny vlašných věřících ($0,990/0,118 = 8,4$; $2,409/0,156 = 15,4$). V neaktivnější skupině se už žádné podstatné rozdíly mezi pohlavími neobjevují ($0,893/0,008 = 111$; $3,325/0,030 = 111$).

Tabulka 5.10. Šance malé a větší náboženské aktivity vzhledem k žádné náboženské aktivitě podle náboženské socializace v dětství a pohlaví

Pohlaví	Dětství	Aktivita	
		n(Malá) : n(Žádná)	n(Větší) : n(Žádná)
Muž	Bez vlivu náboženství	0,118	0,008
	S vlivem náboženství	0,990	0,893
Žena	Bez vlivu náboženství	0,156	0,030
	S vlivem náboženství	2,409	3,325

Zdroj: ISSP 2008.

5.2.2. Náboženská socializace, náboženské aktivity v současnosti a vzdělání

Nyní se zaměříme na význam vzdělání v tom, jak role náboženství v dětství souvisí s náboženskými aktivitami v dospělosti. Vysvětlovanou proměnnou je Aktivita, vysvětlujícími proměnnými jsou Vzdělání a Dětství. Tříděním třetího stupně vzniklo 12 neprázdných polí, $n = 1362$. Model je podstatně jednodušší než předešlý, neboť obsahuje pouze efekty Aktivita, Aktivita(1) * Vzdělání, Aktivita * Dětství. Všechny ostatní efekty byly nevýznamné. Dlužno říci, že to není zcela optimální model, i když je přijatelný: $L^2 = 3,996$, $df = 3$, $P = 0,262$, maximální adjustované reziduum = $\pm 1,927$. Významnost efektu Aktivita(1) * Vzdělání je jen 0,10 ($z = 1,67$), což znamená, že vliv náboženství je slabý, jeho vynecháním však dostáváme statisticky nepřijatelný model. Výsledky znázorňuje tabulka 5.11. Z použitého modelu plyne, že vzdělanější lidé jsou otevřenější náboženským aktivitám, ale tento závěr platí jen o skupině vlašnějších křesťanů ($0,151 > 0,122$; $0,151/0,122 = 1,24$; $1,738 > 1,396$; $1,738/1,396 = 1,24$). Jinými slovy platí, že vzdělanější lidé mají vyšší šance na to, že si občas zajdou do kostela, nutně se z nich však nestávají neaktivnější účastníci na životě církve.

Šance malé aktivity (vzhledem k žádné aktivitě) souvisí velmi silně s rolí náboženství v dětství jak pro respondenty s nižším vzděláním, tak pro respondenty s vyšším vzděláním, a to při obou typech vzdělání stejně silně ($1,396/0,122 = 11,5$; $1,738/0,151 = 11,5$). Můžeme tedy uzavřít tuto analýzu konstatováním, že vliv vzdělání je malý a projevuje se jen u porovnání malé a žádné náboženské aktivity.

Tabulka 5.11. Šance malé a větší náboženské aktivity vzhledem k žádné aktivitě podle náboženské socializace v dětství a vzdělání

Vzdělání	Dětství	Aktivita	
		n(Malá) : n (Žádná)	n(Větší) : n(Žádná)
Bez maturity	Bez vlivu náboženství	0,122	0,018
	S vlivem náboženství	1,396	1,809
S maturitou	Bez vlivu náboženství	0,151	0,018
	S vlivem náboženství	1,738	1,809

Zdroj: ISSP 2008.

5.2.3. Náboženská socializace, náboženské aktivity v současnosti a věk

Nakonec budeme hledat odpověď na otázku, zda a jak věk respondenta mění vztah mezi rolí náboženství v dětství a náboženskou aktivitou v dospělosti. Vysvětlovanou proměnnou je opět Aktivita, vysvětujícími proměnnými jsou Věk a Dětství. Tříděním vzniklo 12 neprázdných polí, $n = 1351$. Model s efekty Aktivita, Aktivita(2) * Věk, Aktivita * Dětství má charakteristiky: $L^2 = 1,745$, $df = 3$, $P = 0,627$, maximální adjustované reziduum = $\pm 0,962$. Vynechané efekty Aktivita(1) * Věk, Aktivita * Věk * Dětství byly nevýznamné. Výsledky jsou uvedeny v tabulce 5.12. Tyto výsledky souvisí velmi silně s rolí náboženství v dětství jak pro respondenty dříve narozené, tak pro respondenty mladší a věk zde nediferencuje ($1,527 : 0,133 = 11,5$). V případě větší aktivity (vzhledem k žádné aktivitě) platí, že ačkoliv věk hraje roli v tom, zda jedinec patří do skupiny neaktivnějších věřících ($2,050 > 1,230$; $0,024 > 0,014$), vliv náboženské socializace je stejný v obou věkových skupinách ($1,231 : 0,014 = 85$; $2,050 : 0,024 = 85$).

Tabulka 5.12. Šance malé a větší náboženské aktivity vzhledem k žádné aktivitě podle náboženské socializace v dětství a věku

Věk	Dětství	Aktivita	
		n(Malá) : n (Žádná)	n(Větší) : n(Žádná)
18–44	Bez vlivu náboženství	0,133	0,014
	S vlivem náboženství	1,527	1,231
45 a více	Bez vlivu náboženství	0,133	0,024
	S vlivem náboženství	1,527	2,050

Zdroj: ISSP 2008.

Pro zkoumání role věku jsme použili rozdělení věku jen na dvě kategorie, abychom se vyvarovali problémů s málo obsazenými poli v třírozměrné tabulce. Model s čtyřkategoriálním věkem sice neobsahuje žádné prázdné pole, dokonce ani žádné pole s očekávanou četností menší než pět, přesto poněkud rozdílné hodnoty Pearsonova chí-kvadrátu a L^2 (likelihood ratio χ^2), a tudíž i dosažených významností P naznačují, že by nemusely být splněny podmínky pro spolehlivou použitelnost metody. Výsledky, které tento model poskytuje, jsou ale zcela v konzistenci s předchozími, proto ho zde uvedeme.

Jeho charakteristiky jsou $L^2 = 7,082$, $df = 11$, $P = 0,792$, maximální adjustované reziduum = 1,613. Tříděním třetího stupně vzniklo 24 neprázdných polí, $n = 1351$. U proměnné Aktivita stále používáme při výpočtu šancí porovnání k první kategorii, u proměnné Věk porovnávané sousední kategorie. Model obsahuje efekty Aktivita, Aktivita(2) * Věk(3), Aktivita * Dětství. Věk(3) znamená porovnání třetí a čtvrté věkové kategorie. Chybí efekty Aktivita(1) * Věk, Aktivita(2) * Věk(1), Aktivita(2) * Věk(2), Aktivita * Věk * Dětství, které byly všechny nevýznamné, jde tedy o model velmi jednoduchý. Výsledky jsou v tabulce 5.13. Při kontrole vlivu náboženství v dětství se šance malé náboženské aktivity s věkem vůbec nemění (viz třetí sloupec tabulky 5.13). To je stejný výsledek jako prve, je však cennější, neboť zde je více věkových kategorií. Šance větší náboženské aktivity (viz čtvrtý sloupec tabulky 5.13) jsou při kontrole vlivu náboženství v dětství neměnné v prvních třech věkových kategoriích. Změna v šancích větší náboženské aktivity, a to směrem nahoru, se objevuje až u respondentů nejdříve narozených ($0,033 > 0,016$; $2,598 > 1,260$; $0,033 : 0,016 = 2,06$; $2,598 : 1,260 = 2,06$). To je upřesnění předchozí analýzy, nyní víme, že změna nastává až v kategorii šedesátiletých a starších respondentů.

Tabulka 5.13. Šance malé a větší náboženské aktivity vzhledem k žádné aktivitě podle náboženské socializace v dětství a věku

Věk	Dětství	Aktivita	
		n(Malá) : n(Žádná)	n(Větší) : n(Žádná)
18–29	Bez vlivu náboženství	0,133	0,016
	S vlivem náboženství	1,527	1,260
30–44	Bez vlivu náboženství	0,133	0,016
	S vlivem náboženství	1,527	1,260
45–59	Bez vlivu náboženství	0,133	0,016
	S vlivem náboženství	1,527	1,260
60 a více	Bez vlivu náboženství	0,133	0,033
	S vlivem náboženství	1,527	2,598

Zdroj: ISSP 2008.

5.3. Závěr

Vliv rodičů na náboženskou výchovu dětí k náboženství je tedy bezesporný. V rodinách, kde rodiče nebyli v žádném kontaktu s náboženstvím, byla šance, že u dítěte tomu bude jinak, zcela mizivá, a to zvláště u chlapců. Naopak tam, kde rodiče byli v nějakém kontaktu s náboženstvím, byla velká šance, že u dětí tomu bude také tak, obzvláště u dívek. Rovněž doba, ve které byl respondent jedenáctiletým nebo dvanáctiletým dítětem, má významný vliv. U respondentů dříve narozených se přenášel kontakt s náboženstvím z rodičů na děti častěji.

Výsledky, týkající se současné náboženské aktivity respondenta, bychom mohli stručně shrnout asi následovně. Souvislost mezi socializací v dětství a současnou náboženskou aktivitou je velmi silná, obzvláště u žen. Vliv vzdělání je malý a projevuje se jen u porovnání malé a žádné náboženské aktivity v současnosti v tom smyslu, že šance malé aktivity jsou větší pro lidi s vyšším vzděláním. Věk vůbec neovlivňuje šance malé aktivity. Šance větší aktivity jsou stejné v kategoriích 18–29 let, 30–44 let, 45–59 let, podstatně se zvětší až v kategorii 60 a více let.

Datový zdroj

International Social Survey program. 2008. Praha: SOÚ AV ČR, v.v.i.

Závěr

V těchto sociologických textech jsme se pokusily zmapovat první výsledky nejnovějšího českého výzkumu náboženství, který vznikl v rámci Mezinárodního projektu sociálního výzkumu (ISSP 2008). Naším cílem nebylo vysvětlit specifika české religiozity a jejich důvody, ale popsat její základní rysy tak, jak je zachycuje zmíněný výzkum. Zajímala nás přitom nejen frekvence náboženských aktivit a víra v Boha, ale i obecná víra v nadpřirozeno a působení nadpřirozených jevů. Jak jsme ukázali ve druhé kapitole, česká společnost je z hlediska náboženského vyznání a návštěvnosti bohoslužeb značně sekularizovaná. Tři pětiny Čechů se nehlásí k žádnému náboženskému vyznání ani formálně a na bohoslužby chodí pravidelně jen okolo 10 procent obyvatelstva. Nízký zájem o křesťanství a církve je přitom typický zvláště pro mladé lidi, častěji pro muže než ženy a častěji pro obyvatele Čech než východní Moravy. Z dat šetření ISSP 2008 navíc vyplývá, že jen 10 procent Čechů věří, že „Bůh určitě existuje“.

Základní zjištění, které se prolíná celým textem a které potvrzuje starší výzkumy české religiozity, však je, že Češi sice projevují poměrně malý zájem o organizované církevní náboženství (zvláště v rámci tradičních církví), to z nich však nečiní sekulární jedince. Jednak platí, že s tím, jak klesá počet členů tradičních církví, roste členství v menších církvích, zvláště evangelikálního typu. Některé z nich tak své počty během deseti let mezi Sčítáním lidu v roce 1991 a 2001 ztrojnásobily. Důležitější – přinejmenším z početního hlediska – je, že je v Čechách značně rozšířená víra v nadpřirozeno magického charakteru (např. víra v amulety, věštce, léčitele nebo horoskopy). Jak naše analýzy ukázaly, vzdělanější Češi nejsou vůči tomuto trendu nijak imunní. To, že se nejedná o okrajovou záležitost, dokládá výzkum ISSP 2008, v němž přibližně polovina dotazovaných souhlasila, že věštci mohou předvídat budoucnost, amulety občas přinášejí štěstí a léčitelé mají schopnost uzdravovat. Srovnání se staršími výzkumy přitom ukázaly, že víra v magii je v české společnosti vysoká stabilně.

V poslední kapitole jsme se pak zabývali otázkou, jaký je vliv rodičů na předávání institucionalizované religiozity. Nikoho nepřekvapí, že vliv rodičů a náboženské socializace je zcela zásadní. Zajímavým zjištěním však je, že dívky jsou – alespoň podle svých vzpomínek na dětství – vystaveny náboženské socializaci častěji než chlapci a že v mladších generacích je efektivita náboženské socializace nižší.

Odpověď na otázku, proč velká část populace věří v existenci a působení nadpřirozených sil, v datech ISSP nenajdeme a můžeme o ní jen spekulovat. Je možné, že se za touto tendencí opravdu skrývá zkušenost s komunistickým režimem. Nepředvídatelnost chování tohoto režimu a nemožnost ovlivňovat okolnosti svého života standardními prostředky tak opravdu mohla vést k zájmu o ná-

stroje magie. Stejně je ale možné, že mají pravdu zastánci teorie náboženské mobilizace a že příčinu je třeba hledat v nelákavé nabídce českých církví, která zájemce o náboženské „produkty“ spíše odrazuje, než přitahuje. Zavrhnout však nemůžeme ani specifikum české historické zkušenosti, která Čechy ve velkých počtech odvedla z náručí katolické církve v situaci, kdy protestantské církve byly příliš slabé na to, aby vzniklé vakuum zaplnily.

Příloha 1: Otázky měřící „víru v Boha“

Proměnná VÍRBOH (viz kapitola 3 a 4) vzbuzuje otázku, zda se jedná o ordinální proměnnou, a zda tedy může vstoupit do faktorové analýzy. Její rozložení srovnáváme s proměnnou založenou na výroku „Existuje Bůh, který osobně pečuje o každou lidskou bytost“, na niž se odpovídalo na ordinální pětibodové škále (1 = rozhodně nesouhlasím, 2 = nesouhlasím, 3 = ani souhlas ani nesouhlas, 4 = souhlasím, 5 = rozhodně souhlasím) Následující tabulka ukazuje souvislost proměnné VÍRBOH a této proměnné, kterou nazveme BŮH.

Tabulka Příloha 1.1. Rozložení odpovědí na výrok „Existuje Bůh, který osobně pečuje o každou lidskou bytost“, procenta a adjustovaná rezidua

Vírboh	1	2	3	4	5
Nevěřím a nevěřil jsem.	29,5%	23,3%	3,9%	0,5%	0,2%
	14,5	9,5	-9,9	-13,8	-11,7
Nevěřím a věřil jsem.	3,9%	3,7%	3,2%	0,4%	0,0%
	0,0	0,8	4,5	-3,2	-3,7
Věřím a nevěřil jsem.	0,2%	1,0%	1,7%	1,2%	0,9%
	-5,0	-1,9	4,1	3,1	2,8
Věřím a věřil jsem.	0,9%	2,0%	6,8%	9,6%	7,1%
	-13,8	-10,3	5,9	16,2	14,4

Zdroj: ISSP 2008.

Struktura adjustovaných reziduí svědčí ve prospěch názoru, že proměnná VÍRBOH je ordinální. Tento názor podporují i hodnoty míry lineární asociace a hodnoty symetrických koeficientů, měřících sílu ordinální souvislosti. Hodnota statistiky lineární * lineární asociace je 692,353 (df = 1), asymptotická významnost = 0,000.

Tabulka Příloha 1.2. Hodnoty symetrických koeficientů, které měří sílu ordinální souvislosti dvou proměnných

Koeficient	Hodnota	Přibližná hodnota statistiky t	Přibližná významnost
Somersovo d	0,607	32,710	0,000
Kendallovo tau-b	0,612	32,710	0,000
Kendallovo tau-c	0,540	32,710	0,000
Gamma	0,811	32,710	0,000
Spearmanův korelační koeficient	0,694	33,913	0,000

Zdroj: ISSP.

Možné bylo rovněž přeuspořádání kategorií proměnné VÍRBOH takto:

- 1) nevěřím ale dříve jsem věřil;
- 2) nevěřím a nikdy jsem nevěřil;
- 3) věřím a vždycky jsem věřil;
- 4) věřím, ale dříve jsem nevěřil.

Když jsme dali do tabulky tuto proměnnou s proměnnou BŮH, hodnoty statistiky a všech koeficientů se zmenšily a struktura adjustovaných reziduí už nebyla tak jasná. Pro kontrolu jsme však odhadli faktorovou analýzu i s proměnnou BŮH. Na interpretaci faktorů se nic nezměnilo, faktorové záteže s proměnnou VÍRBOH měly ale blíže k prosté struktuře a faktory vysvětlovaly větší část z celkové variability. Zůstali jsme tedy u naší původní volby a v modelech pracujeme s proměnnou VÍRBOH.

Příloha 2: Polynomiální kontrasty v logitových modelech

Polynomiální kontrasty – příklad s jednou vysvětlující proměnnou.

Uvažujme jen proměnnou První (vysvětlovaná) a Pohlaví (vysvětlující). V modelu jsou přítomné efekty První, První(1) * Pohlaví. Pro proměnnou první byl použit polynomiální kontrast.

Výsledky: podíl očekávaných četností žen a mužů za tohoto modelu v jednotlivých kategoriích proměnné První je roven

1	$0,8105 \ln(0,8105) = -0,2101$
2	$1,3796 \ln(1,3796) = 0,3218$
3	$2,3484 \ln(2,3484) = 0,8537$

Když uděláme graf, kde na osu x vyneseme hodnoty vysvětlované, proměnné (v tomto textu označované jako První) a na osu y podíl mužů a žen, hodnoty $-0,2101$, $0,3218$, $0,8537$, budou ležet na přímce. To je proto, že jsme uvažovali jen lineární efekt proměnné První. Kdyby byl v modelu i efekt kvadratický, tj. První(2) * Pohlaví, ležely by příslušné hodnoty logaritmů podílu očekávaných četností žen a mužů na křivce druhého řádu, na parabole. Hodnoty $-0,2101$; $0,3218$; $0,8537$ jsou od sebe stejně vzdálené ($0,3218 - (-0,2101) = 0,8537 - 0,3218 = 0,5319$). Pro hodnoty $0,8105$; $1,3796$; $2,3484$ proto platí, že $1,3796 / 0,8105 = 1,70 = 2,3484 / 1,3796$. Tyto hodnoty tedy rostou s růstem hodnot proměnné První, a to rovnoměrně, v tom smyslu, že následující je 1,70krát násobkem předchozí. Dále samozřejmě platí, že $1,70 = \exp(0,5319)$.

Příloha 3: Dotazník ISSP 2008.

Model náboženství

1. Kdybyste se měl(a) dnes obecně zamyslet nad svým životem, řekl(a) byste, že jste vcelku...

Velmi šťastný(á)	1
Docela šťastný(á)	2
Ne příliš šťastný(á)	3
Ani trochu šťastný(á)	4
Neumím vybrat	8

2. Myslíte si, že je nebo není špatné, když spolu muž a žena mají před svatbou sexuální vztah? Je to...

Vždy špatné	1
Téměř vždy špatné	2
Špatné jen někdy	3
Nikdy to není špatné	4
Neumím vybrat	8

3. A když má ženatý muž nebo vdaná žena sexuální vztah s někým, kdo není jeho žena nebo její muž, je to...

Vždy špatné	1
Téměř vždy špatné	2
Špatné jen někdy	3
Nikdy to není špatné	4
Neumím vybrat	8

4. A co sexuální vztah mezi dvěma dospělými stejného pohlaví? Je to

Vždy špatné	1
Téměř vždy špatné	2
Špatné jen někdy	3
Nikdy to není špatné	4
Neumím vybrat	8

5. Co si vy osobně myslíte o tom, když žena podstoupí potrat?

	Vždy špatné	Téměř vždy špatné	Špatné jen někdy	Nikdy to není špatné	Neumím vybrat
a. Existuje-li velké riziko, že dítě bude vážně poškozené.	1	2	3	4	8
b. Má-li rodina velmi nízký příjem a nemůže si dovolit další dítě.	1	2	3	4	8

6. Souhlasíte, nebo nesouhlasíte s následujícím výrokem?

Rozhodně souhlasím									1
Souhlasím									2
Ani souhlas, ani nesouhlas									3
Nesouhlasím									4
Rozhodně nesouhlasím									5
Neumím vybrat									8
Manžel má vydělávat peníze, žena se má starat o domácnost a rodinu		1	2	3	4	5			8

7. Celkově vzato, řekl(a) byste, že se lidem dá důvěřovat, nebo že člověk nemůže být při jednání s lidmi nikdy dost opatrný?

Lidem se dá téměř vždy důvěřovat.	1
Lidem se dá obvykle důvěřovat.	2
Lidem se obvykle nedá důvěřovat.	3
Lidem se téměř nikdy nedá důvěřovat.	4
Neumím vybrat.	8

8. Jak vysokou důvěru máte v...

Naprostou důvěru	1
Velkou důvěru	2
Jistou důvěru	3
Velmi malou důvěru	4
Žádnou důvěru	5
Neumím vybrat	8

Prosím, zakroužkujte jednu odpověď.

a. Parlament	1	2	3	4	5
b. Komerční sféru	1	2	3	4	5
c. Církve a náboženské organizace	1	2	3	4	5
d. Soudy a právní systém	1	2	3	4	5
e. Školy a vzdělávací systém	1	2	3	4	5

9. Nyní by nás zajímalo, jak moc jste se stěhoval(a) z místa na místo. Který z následujících výroků nejlépe odpovídá Vaší životní zkušenosti?

Žil(a) jsem v několika různých zemích.	1
Žil(a) jsem na různých místech v jedné zemi.	2
Žil(a) jsem v různých čtvrtích/obcích v rámci jednoho města/okresu.	3
Celý život jsem žil(a) v jedné čtvrti/ obci.	4

10. Do jaké míry souhlasíte nebo nesouhlasíte s následujícími výroky?

Rozhodně souhlasím	1
Souhlasím	2
Ani souhlas ani nesouhlas	3
Nesouhlasím	4
Rozhodně nesouhlasím	5
Neumím vybrat	8

Prosím, zakroužkujte jednu odpověď.

a. Představitelé církví by se neměli pokoušet ovlivňovat lidi, jak mají hlasovat ve volbách.	1	2	3	4	5	8
b. Představitelé církví by se neměli pokoušet ovlivňovat rozhodování vlády.	1	2	3	4	5	8

11. Přemýšlejte prosím o následujících výrocích a řekněte mi, zda souhlasíte nebo nesouhlasíte.

Rozhodně souhlasím	1
Souhlasím	2
Ani souhlas, ani nesouhlas	3
Nesouhlasím	4
Rozhodně nesouhlasím	5
Neumím vybrat	8

Prosím, zakroužkujte jednu odpověď.

a. Celkově vzato, moderní věda přináší více škody než užitku.	1	2	3	4	5	8
b. Příliš mnoho důvěřujeme vědě a ne dostatečně náboženství.	1	2	3	4	5	8
c. Podíváme-li se po světě, náboženství přinášejí více konfliktů než míru.	1	2	3	4	5	8
d. Lidé s velmi silnou náboženskou vírou jsou často příliš netolerantní k druhým.	1	2	3	4	5	8

12. Myslíte, že církve a náboženské organizace mají v České republice příliš velkou, nebo příliš malou moc?

Příliš velkou moc	1
Velkou moc	2
Tak přiměřenou moc	3
Malou moc	4
Příliš malou moc	5
Neumím vybrat	8

13. Do jaké míry souhlasíte nebo nesouhlasíte s následujícími výroky?

	Rozhodně souhlasím	Souhlasím	Ani souhlas, ani nesouhlas	Nesouhlasím	Rozhodně nesouhlasím	Neumím vybrat
a. Všechny náboženské skupiny v České republice by měly mít stejná práva.	1	2	3	4	5	8
b. Musíme respektovat všechna náboženství.	1	2	3	4	5	8

14. Lidé patří k různým náboženstvím a zastávají různé náboženské názory. Souhlasil(a) byste s tím, aby člověk, který patří k jinému náboženství nebo zastává velmi rozdílné náboženské přesvědčení,

Určitě souhlasil(a)	1
Pravděpodobně souhlasil(a)	2
Pravděpodobně nesouhlasil(a)	3
Určitě nesouhlasil(a)	4
Neumím vybrat	8

Prosím, zakroužkujte jednu odpověď.

a. si vzal za manžela(ku) Vašeho příbuzného?	1	2	3	4	8
b. kandidoval(a) za politickou stranu, kterou podporujete?	1	2	3	4	8

15. Existují lidé, jejichž názory jsou většinou ostatních považovány za extrémní. Zaměříme se nyní na náboženské extrémisty, tj. lidi, kteří věří, že jejich náboženství je tou jedinou pravou vírou a že všechna ostatní náboženství by měla být považována za nepřátelská. Myslíte, že takovým lidem by mělo být povoleno...

Rozhodně ano	1
Pravděpodobně ano	2
Pravděpodobně ne	3
Rozhodně ne	4
Neumím vybrat	8

Prosím, zakroužkujte jednu odpověď.

a. Svolávat veřejná shromáždění a vyjadřovat na nich své názory?	1	2	3	4	8
b. Vydávat knihy, které vyjadřují jejich názory?	1	2	3	4	8

16. Uveďte prosím, který výrok nejlépe vystihuje váš názor na Boha.

Nevěřím v Boha.	1
Nevím, zda Bůh je, a nevěřím, že se to dá zjistit.	2
Nevěřím v osobního Boha, ale věřím v nějakou Vyšší moc.	3
Někdy se mi zdá, že v Boha věřím, a někdy, že ne.	4
I když mám pochybnosti, cítím, že v Boha věřím.	5
Vím, že Bůh skutečně existuje, a nepochybuji o tom.	6

17. Který z výroků nejlépe popisuje vaši víru v Boha?

Nevěřím v Boha a nikdy jsem nevěřil(a).	1
Nevěřím v Boha, ale dříve jsem věřil(a).	2
Věřím v Boha, ale dříve jsem nevěřil(a).	3
Věřím v Boha a vždycky jsem věřil(a).	4
Neumím vybrat.	8

18. Věříte v...

Rozhodně ano	1
Pravděpodobně ano	2
Pravděpodobně ne	3
Rozhodně ne	4
Neumím vybrat	8

a. Posmrtný život	1	2	3	4	8
b. Nebe	1	2	3	4	8
c. Peklo	1	2	3	4	8
d. Náboženské zázraky	1	2	3	4	8
e. Reinkarnaci (převtělování) – rození se znovu a znovu na tento svět	1	2	3	4	8
f. Nirvanu	1	2	3	4	8
g. Nadpřirozené působení zesnulých předků	1	2	3	4	8

19. Souhlasíte, nebo nesouhlasíte s následujícími výroky?

Rozhodně souhlasím	1
Souhlasím	2
Ani souhlas, ani nesouhlas	3
Nesouhlasím	4
Rozhodně nesouhlasím	5
Neumím vybrat	8

Prosím, vyznačte jednu odpověď.

a. Existuje Bůh, který osobně pečuje o každou lidskou bytost.	1	2	3	4	5	8
b. Lidé mohou dělat jen málo pro to, aby změnili běh svého života.	1	2	3	4	5	8
c. Pro mne má život smysl jen proto, že existuje Bůh.	1	2	3	4	5	8
d. Podle mého názoru nemá život žádný smysl.	1	2	3	4	5	8
e. Život má smysl jen tehdy, pokud mu nějaký smysl dá člověk sám.	1	2	3	4	5	8
f. Mám svůj vlastní způsob, jak být ve spojení s Bohem i bez církve a bohoslužeb.	1	2	3	4	5	8

20. Jaké bylo vyznání nebo náboženství Vaší matky, když jste byl(a) dítě?

Římskokatolické	1
Českobratrské evangelické	2
Československé husitské	3
Ostatní křesťanské (vypište)	4
Ostatní mimokřesťanské (vypište)	5
Žádné	6
Neví	8
Neodpověděl(a)	9

21. Jaké bylo vyznání nebo náboženství Vašeho otce, když jste byl(a) dítě?

Římskokatolické	1
Českobratrské evangelické	2
Československé husitské	3
Ostatní křesťanské (vypište)	4
Ostatní mimokřesťanské (vypište)	5

Žádné	6
Neví	8
Neodpověděl(a)	9

22. V jakém vyznání nebo náboženství jste byl(a) vychován(a)?

Římskokatolické	1
Českobratrské evangelické	2
Československé husitské	3
Ostatní křesťanské (vypište)	4
Ostatní mimokřesťanské (vypište)	5
Žádné	6
Neví	8
Neodpověděl(a)	9

Pokud žijete v manželství nebo ve společné domácnosti s partnerem (partnerkou), odpovězte prosím na otázku 23. Pokud nežijete v manželství ani v partnerství, přejděte, prosím, k otázce 24.

23. Jaké je náboženství vaší partnerky/vašeho partnera?

Římskokatolické	1
Českobratrské evangelické	2
Československé husitské	3
Ostatní křesťanské (vypište)	4
Ostatní mimokřesťanské (vypište)	5
Žádné	6
Neví	8
Neodpověděl(a)	9

24. Jak často navštěvovala Vaše matka náboženské obřady, když jste byl(a) dítě?

Nikdy	1
Méně než jednou ročně	2
Asi jednou nebo dvakrát za rok	3
Několikrát za rok	4
Asi jednou za měsíc	5
2 až 3x za měsíc	6
Skoro každý týden	7
Každý týden	8
Několikrát za týden	9
Matka zemřela; nežil(a) jsem s matkou	10
Nevím, nepamatuji se	98
Neodpověděl(a)	99

25. Jak často navštěvoval Váš otec náboženské obřady, když jste byl(a) dítě?

Nikdy	1
Méně než jednou ročně	2
Asi jednou nebo dvakrát za rok	3
Několikrát za rok	4
Asi jednou za měsíc	5
2 až 3x za měsíc	6
Skoro každý týden	7
Každý týden	8
Několikrát za týden	9
Otec zemřel; nežil(a) jsem s otcem	10
Nevím, nepamatuji se	98
Neodpověděl(a)	99

26. Jak často jste navštěvoval(a) náboženské obřady, když Vám bylo asi 11 nebo 12 let?

Nikdy	1
Méně než jednou ročně	2
Asi jednou nebo dvakrát za rok	3
Několikrát za rok	4
Asi jednou za měsíc	5
2 až 3x za měsíc	6
Skoro každý týden	7
Každý týden	8
Několikrát za týden	9
Nevím, nepamatuji se	98
Neodpověděl(a)	99

Vraťme se nyní k současnosti...

27. Nyní prosím uvažujte o současnosti. Jak často se modlíte?

Nikdy	1
Méně než jednou ročně	2
Asi jednou nebo dvakrát za rok	3
Několikrát za rok	4
Asi jednou za měsíc	5
2 až 3x za měsíc	6
Téměř každý týden	7
Každý týden	8
Několikrát za týden	9
Jednou denně	10
Několikrát denně	98

28. Jak často se účastníte náboženských nebo církevních aktivit, když nepočítáte účast na bohoslužbách?

Nikdy	1
Méně než jednou ročně	2
Asi jednou nebo dvakrát za rok	3
Několikrát za rok	4
Asi jednou za měsíc	5
2 až 3x za měsíc	6
Skoro každý týden	7
Každý týden	8
Několikrát za týden	9

29. Máte doma z náboženských důvodů svatyni, oltář nebo jiný náboženský předmět jako krucifix, relikviář, ikonu, růženec apod.?

Ano	1
Ne	2

30. Jak často navštěvujete z náboženských důvodů nějaké posvátné nebo poutní místo, jako např. kostel, chrám, kapli, hrobku, apod.? Prosím nezapočítávejte pravidelné bohoslužby v místě, kam obvykle chodíte.

Nikdy	1
Méně než jednou ročně	2
Asi jednou nebo dvakrát za rok	3
Několikrát za rok	4
Asi jednou za měsíc či častěji	5

31. Charakterizoval(a) byste se jako člověk...

Silně náboženský	1
Velmi náboženský	2
Dost náboženský	3
Ani náboženský, ani nenáboženský	4
Dost nenáboženský	5
Velmi nenáboženský	6
Silně nenáboženský	7
Neumím vybrat	8

32. Který z následujících výroků Vás vystihuje nejlépe?

Jsem věřící a považuji se za duchovního člověka, který se zajímá o posvátno nebo nadpřirozeno.	1
Jsem věřící, ale nepovažuji se za duchovního člověka, který se zajímá o posvátno nebo o nadpřirozeno.	2

Nejsem věřící, ale považuji se za duchovního člověka, který se zajímá o posvátno nebo nadpřirozeno.	3
Nejsem věřící a nepovažuji se za duchovního člověka, který se zajímá o posvátno nebo nadpřirozeno.	4
Neumím vybrat.	8

33. Který z těchto výroků nejlépe charakterizuje Váš názor?

V každém náboženství je jen málo pravdy.	1
Základní pravdy jsou v mnoha náboženstvích.	2
Pravda je jen v jednom náboženství.	3
Neumím vybrat.	4

34. Souhlasíte, nebo nesouhlasíte s výrokem, že praktikování víry pomáhá lidem...

Rozhodně souhlasím	1
Souhlasím	2
Ani souhlas, ani nesouhlas	3
Nesouhlasím	4
Rozhodně nesouhlasím	5
Neumím vybrat	8

Prosím, zakroužkujte jednu odpověď.

a. najít vnitřní klid a štěstí	1	2	3	4	5	8
b. najít přátele	1	2	3	4	5	8
c. najít útěchu v dobách smutku a trápení	1	2	3	4	5	8
d. potkat ty správné lidi	1	2	3	4	5	8

35. Řekl(a) byste, že jste se někdy během Vašeho života „znovu narodil(a)“ nebo měl(a) zážitek znovuzrození, tj. obratu ve Vašem životě, kdy jste se oddal(a) Kristu?

Ano	1
Ne	2

36. Nyní se zamyslete nad něčím jiným a řekněte mi u každého výroku, zda je pravdivý nebo nepravdivý.

Rozhodně je to pravda	1
Pravděpodobně to je pravda	2
Pravděpodobně to není pravda	3
Rozhodně to není pravda	4
Neumím vybrat	8

Amulety pro štěstí občas přinášejí štěstí.	1	2	3	4	8
Někteří věštcí skutečně mohou předvídat budoucnost.	1	2	3	4	8

Někteří léčitelé mají léčitelské schopnosti od Boha.	1	2	3	4	8
Hvězdné znamení při narození nebo horoskop může ovlivnit běh života člověka.	1	2	3	4	8

37. Existuje mnoho způsobů jak si představit Boha. Co si nejčastěji spojujete s představou Boha Vy? Níže je uvedeno několik dvojic protikladných/možných podob Boha. Kam byste na škále od 1 do 7 u každé z dvojice podob umístil(a) Vaši představu Boha?

a.Matka	1	2	3	4	5	6	7	Otec
b.Pán/Paní	1	2	3	4	5	6	7	Partner/Partnerka
c.Soudce/Soudkyně	1	2	3	4	5	6	7	Milující bytost
d.Přítel/Přítelkyně	1	2	3	4	5	6	7	Vládce/vládkyně

38. Představte si, že by byl přijat zákon, jehož obsah by byl v rozporu s Vaším náboženským přesvědčením. Jak byste se zachoval(a)?

Určitě bych se zákonu podřídil(a).	1
Pravděpodobně bych se zákonu podřídil(a).	2
Pravděpodobně bych se řídil(a) svým náboženským přesvědčením.	3
Určitě bych se řídil(a) svým náboženským přesvědčením.	4
Nemám žádné náboženské přesvědčení.	5
Neumím vybrat.	8

39. Souhlasíte s tím, že někteří léčitelé mají schopnost uzdravovat?

Rozhodně souhlasím.	1
Spíše souhlasím.	2
Spíše nesouhlasím.	3
Rozhodně nesouhlasím.	4
Neumím vybrat.	8

40. Kdybyste zemřel/a, jaký typ pohřbu byste si přál/a?

Církevní obřad	1
Sekulární obřad (občanský pohřeb)	2
Pohřeb bez obřadu	3
Je mi to jedno	4
Neumím vybrat	8

41. Došlo v průběhu Vašeho života ke změně náboženského vyznání (včetně toho, že jste se vzdal/a víry nebo víru nově přijal/a)?

Ano (filter jdi na 42)	1
Ne	2

42. Kolikrát k tomu došlo? _____

43. Přemýšlejte, prosím, o následujících výrocích a řekněte mi, zda souhlasíte, nebo nesouhlasíte.

Rozhodně souhlasím	1					
Souhlasím	2					
Ani souhlas, ani nesouhlas	3					
Nesouhlasím	4					
Rozhodně nesouhlasím	5					
Neumím vybrat	8					
a. Při řešení životních problémů je důležitější intuice (předtucha) než racionální myšlení.	1	2	3	4	5	8
b. Moderní věda podle mého názoru vyvrací, že má člověk duši.	1	2	3	4	5	8
c. Moderní věda i duchovní nauky jsou při poznávání pravdy stejně důležité.	1	2	3	4	5	8
d. Pro všechny nepochopitelné a nadpřirozené úkazy existuje přirozené vysvětlení.	1	2	3	4	5	8

44. Zařadil/a byste následující představy nebo jednání mezi projevy náboženství?

Rozhodně zařadil/a	1					
Zařadil/a	2					
Ani zařadil/a, ani nezařadil/a	3					
Nezařadil/a	4					
Rozhodně nezařadil/a	5					
Neumím vybrat	8					
a. Účast na mši nebo bohoslužbě	1	2	3	4	5	8
b. Souhlas s církevním učením	1	2	3	4	5	8
c. Víru ve věštby	1	2	3	4	5	8
d. Víru v léčitelské schopnosti	1	2	3	4	5	8
e. Četbu duchovní literatury	1	2	3	4	5	8
f. Sportovní fandovství	1	2	3	4	5	8
g. Životní styl zdůrazňující návrat k přírodě	1	2	3	4	5	8

Příloha 4: Přehled výsledků šetření ISSP 2008 – Náboženství

1. Kdybyste se měl(a) dnes obecně zamyslet nad svým životem, řekl(a) byste, že jste celkově...

	Počet	%
Velmi šťastný(á)	154	10,2
Docela šťastný(á)	923	61,0
Ne příliš šťastný(á)	359	23,7
Ani trochu šťastný(á)	47	3,1
Neumím vybrat	17	1,1
Bez odpovědi	12	0,8
Celkem	1512	100,0

2. Myslíte si, že je, nebo není špatné, když spolu muž a žena mají před svatbou sexuální vztah? Je to...

	Počet	%
Vždy špatné	41	2,7
Téměř vždy špatné	77	5,1
Špatné jen někdy	374	24,7
Nikdy to není špatné	947	62,6
Neumím vybrat	47	3,1
Bez odpovědi	26	1,7
Celkem	1512	100,0

3. A když má ženatý muž nebo vdaná žena sexuální vztah s někým, kdo není jeho žena nebo její muž, je to...

	Počet	%
Vždy špatné	535	35,4
Téměř vždy špatné	462	30,6
Špatné jen někdy	341	22,6
Nikdy to není špatné	89	5,9
Neumím vybrat	49	3,2
Bez odpovědi	36	2,4
Celkem	1512	100,0

4. A co sexuální vztah mezi dvěma dospělými stejného pohlaví? Je to...

	Počet	%
Vždy špatné	453	30,0
Téměř vždy špatné	246	16,3
Špatné jen někdy	271	17,9
Nikdy to není špatné	272	18,0
Neumím vybrat	174	11,5
Bez odpovědi	96	6,3
Celkem	1512	100,0

5. Co si vy osobně myslíte o tom, když žena podstoupí potrat?

A. existuje-li velké riziko, že dítě bude vážně poškozené

	Počet	%
Vždy špatné	103	6,8
Téměř vždy špatné	120	7,9
Špatné jen někdy	318	21,0
Nikdy to není špatné	855	56,5
Neumím vybrat	90	6,0
Bez odpovědi	26	1,7
Celkem	1512	100,0

B. má-li rodina velmi nízký příjem a nemůže si dovolit další dítě

	Počet	%
Vždy špatné	208	13,8
Téměř vždy špatné	268	17,7
Špatné jen někdy	502	33,2
Nikdy to není špatné	393	26,0
Neumím vybrat	106	7,0
Bez odpovědi	35	2,3
Celkem	1512	100,0

6. Souhlasíte, nebo nesouhlasíte s následujícím výrokem? Manžel má vydělávat peníze, žena se má starat o domácnost a rodinu.

	Počet	%
Rozhodně souhlasím	198	13,1
Souhlasím	354	23,4
Ani souhlas, ani nesouhlas	422	27,9
Nesouhlasím	384	25,4
Rozhodně nesouhlasím	141	9,3
Neumím vybrat	9	0,6
Bez odpovědi	4	0,3
Celkem	1512	100,0

7. Celkově vzato, řekl(a) byste, že se lidem dá důvěřovat, nebo že člověk nemůže být při jednání s lidmi nikdy dost opatrný?

	Počet	%
Lidem se dá téměř vždy důvěřovat.	52	3,4
Lidem se dá obvykle důvěřovat.	617	40,8
Lidem se obvykle nedá důvěřovat.	580	38,4
Lidem se téměř nikdy nedá důvěřovat.	231	15,3
Neumím vybrat.	26	1,7
Bez odpovědi	6	0,4
Celkem	1512	100,0

8. Jak vysokou důvěru máte v

A. Parlament

	Počet	%
Naprostou důvěru	8	0,5
Velkou důvěru	46	3,0
Jistou důvěru	291	19,2
Velmi malou důvěru	633	41,9
Žádnou důvěru	490	32,4
Neumím vybrat	27	1,8
Bez odpovědi	17	1,1
Celkem	1512	100,0

B. komerční sféru

	Počet	%
Naprostou důvěru	13	0,9
Velkou důvěru	106	7,0
Jistou důvěru	499	33,0
Velmi malou důvěru	550	36,4
Žádnou důvěru	268	17,7
Neumím vybrat	51	3,4
Bez odpovědi	25	1,7
Celkem	1512	100,0

C. církve a náboženské organizace

	Počet	%
Naprostou důvěru	70	4,6
Velkou důvěru	142	9,4
Jistou důvěru	389	25,7
Velmi malou důvěru	402	26,6
Žádnou důvěru	429	28,4

Neumím vybrat	49	3,2
Bez odpovědi	31	2,1
Celkem	1512	100,0

D. soudy a právní systém

	Počet	%
Naprostou důvěru	20	1,3
Velkou důvěru	135	8,9
Jistou důvěru	499	33,0
Velmi malou důvěru	518	34,3
Žádnou důvěru	285	18,8
Neumím vybrat	39	2,6
Bez odpovědi	16	1,1
Celkem	1512	100,0

E. školy a vzdělávací systém

	Počet	%
Naprostou důvěru	140	9,3
Velkou důvěru	538	35,6
Jistou důvěru	616	40,7
Velmi malou důvěru	123	8,1
Žádnou důvěru	50	3,3
Neumím vybrat	31	2,1
Bez odpovědi	14	0,9
Celkem	1512	100,0

9. Nyní by nás zajímalo, jak moc jste se stěhoval(a) z místa na místo. Který z následujících výroků nejlépe odpovídá Vaší životní zkušenosti?

	Počet	%
Žil(a) jsem v několika různých zemích.	53	3,5
Žil(a) jsem na různých místech v jedné zemi.	376	24,9
Žil(a) jsem v různých čtvrtích/obcích v rámci jednoho města/okresu.	481	31,8
Celý život jsem žil(a) v jedné čtvrti/obci.	600	39,7
Bez odpovědi	2	0,1
Celkem	1512	100

10. Do jaké míry souhlasíte nebo nesouhlasíte s následujícími výroky?

A. Představitelé církví by se neměli pokoušet ovlivňovat lidi, jak mají hlasovat ve volbách.

	Počet	%
Rozhodně souhlasím	628	41,5
Souhlasím	440	29,1
Ani souhlas, ani nesouhlas	179	11,8
Nesouhlasím	119	7,9
Rozhodně nesouhlasím	83	5,5
Neumím vybrat	39	2,6
Bez odpovědi	24	1,6
Celkem	1512	100,0

B. Představitelé církví by se neměli pokoušet ovlivňovat rozhodování vlády.

	Počet	%
Rozhodně souhlasím	586	38,8
Souhlasím	423	28,0
Ani souhlas, ani nesouhlas	234	15,5
Nesouhlasím	134	8,9
Rozhodně nesouhlasím	77	5,1
Neumím vybrat	35	2,3
Bez odpovědi	23	1,5
Celkem	1512	100,0

11. Přemýšlejte prosím o následujících výrociích a řekněte mi, zda souhlasíte, nebo nesouhlasíte.

A. Celkově vzato, moderní věda přináší více škody než užitku

	Počet	%
Rozhodně souhlasím	52	3,4
Souhlasím	140	9,3
Ani souhlas, ani nesouhlas	313	20,7
Nesouhlasím	574	38,0
Rozhodně nesouhlasím	382	25,3
Neumím vybrat	40	2,6
Bez odpovědi	11	0,7
Celkem	1512	100,0

B. Příliš mnoho důvěřujeme vědě a ne dostatečně náboženství.

	Počet	%
Rozhodně souhlasím	68	4,5
Souhlasím	257	17,0
Ani souhlas, ani nesouhlas	385	25,5
Nesouhlasím	439	29,0
Rozhodně nesouhlasím	287	19,0
Neumím vybrat	51	3,4
Bez odpovědi	25	1,7
Celkem	1512	100,0

C. Podíváme-li se po světě, náboženství přinášejí více konfliktů než míru.

	Počet	%
Rozhodně souhlasím	372	24,6
Souhlasím	506	33,5
Ani souhlas, ani nesouhlas	343	22,7
Nesouhlasím	173	11,4
Rozhodně nesouhlasím	54	3,6
Neumím vybrat	44	2,9
Bez odpovědi	20	1,3
Celkem	1512	100,0

D. Lidé s velmi silnou náboženskou vírou jsou často příliš netolerantní k druhým.

	Počet	%
Rozhodně souhlasím	327	21,6
Souhlasím	511	33,8
Ani souhlas, ani nesouhlas	351	23,2
Nesouhlasím	190	12,6
Rozhodně nesouhlasím	72	4,8
Neumím vybrat	44	2,9
Bez odpovědi	17	1,1
Celkem	1512	100,0

12. Myslíte, že církve a náboženské organizace mají v České republice příliš velkou nebo příliš malou moc?

	Počet	%
Příliš velkou moc	83	5,5
Velkou moc	224	14,8
Tak přiměřenou moc	590	39,0
Malou moc	354	23,4
Příliš malou moc	123	8,1
Neumím vybrat	115	7,6

Bez odpovědi	23	1,5
Celkem	1512	100,0

13. Do jaké míry souhlasíte nebo nesouhlasíte s následujícími výroky?

A. Všechny náboženské skupiny v České republice by měly mít stejná práva

	Počet	%
Rozhodně souhlasím	256	16,9
Souhlasím	539	35,6
Ani souhlas, ani nesouhlas	318	21,0
Nesouhlasím	182	12,0
Rozhodně nesouhlasím	95	6,3
Neumím vybrat	93	6,2
Bez odpovědi	29	1,9
Celkem	1512	100,0

B. Musíme respektovat všechna náboženství

	Počet	%
Rozhodně souhlasím	197	13,0
Souhlasím	470	31,1
Ani souhlas, ani nesouhlas	363	24,0
Nesouhlasím	256	16,9
Rozhodně nesouhlasím	147	9,7
Neumím vybrat	53	3,5
Bez odpovědi	26	1,7
Celkem	1512	100,0

14. Lidé patří k různým náboženstvím a zastávají různé náboženské názory. Souhlasil(a) byste s tím, aby člověk, který patří k jinému náboženství nebo zastává velmi rozdílné náboženské přesvědčení,

A. si vzal za manžela(-ku) Vašeho příbuzného?

	Počet	%
Určitě souhlasil/a	233	15,4
Pravděpodobně souhlasil/a	561	37,1
Pravděpodobně nesouhlasil/a	318	21,0
Určitě nesouhlasil/a	195	12,9
Neumím vybrat	149	9,9
Bez odpovědi	56	3,7
Celkem	1512	100,0

B. kandidoval(a) za politickou stranu, kterou podporujete?

	Počet	%
Určitě souhlasil/a	259	17,1
Pravděpodobně souhlasil/a	592	39,2
Pravděpodobně nesouhlasil/a	238	15,7
Určitě nesouhlasil/a	194	12,8
Neumím vybrat	154	10,2
Bez odpovědi	75	5,0
Celkem	1512	100,0

15. Existují lidé, jejichž názory jsou většinou ostatních považovány za extrémní. Zaměřme se nyní na náboženské extrémisty, tj. lidi, kteří věří, že jejich náboženství je tou jedinou pravou vírou a že všechna ostatní náboženství by měla být považována za nepřátelská. Myslíte, že takovým lidem by mělo být povoleno...

A. Svolávat veřejná shromáždění a vyjadřovat na nich své názory?

	Počet	%
Rozhodně ano	51	3,4
Pravděpodobně ano	261	17,3
Pravděpodobně ne	434	28,7
Rozhodně ne	639	42,3
Neumím vybrat	95	6,3
Bez odpovědi	32	2,1
Celkem	1512	100,0

B. Vydávat knihy, které vyjadřují jejich názory?

	Počet	%
Rozhodně ano	81	5,4
Pravděpodobně ano	369	24,4
Pravděpodobně ne	423	28,0
Rozhodně ne	505	33,4
Neumím vybrat	101	6,7
Bez odpovědi	33	2,2
Celkem	1512	100,0

16. Uveďte prosím, který výrok nejlépe vystihuje váš názor na Boha.

	Počet	%
Nevěřím v Boha.	558	36,9
Nevím, zda Bůh je, a nevěřím, že se to dá zjistit.	222	14,7
Nevěřím v osobního Boha, ale věřím v nějakou Vyšší moc.	245	16,2
Někdy se mi zdá, že v Boha věřím, a někdy, že ne.	112	7,4
I když mám pochybnosti, cítím, že v Boha věřím.	165	10,9
Vím, že Bůh skutečně existuje, a nepochybuji o tom.	193	12,8
Bez odpovědi	17	1,1
Celkem	1512	100,0

17. Který z výroků nejlépe popisuje vaši víru v Boha?

	Počet	%
Nevěřím v Boha a nikdy jsem nevěřil(a).	732	48,4
Nevěřím v Boha, ale dříve jsem věřil(a).	142	9,4
Věřím v Boha, ale dříve jsem nevěřil(a).	68	4,5
Věřím v Boha a vždycky jsem věřil(a).	340	22,5
Neumím vybrat.	178	11,8
Bez odpovědi	52	3,4
Celkem	1512	100,0

18. Věříte v...

A. Posmrtný život

	Počet	%
Rozhodně ano	142	9,4
Pravděpodobně ano	255	16,9
Pravděpodobně ne	333	22,0
Rozhodně ne	678	44,8
Neumím vybrat	80	5,3
Bez odpovědi	24	1,6
Celkem	1512	100,0

B. Nebe

	Počet	%
Rozhodně ano	128	8,5
Pravděpodobně ano	212	14,0
Pravděpodobně ne	297	19,6
Rozhodně ne	777	51,4
Neumím vybrat	68	4,5
Bez odpovědi	30	2,0
Celkem	1512	100,0

C. Peklo

	Počet	%
Rozhodně ano	96	6,3
Pravděpodobně ano	170	11,2
Pravděpodobně ne	295	19,5
Rozhodně ne	851	56,3
Neumím vybrat	70	4,6
Bez odpovědi	30	2,0
Celkem	1512	100,0

D. Náboženské zázraky

	Počet	%
Rozhodně ano	105	6,9
Pravděpodobně ano	251	16,6
Pravděpodobně ne	348	23,0
Rozhodně ne	720	47,6
Neumím vybrat	63	4,2
Bez odpovědi	25	1,7
Celkem	1512	100,0

E. Reinkarnaci (převtělování) – rození se znovu a znovu na tento svět

	Počet	%
Rozhodně ano	51	3,4
Pravděpodobně ano	175	11,6
Pravděpodobně ne	314	20,8
Rozhodně ne	836	55,3
Neumím vybrat	104	6,9
Bez odpovědi	32	2,1
Celkem	1512	100,0

F. Nirvanu

	Počet	%
Rozhodně ano	33	2,2
Pravděpodobně ano	103	6,8
Pravděpodobně ne	280	18,5
Rozhodně ne	815	53,9
Neumím vybrat	175	11,6
Bez odpovědi	106	7,0
Celkem	1512	100,0

G. Nadpřirozené působení zesnulých předků

	Počet	%
Rozhodně ano	57	3,8
Pravděpodobně ano	211	14,0
Pravděpodobně ne	295	19,5
Rozhodně ne	800	52,9
Neumím vybrat	107	7,1
Bez odpovědi	42	2,8
Celkem	1512	100,0

19. Souhlasíte, nebo nesouhlasíte s následujícími výroky?

A. Existuje Bůh, který osobně pečuje o každou lidskou bytost.

	Počet	%
Rozhodně souhlasím	103	6,8
Souhlasím	162	10,7
Ani souhlas, ani nesouhlas	261	17,3
Nesouhlasím	449	29,7
Rozhodně nesouhlasím	456	30,2
Neumím vybrat	53	3,5
Bez odpovědi	28	1,9
Celkem	1512	100,0

B. Lidé mohou dělat jen málo pro to, aby změnili běh svého života.

	Počet	%
Rozhodně souhlasím	54	3,6
Souhlasím	231	15,3
Ani souhlas, ani nesouhlas	271	17,9
Nesouhlasím	583	38,6
Rozhodně nesouhlasím	340	22,5
Neumím vybrat	16	1,1
Bez odpovědi	17	1,1
Celkem	1512	100,0

C. Pro mne má život smysl jen proto, že existuje Bůh.

	Počet	%
Rozhodně souhlasím	44	2,9
Souhlasím	86	5,7
Ani souhlas, ani nesouhlas	256	16,9
Nesouhlasím	453	30,0
Rozhodně nesouhlasím	629	41,6
Neumím vybrat	25	1,7

Bez odpovědi	19	1,3
Celkem	1512	100,0

D. Podle mého názoru nemá život žádný smysl.

	Počet	%
Rozhodně souhlasím	17	1,1
Souhlasím	30	2,0
Ani souhlas, ani nesouhlas	108	7,1
Nesouhlasím	515	34,1
Rozhodně nesouhlasím	805	53,2
Neumím vybrat	19	1,3
Bez odpovědi	18	1,2
Celkem	1512	100,0

E. Život má smysl jen tehdy, pokud mu nějaký smysl dá člověk sám.

	Počet	%
Rozhodně souhlasím	521	34,5
Souhlasím	649	42,9
Ani souhlas, ani nesouhlas	211	14,0
Nesouhlasím	63	4,2
Rozhodně nesouhlasím	5	2,3
Neumím vybrat	13	0,9
Bez odpovědi	20	1,3
Celkem	1512	100,0

F. Mám svůj vlastní způsob, jak být ve spojení s Bohem i bez církve a bohoslužeb.

	Počet	%
Rozhodně souhlasím	116	7,7
Souhlasím	241	15,9
Ani souhlas, ani nesouhlas	298	19,7
Nesouhlasím	342	22,6
Rozhodně nesouhlasím	373	24,7
Neumím vybrat	68	4,5
Bez odpovědi	74	4,9
Celkem	1512	100,0

20. Jaké bylo vyznání nebo náboženství Vaší matky, když jste byl(a) dítě?

	Počet	%
Římsko-katolické	801	53,0
Českobratrské evangelické	82	5,4
Československé husitské	39	2,6
Ostatní křesťanské	6	0,4
Ostatní mimokřesťanské	3	0,2
Žádné	438	29,0
Matka zemřela/ nežil/a jsem s matkou	23	1,5
Neví	106	7,0
Bez odpovědi	14	0,9
Celkem	1512	100,0

21. Jaké bylo vyznání nebo náboženství Vašeho otce, když jste byl(a) dítě?

	Počet	%
Římsko-katolické	720	47,6
Českobratrské evangelické	72	4,8
Československé husitské	31	2,1
Ostatní křesťanské	5	0,3
Žádné	480	31,7
Otec zemřel/ nežil/a jsem s otcem	64	4,2
Neví	126	8,3
Bez odpovědi	14	0,9
Celkem	1512	100,0

22. V jakém vyznání nebo náboženství jste byl(a) vychován(a)?

	Počet	%
Římsko-katolické	637	42,1
Českobratrské evangelické	57	3,8
Československé husitské	29	1,9
Ostatní křesťanské	6	0,4
Žádné	743	49,1
Neví	23	1,5
Bez odpovědi	17	1,1
Celkem	1512	100,0

23. Jaké je náboženství vaší partnerky/vašeho partnera?

	Počet	%
Římsko-katolické	294	35,0
Českobratrské evangelické	28	3,3
Československé husitské	16	1,9
Ostatní křesťanské	2	0,2

Ostatní mimokřesťanské	4	0,5
Žádné	455	54,2
Neví	13	1,5
Bez odpovědi	28	3,3
Celkem	840	100,0

24. Jak často navštěvovala Vaše matka náboženské obřady, když jste byl(a) dítě?

	Počet	%
Nikdy	483	31,9
Méně než 1x ročně	87	5,8
Asi 1x nebo 2x ročně	132	8,7
Několikrát za rok	136	9,0
Asi jednou za měsíc	92	6,1
2–3x za měsíc	79	5,2
Skoro každý týden	128	8,5
Každý týden	146	9,7
Několikrát za týden	23	1,5
Matka zemřela/nežil(a) jsem s matkou	23	1,5
Nevím, nepamatuji se	167	11,0
Bez odpovědi	16	1,1
Celkem	1512	100,0

25. Jak často navštěvoval Váš otec náboženské obřady, když jste byl(a) dítě?

	Počet	%
Nikdy	579	38,3
Méně než 1x ročně	110	7,3
Asi 1x nebo 2x ročně	116	7,7
Několikrát za rok	113	7,5
Asi jednou za měsíc	83	5,5
2–3x za měsíc	46	3,0
Skoro každý týden	87	5,8
Každý týden	113	7,5
Několikrát za týden	5	0,3
Otec zemřel/nežil(a) jsem s matkou	64	4,2
Nevím, nepamatuji se	184	12,2
Bez odpovědi	12	0,8
Celkem	1512	100,0

26. Jak často jste navštěvoval(a) náboženské obřady, když Vám bylo asi 11 nebo 12 let?

	Počet	%
Nikdy	655	43,3
Méně než 1x ročně	112	7,4
Asi 1x nebo 2x ročně	127	8,4

Česká religiozita na počátku 3. tisíciletí

Několikrát za rok	105	6,9
Asi jednou za měsíc	90	6,0
2–3x za měsíc	74	4,9
Skoro každý týden	113	7,5
Každý týden	133	8,8
Několikrát za týden	16	1,1
Nevím, nepamatuji se	75	5,0
Bez odpovědi	12	0,8
Celkem	1512	100,0

27. Nyní prosím uvažujte o současnosti. Jak často se modlíte?

	Počet	%
Nikdy	934	61,8
Méně než 1x ročně	62	4,1
Asi 1x nebo 2x ročně	65	4,3
Několikrát za rok	92	6,1
Asi jednou za měsíc	38	2,5
2–3x za měsíc	27	1,8
Téměř každý týden	36	2,4
Každý týden	29	1,9
Několikrát za týden	41	2,7
Jednou denně	91	6,0
Několikrát denně	43	2,8
Bez odpovědi	54	3,6
Celkem	1512	100,0

28. Jak často se účastníte náboženských nebo církevních aktivit, když nepočítáte účast na bohoslužbách?

	Počet	%
Nikdy	918	60,7
Méně než 1x ročně	181	12,0
Asi 1x nebo 2x ročně	168	11,1
Několikrát za rok	109	7,2
Asi jednou za měsíc	38	2,5
2–3x za měsíc	18	1,2
Skoro každý týden	30	2,0
Každý týden	20	1,3
Několikrát za týden	10	0,7
Bez odpovědi	20	1,3
Celkem	1512	100,0

29. Máte doma z náboženských důvodů svatyni, oltář nebo jiný náboženský předmět jako krucifix, relikviář, ikonu, růženec apod.?

	Počet	%
Ano	323	21,4
Ne	1168	77,2
Neví	6	0,4
Bez odpovědi	15	1,0
Celkem	1512	100,0

30. Jak často navštěvujete z náboženských důvodů nějaké posvátné nebo poutní místo, jako např. kostel, chrám, kapli apod.? Prosím nezapočítávejte pravidelné bohoslužby v místě, kam obvykle chodíte.

	Počet	%
Nikdy	863	57,1
Méně než jednou ročně	265	17,5
Asi jednou nebo dvakrát za rok	214	14,2
Několikrát za rok	106	7,0
Asi jednou za měsíc či častěji	37	2,4
Bez odpovědi	27	1,8
Celkem	1512	100,0

31. Charakterizoval(a) byste se jako člověk...

	Počet	%
Extrémně náboženský	6	0,4
Velmi náboženský	58	3,8
Dost náboženský	219	14,5
Ani náboženský, ani nenáboženský	366	24,2
Dost nenáboženský	288	19,0
Velmi nenáboženský	321	21,2
Extrémně nenáboženský	198	13,1
Neumím vybrat	36	2,4
Bez odpovědi	20	1,3
Celkem	1512	100,0

32. Který z následujících výroků Vás vystihuje nejlépe?

	Počet	%
Jsem věřící a považuji se za duchovního člověka, který se zajímá o posvátno nebo nadpřirozeno.	157	10,4
Jsem věřící, ale nepovažuji se za duchovního člověka, který se zajímá o posvátno nebo o nadpřirozeno.	280	18,5
Nejsem věřící, ale považuji se za duchovního člověka, který se zajímá o posvátno nebo nadpřirozeno.	174	11,5

Nejsem věřící a nepovažuji se za duchovního člověka, který se zajímá o posvátno nebo nadpřirozeno.	782	51,7
Neumím vybrat	89	5,9
Bez odpovědi	30	2,0
Celkem	1512	100,0

33. Který z těchto výroků nejlépe charakterizuje Váš názor:

	Počet	%
V každém náboženství je jen málo pravdy.	407	26,9
Základní pravdy jsou v mnoha náboženstvích.	669	44,2
Pravda je jen v jednom náboženství.	117	7,7
Neumím vybrat.	243	16,1
Bez odpovědi	76	5,0
Celkem	1512	100,0

34. Souhlasíte, nebo nesouhlasíte s výrokem, že praktikování víry pomáhá lidem

A. najít vnitřní klid a štěstí

	Počet	%
Rozhodně souhlasím	317	21,0
Souhlasím	604	39,9
Ani souhlas, ani nesouhlas	345	22,8
Nesouhlasím	120	7,9
Rozhodně nesouhlasím	55	3,6
Neumím vybrat	56	3,7
Bez odpovědi	15	1,0
Celkem	1512	100,0

B. najít přátele

	Počet	%
Rozhodně souhlasím	152	10,1
Souhlasím	481	31,8
Ani souhlas, ani nesouhlas	448	29,6
Nesouhlasím	250	16,5
Rozhodně nesouhlasím	99	6,5
Neumím vybrat	61	4,0
Bez odpovědi	21	1,4
Celkem	1512	100,0

C. najít útěchu v dobách smutku a trápení

	Počet	%
Rozhodně souhlasím	415	27,4
Souhlasím	617	40,8

Ani souhlas, ani nesouhlas	261	17,3
Nesouhlasím	107	7,1
Rozhodně nesouhlasím	53	3,5
Neumím vybrat	42	2,8
Bez odpovědi	17	1,1
Celkem	1512	100,0

D. potkat ty správné lidi

	Počet	%
Rozhodně souhlasím	136	9,0
Souhlasím	306	20,2
Ani souhlas, ani nesouhlas	541	35,8
Nesouhlasím	290	19,2
Rozhodně nesouhlasím	134	8,9
Neumím vybrat	76	5,0
Bez odpovědi	29	1,9
Celkem	1512	100,0

35. Řekl(a) byste, že jste se někdy během Vašeho života „znovu narodil(a)“ nebo měl(a) zážitek znovuzrození, tj. obratu ve Vašem životě, kdy jste se oddal(a) Kristu?

	Počet	%
Ano	126	8,3
Ne	1307	86,4
Bez odpovědi	79	5,2
Celkem	1512	100,0

36. Nyní se zamyslete nad něčím jiným a řekněte mi u každého výroku, zda je pravdivý, nebo nepravdivý.

A. Amulety pro štěstí občas přinášejí štěstí.

	Počet	%
Rozhodně je to pravda.	115	7,6
Pravděpodobně je to pravda.	543	35,9
Pravděpodobně to není pravda.	435	28,8
Rozhodně to není pravda.	296	19,6
Neumím vybrat.	96	6,3
Bez odpovědi	27	1,8
Celkem	1512	100,0

B. Někteří věštci skutečně mohou předvídat budoucnost.

	Počet	%
Rozhodně je to pravda.	129	8,5
Pravděpodobně je to pravda.	568	37,6
Pravděpodobně to není pravda.	407	26,9
Rozhodně to není pravda.	268	17,7
Neumím vybrat.	105	6,9
Bez odpovědi	35	2,3
Celkem	1512	100,0

C. Někteří léčitelé mají léčitelské schopnosti od Boha.

	Počet	%
Rozhodně je to pravda.	139	9,2
Pravděpodobně je to pravda.	473	31,3
Pravděpodobně to není pravda.	361	23,9
Rozhodně to není pravda.	348	23,0
Neumím vybrat.	146	9,7
Bez odpovědi	45	3,0
Celkem	1512	100,0

D. Hvězdné znamení při narození nebo horoskop může ovlivnit běh života člověka.

	Počet	%
Rozhodně je to pravda.	100	6,6
Pravděpodobně je to pravda.	441	29,2
Pravděpodobně to není pravda.	457	30,2
Rozhodně to není pravda.	318	21,0
Neumím vybrat.	147	9,7
Bez odpovědi	49	3,2
Celkem	1512	100,0

37. Existuje mnoho způsobů jak si představit Boha. Co si nejčastěji spojíte s představou Boha Vy? Přečtu Vám několik dvojic protikladných/možných podob Boha. Kam byste na škále od 1 do 7 u každé z dvojice podob umístil(a) Vaši představu Boha? 1 znamená, že Vaše představa Boha se zcela ztotožňuje s první možností, 7 s druhou možností, 4, že se Vaše představa Boha nachází mezi oběma možnostmi?

A. Matka – Otec

	Počet	%
Vaše představa Boha se zcela ztotožňuje s první možností.	48	3,2
2	66	4,4
3	75	5,0
Vaše představa Boha se nachází mezi oběma možnostmi.	298	19,7

5	124	8,2
6	131	8,7
Vaše představa Boha se zcela ztotožňuje s druhou možností.	292	19,3
Bez odpovědi	478	31,6
Celkem	1512	100,0

B. Pán/Paní – Partner/Partnerka

	Počet	%
Vaše představa Boha se zcela ztotožňuje s první možností.	202	13,4
2	162	10,7
3	121	8,0
Vaše představa Boha se nachází mezi oběma možnostmi.	286	18,9
5	126	8,3
6	90	6,0
Vaše představa Boha se zcela ztotožňuje s druhou možností.	102	6,7
Bez odpovědi	423	28,0
Celkem	1512	100,0

C. Soudce/Soudkyně – Milující bytost

	Počet	%
Vaše představa Boha se zcela ztotožňuje s první možností.	75	5,0
2	53	3,5
3	74	4,9
Vaše představa Boha se nachází mezi oběma možnostmi.	273	18,1
5	155	10,3
6	164	10,8
Vaše představa Boha se zcela ztotožňuje s druhou možností.	241	15,9
Bez odpovědi	477	31,5
Celkem	1512	100,0

D. Přítel/Přítelkyně – Vládce/Vládkyně

	Počet	%
Vaše představa Boha se zcela ztotožňuje s první možností.	102	6,7
2	134	8,9
3	123	8,1
Vaše představa Boha se nachází mezi oběma možnostmi.	290	19,2
5	144	9,5
6	125	8,3
Vaše představa Boha se zcela ztotožňuje s druhou možností.	163	10,8
Bez odpovědi	431	28,5
Celkem	1512	100,0

38. Představte si, že by byl přijat zákon, jehož obsah by byl v rozporu s Vaším náboženským přesvědčením. Jak byste se zachoval(a)?

	Počet	%
Určitě bych se zákonu podřídil(a).	158	10,4
Pravděpodobně bych se zákonu podřídil(a).	273	18,1
Pravděpodobně bych se řídil(a) svým náboženským přesvědčením.	189	12,5
Určitě bych se řídil(a) svým náboženským přesvědčením.	115	7,6
Nemám žádné náboženské přesvědčení.	628	41,5
Neumím vybrat.	100	6,6
Bez odpovědi	49	3,2
Celkem	1512	100,0

39. Souhlasíte s tím, že někteří léčitelé mají schopnost uzdravovat?

	Počet	%
Rozhodně souhlasím.	225	14,9
Spíše souhlasím.	718	47,5
Spíše nesouhlasím.	303	20,0
Rozhodně nesouhlasím.	162	10,7
Neumím vybrat.	84	5,6
Bez odpovědi	20	1,3
Celkem	1512	100,0

40. Kdybyste zemřel/a, jaký typ pohřbu byste si přál/a?

	Počet	%
Církevní obřad	323	21,4
Sekulární obřad (občanský)	397	26,3
Pohřeb bez obřadu	291	19,2
Je mi to jedno.	400	26,5
Neumím vybrat.	72	4,8
Bez odpovědi	29	1,9
Celkem	1512	100,0

41. Došlo v průběhu Vašeho života ke změně náboženského vyznání (včetně toho, že jste se vzdal/a víry nebo víru nově přijal/a)?

	Počet	%
Ano	229	15,1
Ne	1265	83,7
Bez odpovědi	18	1,2
Celkem	1512	100,0

42. Kolikrát k tomu došlo?

	Počet	%
Jedenkrát	226	14,9
Dvakrát	3	0,2
—	1283	84,9
Celkem	1512	100,0

43. Přemýšlejte, prosím, o následujících výrocích a řekněte mi, zda souhlasíte nebo nesouhlasíte.

A. Při řešení životních problémů je důležitější intuice (předtucha) než racionální myšlení.

	Počet	%
Rozhodně souhlasím	84	5,6
Souhlasím	266	17,6
Ani souhlas, ani nesouhlas	429	28,4
Nesouhlasím	477	31,5
Rozhodně nesouhlasím	213	14,1
Neumím vybrat	33	2,2
Bez odpovědi	10	0,7
Celkem	1512	100,0

B. Moderní věda podle mého názoru vyvrací, že má člověk duši.

	Počet	%
Rozhodně souhlasím	136	9,0
Souhlasím	392	25,9
Ani souhlas, ani nesouhlas	399	26,4
Nesouhlasím	359	23,7
Rozhodně nesouhlasím	111	7,3
Neumím vybrat	88	5,8
Bez odpovědi	27	1,8
Celkem	1512	100,0

C. Moderní věda i duchovní nauky jsou při poznávání pravdy stejně důležité.

	Počet	%
Rozhodně souhlasím	131	8,7
Souhlasím	423	28,0
Ani souhlas, ani nesouhlas	464	30,7
Nesouhlasím	295	19,5
Rozhodně nesouhlasím	86	5,7
Neumím vybrat	85	5,6
Bez odpovědi	28	1,9
Celkem	1512	100,0

D. Pro všechny nepochopitelné a nadpřirozené úkazy existuje přirozené vysvětlení.

	Počet	%
Rozhodně souhlasím	194	12,8
Souhlasím	463	30,6
Ani souhlas, ani nesouhlas	413	27,3
Nesouhlasím	286	18,9
Rozhodně nesouhlasím	64	4,2
Neumím vybrat	66	4,4
Bez odpovědi	26	1,7
Celkem	1512	100,0

44. Zařadil/a byste následující situace nebo jednání mezi projevy náboženství?

A. Účast na mši nebo bohoslužbě

	Počet	%
Rozhodně zařadit	659	43,6
Spíše zařadit	472	31,2
Ani zařadit, ani nezařadit	146	9,7
Spíše nezařadit	126	8,3
Rozhodně nezařadit	77	5,1
Neumím vybrat	19	1,3
Bez odpovědi	13	0,9
Celkem	1512	100,0

B. Souhlas s církevním učením

	Počet	%
Rozhodně zařadit	725	47,9
Spíše zařadit	502	33,2
Ani zařadit, ani nezařadit	121	8,0
Spíše nezařadit	74	4,9
Rozhodně nezařadit	48	3,2
Neumím vybrat	24	1,6
Bez odpovědi	18	1,2
Celkem	1512	100,0

C. Víru ve věštby

	Počet	%
Rozhodně zařadit	240	15,9
Spíše zařadit	347	22,9
Ani zařadit, ani nezařadit	341	22,6
Spíše nezařadit	336	22,2
Rozhodně nezařadit	184	12,2

Neumím vybrat	37	2,4
Bez odpovědi	27	1,8
Celkem	1512	100,0

D. Víru v léčitelské schopnosti

	Počet	%
Rozhodně zařadit	125	8,3
Spíše zařadit	295	19,5
Ani zařadit, ani nezařadit	404	26,7
Spíše nezařadit	412	27,2
Rozhodně nezařadit	217	14,4
Neumím vybrat	34	2,2
Bez odpovědi	25	1,7
Celkem	1512	100,0

E. Četbu duchovní literatury

	Počet	%
Rozhodně zařadit	436	28,8
Spíše zařadit	521	34,5
Ani zařadit, ani nezařadit	250	16,5
Spíše nezařadit	175	11,6
Rozhodně nezařadit	90	6,0
Neumím vybrat	21	1,4
Bez odpovědi	19	1,3
Celkem	1512	100,0

F. Sportovní fandovství

	Počet	%
Rozhodně zařadit	17	1,1
Spíše zařadit	55	3,6
Ani zařadit, ani nezařadit	88	5,8
Spíše nezařadit	289	19,1
Rozhodně nezařadit	1007	66,6
Neumím vybrat	38	2,5
Bez odpovědi	18	1,2
Celkem	1512	100,0

G. Životní styl zdůrazňující návrat k přírodě

	Počet	%
Rozhodně zařadit	46	3,0
Spíše zařadit	163	10,8
Ani zařadit, ani nezařadit	300	19,8
Spíše nezařadit	407	26,9
Rozhodně nezařadit	542	35,8
Neumím vybrat	32	2,1
Bez odpovědi	22	1,5
Celkem	1512	100,0

*****

K jakému náboženskému vyznání se hlásíte?

	Počet	%
Římskokatolické	509	33,7
Českokobratrské evangelické	43	2,8
Československé husitské	18	1,2
Ostatní křesťanské	8	0,5
Ostatní mimo-křesťanské	4	0,3
Žádné	894	59,1
Neví	9	0,6
Bez odpovědi	27	1,8
Celkem	1512	100,0

Jak často navštěvujete bohoslužby?

	Počet	%
Nikdy	868	57,4
Méně než 1x ročně	159	10,5
Asi 1x nebo 2x ročně	149	9,9
Několikrát za rok	107	7,1
Asi jednou za měsíc	36	2,4
2-3x za měsíc	41	2,7
Skoro každý týden	47	3,1
Každý týden	62	4,1
Několikrát za týden	14	0,9
Neví	3	0,2
Bez odpovědi	26	1,7
Celkem	1512	100,0

Pohlaví

	Počet	%
Muž	690	45,6
Žena	822	54,4
Celkem	1512	100,0

Věk

	Počet	%
18–29 let	210	13,9
30–44 let	367	24,3
45–59 let	402	26,6
60 let a starší	533	35,3
Celkem	1512	100,0

Vzdělání

	Počet	%
Základní	738	48,8
Střední	647	42,8
Vysokoškolské	127	8,4
Celkem	1512	100,0

Rodinný stav

	Počet	%
ženatý, vdaná – žijící společně	733	48,5
ženatý, vdaná – žijící odděleně	30	2,0
vdova, vdovec	252	16,7
rozvedený, rozvedená	214	14,2
svobodný(á) (nikdy ženatý, vdaná)	272	18,0
Bez odpovědi	11	0,7
Celkem	1512	100,0

Velikost místa bydliště

	Počet	%
0 – 1999	387	25,6
2000 – 4999	172	11,4
5000 – 19 999	278	18,4
20 000 – 99 999	345	22,8
100 000 a více	330	21,8
Celkem	1512	100,0

Shrnutí

Základem studie, kterou čtenáři otevírají, je reprezentativní výzkum české religiozity uskutečněný v rámci Mezinárodního programu sociálního výzkumu ISSP (International Social Survey Program) v roce 2008. Tato data doplňujeme i z dalších zdrojů (dalších šetření a výsledků ze Sčítání lidu). Náš přístup k analýzám náboženských fenoménů je založen na rozlišení mezi tzv. tradiční institucionalizovanou a tzv. alternativní religiozitou. S oběma koncepty pracujeme jako s ideálními typy ve weberském smyslu, protože jejich rozlišení nám pomůže smysluplně uspořádat složitou realitu, jíž religiozní představy, postoje a chování jsou. Klíčovou charakteristikou tradičního institucionalizovaného náboženství je jeho organizovanost a navázanost na církevní instituce, zatímco alternativní religiozita/spiritualita odkazuje k náboženským představám, které nepatří do oficiální věrouky tradičních historických církví. Podstatným rysem tohoto alternativního náboženství je přitom snaha ovládat transcendentní síly (či je využívat nebo být s nimi v jednotě), stejně jako zaměření na sebe sama, synkretičnost a většinou minimální morální požadavky.

Naše empirické analýzy začínají rozborem institucionalizované religiozity. Na základě dat ze Sčítání lidu ukazujeme, že mezi roky 1950 a 2001 došlo k prudkému nárůstu obyvatel bez náboženského vyznání, a to z pouhých 6 procent na téměř 60 procent populace. Podíl respondentů bez vyznání byl sice poměrně nízký i při Sčítání lidu v roce 1991, kdy se k žádnému náboženskému vyznání nepřihlásilo jen 40 procent, domníváme se však, že se jednalo o naddeklaraci náboženské příslušnosti dané tehdejší politickou situací. Pokles vyznávajících, který jsme zaznamenali mezi roky 1991 a 2001, postihuje jen některé církve, zatímco jiné denominace se v daném období těšily poměrně prudkému růstu. Úbytek členů je tak typický především pro velké církve s formálním členstvím (Církev římskokatolická, Českobratrská církev evangelická a Církev československá husitská). Největší relativní pokles pak postihl Církev československou husitskou a Českobratrskou církev evangelickou, které během tohoto desetiletí přišly téměř o polovinu. Církev římskokatolická pak – i přes vysoké absolutní ztráty – zažila nižší relativní pokles než tyto tři denominace a přišla „jen“ o třetinu přihlášených. Ve stejném období se naopak dařilo církvím evangelikálního typu a Pravoslavné církvi. Data ze Sčítání rovněž naznačují, že se k náboženskému vyznání hlásí častěji ženy než muži (v roce 2001 bylo v České republice o téměř půl milionu více „věřících“ žen než mužů) a častěji starší lidé než mladší (mezi obyvateli staršími 60 let se k nějakému náboženství hlásí přes 60 procent respondentů, ve věkových kategoriích do 40 let je to přibližně jen pětina mužů a žen). Na datech ze Sčítání z roku 2001 rovněž dokumentujeme, že nemůžeme nalézt jasný vztah mezi náboženským vyznáním a vzděláním.

V části věnované institucionalizované religiozitě nás zajímá i návštěvnost bohoslužeb a sympatie k církvím (obojí vychází z empirických sociologických šetření). Největší sympatie respondenti vyjadřovali vůči křesťanství, nejmenší vůči Svědkům Jehovovým. Na základě časové řady výzkumů ISSP z let 1993 až 2008 dále ukazujeme, že z hlediska návštěvnosti bohoslužeb nedošlo od počátku devadesátých let k žádným zásadním změnám, což stojí v příkrém rozporu s tím, co vidíme na sebedeklarovaném náboženském vyznání ve Sčítáních lidu. V celém sledovaném období totiž chodilo na bohoslužby nejméně jednou měsíčně okolo 10 procent dotazovaných, zatímco podíly těch, kteří na bohoslužby nechodí nikdy, se pohybovaly mezi 50 až 60 procenty. Opět platí, že ženy a starší lidé chodí na bohoslužby častěji než muži a mladší lidé.

V další části studie měníme perspektivu a obracíme se k otázce, čemu česká populace věří. Jen přibližně každý desátý ve výzkumu ISSP 2008 věřil, že Bůh určitě existuje, a dalších 10 procent respondentů vyjadřovalo pochybnosti. Tento výzkum rovněž naznačuje, že víra v Boha je poměrně stabilní a pouze malá část dotazovaných svoji víru během života změnila. Častější přitom byla ztráta víry než konverze. Pokud totiž vezmeme v úvahu i religiózní představy, které nevycházejí z církevní a křesťanské tradice, zjistíme, že je v České republice víra v nadpřirozeno a náboženské fenomény značně rozšířená. Při šetření ISSP v roce 2008 tak souhlasila přibližně polovina respondentů s tím, že někteří věštcí mohou předvídat budoucnost, že amulety pro štěstí občas přinášejí štěstí nebo že někteří léčitelé mají léčitelské schopnosti od boha. Populární byla i představa, že hvězdné znamení při narození nebo horoskop mohou ovlivnit běh života člověka. ISSP 2008 – na rozdíl od starších výzkumů – sledoval i religiózní koncepty vycházející z východních náboženství, jejich popularitu však nepotvrdil. V závěru studie přikládáme přehled výsledků šetření ISSP.

Summary

The study that readers have before them is based on a representative survey of Czech religiosity conducted as part of the International Social Survey Program (ISSP) in 2008. These data are complemented by data from other sources (other surveys and the results of the Population Census). The authors base their approach to analysing religious phenomena on a distinction between traditional institutionalised and alternative religion. The authors work with both categories as ideal types in the Weberian sense, as this distinction helps them to meaningfully structure the complex reality that religious ideas, attitudes and behaviour constitute. Key features of institutionalised religion are its organised character and its ties to a church institution, while alternative religion/spirituality refers to religious beliefs that are not part of the official faith teachings of traditional historical churches. However, another basic feature of alternative religion is the attempt to control transcendental forces (or use them or be in unison with them), and the focus on the self, syncretism, and usually very few moral demands.

The authors begin their empirical investigation with an analysis of institutionalised religiosity. Based on Population Census data they show that between 1950 and 2001 there was a sharp increase in the number of people who claim to have no religious beliefs, rising from just 6% to almost 60% of the population. The share of respondents declaring no religious belief was relatively low even in the Population Census in 1991, when only 40% of respondents declared no religious faith, but the authors argue that this figure probably resulted from an over-declaration of religious affiliation given the political situation at that time. The decline in the number of people declaring religious beliefs that was recorded between 1991 and 2001 has affected only some churches, while other denominations enjoyed a relatively significant increase in membership during that period. Declining members is mainly occurring in churches with formal membership (Roman Catholic Church, the Evangelical Church of Czech Brethren and the Czechoslovak Hussite Church). The biggest relative decrease has struck the Czechoslovak Hussite Church and the Evangelical Church of Czech Brethren, which lost almost half their members during this decade. The Roman Catholic Church, however, despite high absolute losses, experienced a smaller relative decrease than these three churches and lost 'only' one-third of its declared members. Conversely, during the same period Evangelical-type churches and the Orthodox Church fared well. Data from the Population Census also indicate that more women than men declare religious belief (in 2001 there were almost half a million more women 'believers' than men in the Czech Republic) and more older people than younger people (among people over the age of 60 more than 60% of respondents claim to belong to some religion, while in age groups up to the age of 40 only one-fifth of men and women do). Using data from the 2001 population census the authors also show that they cannot find a clear relationship between religious faith and education.

In the section on institutionalised religiosity the authors examine religious service attendance and personal attitudes towards different churches (both based on empirical sociological surveys). Respondents look most favourably on Christianity and least favourably on Jehovah's Witnesses. Based on time series from the ISSP surveys between 1993 and 2008 the authors also show that religious service attendance has changed little since the start of the 1990s, which sharply conflicts with the data on the self-declaration of religious faith in the Population Census. Throughout the observed period around 10% of respondents attended church at least once a month, while the shares of those who never attended religious services ranged between 50 and 60%. Again it is found that women and older people attend religious services more often than men and younger people.

In the next part of the study the authors shift perspective and turn their attention to the question of what the Czech population believes in. Only around one in ten people in the ISSP 2008 said they believe that God *definitely* exists, and another 10% of respondents expressed some doubt. The research indicates that belief in God is relatively stable and only a small number of respondents change their beliefs in their lifetime. This change more often involves a loss of faith than a conversion. When religious beliefs not based on church and Christian tradition are taken into account, it is found that belief in the supernatural and religious phenomena is quite widespread in the Czech Republic. In the ISSP 2008 roughly one-half of respondents agreed that some fortune tellers can foresee the future, good luck charms sometimes bring good luck, and some faith healers have God-given healing powers. Also popular was the notion that a person's zodiac sign can influence the course of a person's life. The ISSP 2008 – unlike earlier surveys – also looked at religious ideas based on eastern religions, their popularity, however, was not confirmed. In the conclusion of the study the authors present a summary of the results of the ISSP survey.

Zusammenfassung

Grundlage der vorliegenden Studie ist eine repräsentative Erhebung zur Religiosität in Tschechien, die im Jahr 2008 im Rahmen des Internationalen Sozialforschungsprogramms ISSP (International Social Survey Program) durchgeführt wurde. Diese Daten wurden unsererseits um weitere Untersuchungen und Ergebnisse von Volkszählungen ergänzt. Unser Analyseansatz der Phänomene der Religiosität basiert auf der Unterscheidung zwischen der sog. traditionellen institutionalisierten und der sog. alternativen Religiosität. Mit diesen beiden Konzepten arbeiten wir im Weberschen Sinne wie mit idealen Typen, da es uns diese Unterscheidung ermöglicht, die komplizierte Realität der religiösen Vorstellungen, Einstellungen und Verhaltensweisen sinnvoll zu gliedern. Die Schlüsselcharakteristik der traditionellen institutionalisierten Religion ist deren Organisiertheit und Bindung an kirchliche Institutionen, während die alternative Religiosität/Spiritualität auf religiöse Vorstellungen verweist, die nicht zur offiziellen Lehrmeinung der traditionellen historischen Kirchen gehören. Ein wesentlicher Grundzug dieser alternativen Religionen ist dabei die Bemühung, transzendente Kräfte zu beherrschen (bzw. diese zu nutzen oder mit ihnen im Einklang zu stehen), ebenso wie Egozentrik, Synkretismus und meist minimale moralische Anforderungen.

Unsere empirischen Analysen beginnen mit der institutionalisierten Religiosität. Auf Grundlage von Volkszählungsdaten zeigen wir, dass der Bevölkerungsanteil ohne religiöses Bekenntnis im Zeitraum 1950 bis 2001 stark anstieg, von lediglich 6 % auf beinahe 60 % der Bevölkerung. Der Anteil der Befragten ohne Bekenntnis war zwar auch bei der Volkszählung von 1991 mit lediglich 40% relativ gering, unseres Erachtens handelte es sich dabei jedoch um eine übermäßig starke Deklaration einer Religionszugehörigkeit, die der damaligen politischen Situation geschuldet war. Der zwischen 1991 und 2001 verzeichnete Rückgang des Anteils der Befragten mit religiösem Bekenntnis betrifft nur bestimmte Kirchen, während sich andere Denominationen in diesem Zeitraum eines relativ steilen Wachstums erfreuten. Rückläufige Mitgliederzahlen sind somit insbesondere typisch für große Kirchen mit formaler Mitgliedschaft (die römisch-katholische Kirche, die Evangelische Kirche der böhmischen Brüder und die Tschechoslowakische hussitische Kirche). Den relativ größten Mitglieder-rückgang verzeichnete die Tschechoslowakische hussitische Kirche und die Evangelische Kirche der böhmischen Brüder, die im Laufe des o.g. Jahrzehnts beinahe die Hälfte ihrer Mitglieder verloren. Die römisch-katholische Kirche verzeichnete – trotz der hohen Verluste in absoluten Zahlen – ein relativ geringeren Mitglieder-rückgang als die anderen Denominationen und verlor „nur“ ein Drittel der gemeldeten Mitglieder. Im gleichen Zeitraum waren evangelikale Kirchen sowie die orthodoxe Kirche dagegen relativ erfolgreich. Die Volkszählungsdaten deuten gleichfalls darauf hin, dass mehr Frauen als Männer ein religiöses Bekenntnis haben (im Jahr 2001 gab es in Tschechien fast eine halbe Million mehr „gläubige“ Frauen als Männer) sowie mehr ältere als jüngere Menschen (unter den Befragten

über 60 Jahren gaben über 60% ein religiöses Bekenntnis an, während in den Alterskategorien bis 40 Jahre nur ein Fünftel der befragten Männer und Frauen ein religiöses Bekenntnis angab). Anhand der Daten aus der Volkszählung von 2001 dokumentieren wir gleichfalls, dass wir keine klare Beziehung zwischen religiösem Bekenntnis und Bildung finden können.

In dem der institutionalisierten Religiosität gewidmetem Abschnitt interessierten wir uns (gestützt auf Daten aus empirischen soziologischen Erhebungen) auch für die Besucherzahlen von Gottesdiensten und die Sympathien gegenüber Kirchen. Die größten Sympathien äußerten die Befragten gegenüber dem Christentum, die geringsten gegenüber den Zeugen Jehovas. Auf Grundlage der Zeitreihe der ISSP-Untersuchungen aus den Jahren 1993 bis 2008 zeigen wir des weiteren, dass es hinsichtlich der Besucherzahlen von Gottesdiensten seit Anfang der 90. Jahre keine grundlegenden Veränderungen gegeben hat, was in krassem Widerspruch zur selbstdeklarierten religiösen Bekenntnis in der Volkszählung steht. Im gesamten Beobachtungszeitraum besuchten nämlich ungefähr 10 % der Befragten mindestens ein Mal monatlich einen Gottesdienst, während sich der Anteil jener, die nie einen Gottesdienst besuchten, zwischen 50 und 60 % bewegte. Auch hier gilt, dass Frauen und Ältere öfter einen Gottesdienst besuchen als Männer und Jüngere.

Im weiteren Teil der Studie wechseln wir die Perspektive und wenden uns der Frage zu, an was die tschechische Bevölkerung glaubt. Nur ungefähr jeder zehnte Befragte der ISSP-Erhebung 2008 glaubte, dass Gott *bestimmt* existiert, während weitere 10 % Zweifel äußerten. Diese Untersuchung deutet auch darauf hin, dass der Glaube an Gott relativ stabil ist und dass nur ein kleiner Teil der Befragten den Glauben im Laufe des Lebens ändert. Dabei war der Verlust des Glaubens häufiger als eine Konvertierung. Wenn wir nämlich auch die religiösen Vorstellungen in Betracht ziehen, die nicht aus der kirchlichen und christlichen Tradition hervorgehen, so stellen wir fest, dass der Glaube an das Übernatürliche und an religiöse Phänomene in Tschechien sehr stark verbreitet ist. Bei der ISSP-Erhebung 2008 stimmte etwa die Hälfte der Befragten den Aussagen zu, dass einige Seher die Zukunft voraussagen können, dass Amulette manchmal tatsächlich Glück bringen oder dass einige Heiler ihr Fähigkeiten von Gott haben. Auch die Vorstellung, dass das Sternzeichen oder das Horoskop den Lebenslauf eines Menschen beeinflussen kann, war sehr populär. In der ISSP-Erhebung 2008 wurden – im Unterschied zu älteren Erhebungen – auch die religiösen Konzepte östlicher Religionen untersucht, deren Popularität jedoch nicht bestätigt werden konnte. Am Ende der Studie befindet sich ein Überblick der Ergebnisse der ISSP-Untersuchung.

O autorkách

PhDr. Dana Hamplová, Ph.D.

dana.hamplova@soc.cas.cz

vystudovala sociologii a bohemistiku na Filozofické fakultě UK v Praze, kde rovněž získala Ph.D. ze sociologie. V současnosti pracuje jako vědecký pracovník v Sociologickém ústavu AV ČR, v.v.i., a přednáší na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. V letech 2002–2004 pracovala na univerzitě v německém Bambergu a od roku 2006 spolupůsobí na kanadské McGill Univerzitě. Věnuje se srovnávacímu výzkumu, a to především problematice demografického chování, sociální stratifikaci a sociologii náboženství.

RNDr. Blanka Řeháková, CSc.

blanka.rehakova@soc.cas.cz

je vědeckou pracovnící Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i. Je členkou oddělení Hodnotové orientace ve společnosti. Zaměřuje se na studium široce pojatých hodnot. Zabývá se rovněž statistickým modelováním a sociálními sítěmi, výzkumem sociálních a vzdělanostních nerovností, volebního chování a vztahu k životnímu prostředí.

Česká religiozita na počátku 3. tisíciletí

Výsledky Mezinárodního programu sociálního výzkumu ISSP 2008 – Náboženství

Dana Hamplová, Blanka Řeháková

Edice Sociologické studie/Sociological Studies 09:2

Řídí: Marie Čermáková

Překlady: Robin Cassling, Daniel Meier

Redakce: Denis Jerie

Návrh edice a obálka: Zdeněk Trinkewitz

Sazba: Petr Teichmann

Tisk a vazba: ERMAT Praha, s. r. o., Praha 4

Vydal: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

Jilská 1, 110 00 Praha 1

Náklad 200 výtisků

1. vydání

Praha 2009

Prodej zajišťuje Tiskové a ediční oddělení

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

tel.: 222 221 761, 210 310 217, 218, fax: 222 220 143

e-mail: prodej@soc.cas.cz